

ЙОГАН ГЕТЕ

ФАУСТ

ТРАГЕДІЯ

**ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ**

ЙОГАН - ВОЛЬФґАНГ ГЕТЕ

ФАУСТ

ТРАГЕДІЯ

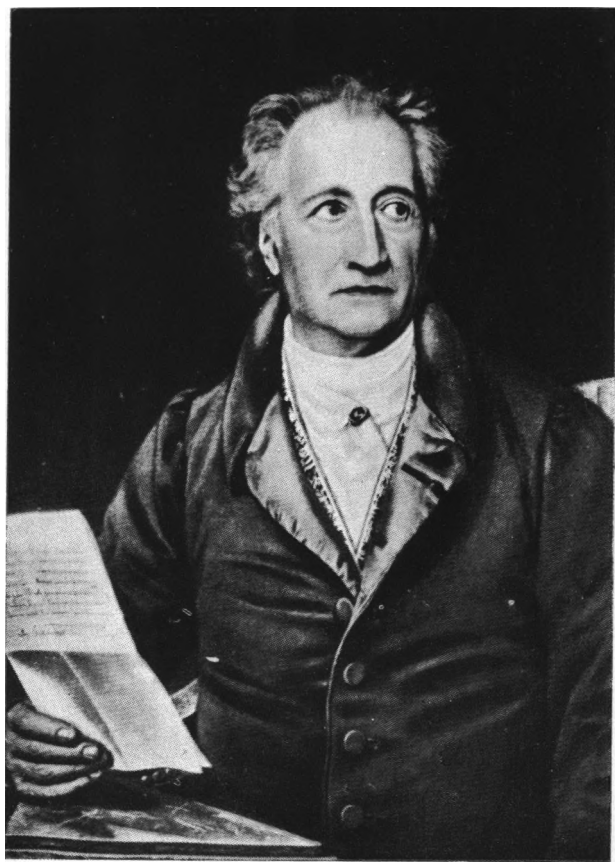
ПЕРЕКЛАВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

М. Т. УЛЕЗКО

ЧАСТИНА ПЕРША

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1926

ЙОГАН ГЕТЕ

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРЕКЛАДУ

Дотепер ми не мали ще доброго перекладу Гетевого „Фауста“. Нескінчений та й не дуже доскональний переклад Івана Франка, переклад Дм. Загула, за який мова буде нижче — це мало не все, що ми маємо.

Переклад одного з найвидатніших українських символістів, Дмитра Загула, не стоїть на рівній з іншими творами Загула височині.

Оминаючи деякі хибні переклади, спинімось на загальному характерові, на тонові перекладу. У обробці Загула Фауст наблизився до оперового, ходячого Фауста. Що правда зоставсь також символістичний, алегоричний, ба навіть містичний тон деяких частин. Це саме спостерегаємо у російських перекладачів Фауста.

Які-ж тому є причини?

Відома річ, що Фауст — твір дуже неоднотайний своєю будовою. Гете розпочав його замолоду в добу „Sturm und Drang“ в німецькій літературі та написав другу частину (й деякі місця першої) напередодні своєї смерті.

Гете - старий не більше був схожий на Гете-молодого, ніж теперішній, хоча -б Кавтський на Кавтського -юнака, учня Енгельсового.

З одного боку гарячий юнак, революціонер-скептик, сатирик, із другого — мудрий дід, філософ, мораліст і урядовець при дворі його величності.

Отож нема нічого дивного в тому, що всі поспіль російські перекладачі дивувались і милувались саме з другого Гете; що їхні переклади виходили такі благородні, величні, пристойні й божественні, що від них до оперового Фауста зоставався лише один крок ступити.

Наведемо кілька прикладів із перекладу Холодковського, що здобув авторові звання академіка Російської Академії Наук.

„Mein Leid ertönt der unbekannten Menge“

Неведомой толпе пою я гимн священный

(Буквально по-українськи: „моя болюча пісня звучить незнаній юрбі“).

Далі „цебро“ („Eimer“) — у Холодковського — „сосуд“, „діло“ (Tat) — у Холодковського „Деяние“: „Дерево“ („Baum“) — „Древо“, „ненависть“ („Hass“) — „скорбь“ і т. д. і т. д.

„Так ось хто був у собаці

— Мандрівний схоласт“

У Холодковського звучить так :

Так вот, кто в пуделе сидел :
Схоласт в собаке с о кровенный.

„Eine wilde Nachtan einer Dirne Busen“

(шалена ніч на грудях гулящої дівки) — у Холодовського звучить так :

„Один от нас в притон камелий“...

Як бачимо, од такого перекладу до омерзлого Фауста справді тільки один крок ступити, Та переклад такий був на часі для тієї доби, доби ще феодальної літератури російської — Фета, Гончарова, Тургенєва й інших. До того подібні й інші переклади, хоч і не стільки послідовні, — за те - ж не здобули вони своїм авторам і звання академіка.

Виховавче значіння Фауста Холодковського безперечне. Не дарма - ж таке місце як - от :

Hier lag das Kind mit warmen Leben
Den zarten Busen angefüllt.

(„Тут лежала дитина —
Нижні груди їй сповнені теплом життя“).

у Холодковського набирає такого вигляду :

„Дитя лежало : Царь Небесный
Дыханьем грудь ее вздымал“.

Слабенький що до передачі оригіналу, точніший проте од перекладу Холодковського й

инших російських перекладів, спробунок Загула стоїть на межі між новим часом і старим.

Загул старанно уникає „грубих“, „прикрих“ місць оригіналу, обмашуючи їх медом української літературної мови. На титульній сторінці, правда, стоїть у нього:

И. В. фон-Гете,

але немає вже тієї специфічності, що ми бачили в російських перекладах. У відповідних до наведених нами цитатах ніякої зайвої „божественної“ тенденції в Загула не знаходимо. І це знову у згоді з загальним тоном старої української літератури, ліберальної, міщанської, трошки революційної і трошки атеїстичної.

Ці два типові переклади приблизно характеризують дві епохи. Переклади взагалі краще характеризують добу, ніж первотвори, бо від перекладу легше облупити лушпу часу, ніж від первотвору, — варт тільки порівняти переклад до оригіналу.

Зовсім иншу епоху й инший світогляд відзеркалює переклад Улезка. Його сила не в космічних місцях, не в ліричних восторгах, не в алегоричних натяках, а у всій основній фактурі Гетевського молодого Фауста, фактурі дебетей, яскравій, вогненній, геніяльній фактурі Фауста.

Цей перекладач перекладає згадане вище місце приміром так:

„Тому кортить на грудях шлюхи ніч розпутна“
(„Der¹ eine wilde Nacht an einer Dirne Busen“),

не боючись „виразів непоетичних“, чи то пак навіть „непрстойних“.

Переклад М. Улезка має дві основних риси:

Перша — це точність і друга — це народність.

Точність перекладу дуже велика, і в місцях ліричних вона могла-б бути менша — вони-б від цього тільки виграли. Та в усьому основному тексті Фауста, у всіх словах Мефістофеля, Вагнера, самого доктора Фауста (не Фауста — Гете) — він на прочуд влучно передає оригінал.

Переклад зроблений народньою мовою з деякими (небагатьма) чернігівськими діалектизмами. Що до мови своєї, переклад становить пам'ятник однієї доби з Панасом Мирним й іншими, що писали виключно народньою мовою. Специфічно літературних слів обмаль, складня проста, прозора, пересипана народніми частками. Потрібні абстрактні слова у згоді з принципами своєї мови частенько створює з народніх пнів, подекуди надзвичайно влучно, але завжди цілком зрозуміло для народу.

¹ hofft.

Посеред теперішньої значно устаткованої, „курулізованої“ мови переклад Улезка справлятиме трохи строкате вражіння. Учитися з нього літературної мови міг би лише дуже досвідчений знавець. Але він передає Фауста так точно, так просто й так народньо, що другого такого перекладу ми запевне не діждемо.

А Гетевський юний, хаотичний, буйний, молодий Фауст немов живий встає перед очима в скупих рядках Улезкового перекладу.

М. ЙОГАНСЕН

ЩО ТАКЕ „ФАУСТ“

Фауст починається з пролога на небі.

Цей пролог підводить нас як раз до головного замислу трагедії. Взято його з біблейської книги Іова, де йде заклад між богом і чортом за чоловіка.

Починається з неба, щоб спуститися в світ і дійти до самого пекла.

Треба сказати, що до 1797 року такого почину „Фауста“ не було в плані, весь замисел ще не оформився. Сформувався - ж він нарешті під впливом революційної епохи.

Справді:

а) Біблейське казання, де бог іде в заклад із чортом, що, хоч він (чорт) нашле на чоловіка стільки напастей, скільки тільки той видержить, аби щоб ще не вмер, і все-ж буде прославляти волю божу й цим переможе чорта, рисує нам страшенну підлеглість людини й природі й чужій волі, рисує страшенну пригніченість людини.

б) В середні віки, коли вся земля була в руках панів та попів і католицька церква була

єдиною державою, що панувала на Заході, в добу вчення про те, що треба смиренно підлягати всьому, що насилається „з гори“ небесної, чи земної, — книга Іова могла бути найкращим „поученням“ для всього робочого люду.

в) Коли розвиток торгівлі підняв угору власників торговельного капіталу й цей капітал став поширювати свою територію, пішов за море, викликав розвиток мореходства, захопив кустарні промисли, за які повинно було взятися побільшене населення Європи, і став потроху переходити в індустріяльний капітал, що завів мануфактуру, стягнув населення в города, викликав нові підприємства, завів зносини з усіма частинами тодішнього світу, — тоді для цього капіталу потрібен був уже інший уклад життя. Потрібна була техніка, географія, природознавство; потрібна була держава, що охоплювала - б цілу національну територію, — розгородила - б ті ґратки, що понаставляли тисячі дрібнодержавців - поміщиків, положила - б кінець усобицям, що руйнували торгівлю, й виступила - б на захист капіталу в його закордонних зносинах по всьому світу. На яку силу мав цей капітал обпертись? На національну, бо інтернаціональної сили, як тепер робітнича класа, тоді ще не було ніякої другої, крім католицької церкви. А на чому - ж держалась католицька церква? Вона держалась на двох китах. Перший кит це

та народня темнота, що вірила в бога, чорта й церкву; вірила, що дорога до неба йде через попа та ікону, сповідь та причастя, через роботу на церкві та монастирі, на архиереїв, ігуменів та манахів. Не даремно - ж середньовікові соціяльні рухи так звязані з релігійними; бачучи, що архиереї та ігумени — найбільші поміщики; що в їхніх руках сотні тисяч десятин землі; що монастирі — це замки, обнесені мурами, бойницями; що архиереї та попи держать під своєю озброєною владою цілі губернії, коли можна вжити цю назву; що вони збирають оброки з усієї округи й податки з торговельних міст, що на їх території, — бачучи таку картину, середньовікова біднота починала ворухитися: вона бачила, що церква — той-же експлоататор — поміщик. Серед неї виникали соціяльні рухи, тільки своєрідного характеру. В сучасний момент ми знаємо, що не тільки церковна організація являється експлоататорською організацією, а і всі релігійні вчення від першого до останнього слова ніщо друге, як система духовних кайданів, що має на меті підхилити людину під чужу владу, зробити її покірливою, забавити її в її недолі казками про кращу долю на тому світі, скувати їй руки, щоб вона не бралася за перебудову всього світу на свою потребу.

І от ми бачимо, що в соціяльних рухах середніх віків була одна своєрідна риса: охоронити

релігію, удержати її у себе, а церковну організацію викинути, розігнати експлоататорів - манахів, попів та пап, зігнати їх із земель. Таким чином, ми бачимо, що середньовікові революціонери — це сектанти. Вони вірять, що вони зносяться з богом без попів, самі, або через обраних своїх представників, або прямо самі на своїх збірках та радіннях.

Другий кит, на якому держалась церква, — це усьобиці між державцями - поміщиками. З-за цих усьобиць в Європі довго не виникало кріпких національних держав. І нікому було обмежити політичну владу римського папи над усім Заходом, заборонити йому витягати податки й побори.

От проти цього й виступає торговельний капітал.

Він спирається на торговельні міста, підтримує національного короля проти поміщиків, а потім — королів проти папи.

Щоб скинути владу папи, треба було, щоб виникла ціла революція. Така революція і була — це реформація. Тут треба підкреслити ось - що :

1) Ніяким чином реформація не добилась-би нічого, навіть не виникла - б, коли - б не поширилися під цей час ті самі соціяльні рухи (що самі виникли на підставі розвитку економічного життя, збіднення населення, розвитку кустарства,

розвитку торговельного капіталу, захоплення їм у свої лапи дрібних виробників, дальшого збіднення виробників і з боку експлоатації їх капіталістами, і з боку конкуренції все нових і нових „свобідних“ рук, що поставляло збіднене експлоатацією церкви та поміщиків селянство), коли-б, кажемо, не поширилися ті самі соціальні рухи, що на своєму прапорі написали — біблія й евангеліє, тільки без попів, манахів і папи. Правда, ця революція мала на своїм прапорі й інші надписи: повернення народів общинної землі, яку заграбастали поміщики, навіть віддачу всієї землі селянству, а де так виставлялось гасло — знищити всяку владу: на всій землі тільки робітники — селяни, а над ними один Христос і нікого більш. . . Та посудіть самі, хіба капітал може підтримувати отакі гасла?

2) Самоочевидно, що реформація повинна була скінчитися і скінчилася так:

а) Влада католицької церкви була обмежена, а в деяких країнах і зовсім знищена.

б) Де її було обмежено, там владу над населенням поділили між собою королі та папи. Оскільки папа підтримував короля, остільки й він зберіг своє право часткової експлоатації населення.

с) Де її було знищено, там завели нову церкву, й вона попала або в руки протестантських королів, або в руки городських республік,

де виборна влада (а вибирали тільки представники крупного капіталу та других заможних верств населення) була одночасно (частково, чи й цілком) і церковною владою цієї „нової“ церкви.

Селянству не досталося ні крихти землі, зовсім навпаки: багато селян було ограбовано до щенту, бо через різні „зміни фронту“ і земля й капітал залишилися й зібралися в руках поміщиків, магнатів, королів, капіталістів. Почався той зріст капіталу, що привів в 1789 році до великої французької революції, коли капітал повалив - таки дворянство й церковні сили там, де вони ще залишалися на Заході, щоб іти дорогою свого розвитку до нашого часу, часу соціалістичних революцій.

Вернімося тепер до нашої теми.

Книга Іова, книга смирення й покори з біблейської старовини перенеслась у католицькі середні віки. Многострадальний Іов—це ідеал для церковної пастви.

Але-ж та-ж сама біблія може і в католицькій церкві так не поважалася, як почали її поважати в епоху реформації. Новій церковній владі книга Іова теж дуже подобалась, бо страстотерпців за того часу не меншало, а все більшало. „Дужим світа цього“ хай будуть утіхи, а пригноблені хай навчаться у Іова смирення й покори.

Та тільки буржуазний світ мав велику щілину, суперечність в собі самому. З одного боку, дуже гарно, щоб релігія здержувала нарід, а з другого—біблейські погляди не для всіх. Треба й техніку, й науку. Коли торговельний капітал почав збирати шумок, то він не зупиниться, покіль не дійде „даже по последних земли“. А тоді годі вже слухатися біблії, треба самим подивитися, яка то земля є, може вона — куля, так що й об'їхати можна. Звідки взялися права церкви? Нічого там слухати біблейських та євангельських доводів, самим треба все перегледіти.

Католицька церква такої суперечности не знала. В її руках була темниця, та заборона, та костер. Костер доконче палив всі суперечности. Справді:

Перевіряв Копернік пасхалію і знайшов, що там будуть помилки доти, доки не приймемо, що земля крутиться і ходить округ сонця. Книгу про це він послав до папи. Виходить, що нема неба й землі, а цілком одне небо, і земля таке-ж небесне тіло, як і сонце й другі зорі, й місяць, і планети. А де-ж тоді престол божий стоїть? Де-ж рай небесний? Явне діло — протиріч супроти біблії. І заховали книгу в книгозбірні з надписом — „donec corrigatur“ — „покіль справлять“. Попала книга під заборону, і суперечність знищено. Галілей, що так багато дав фізичній науці, що винайшов телескопа, що

був і за своїх часів відомим вченим, прочитав заховану книгу Коперніка й прийняв його вчення. Він визнав, що земля крутиться, й через це впав у протиріч із книгою Ісуса Навіна, що, як звісно, спинив якоесь сонце й місяця. І от, коли - б старий Галілей не скаявся й не відмовився від свого вчення, його - б спалили на кострі. Ну, він покаявся проти совісти й дожив віку... в тюрмі... Джіордано Бруно не скаявся, і його спалили на кострі. Костер да тюрма — й протиріччи ніякої немає.

Що - ж до капіталу, то він, як звісно, повинен жити серед самісінької протиріччи, що його й поховає.

Справді: як його обійтися без біблії й без віри? Є - ж віра так розкішно уміє накидати обротъ на маси й вести їх за повод. З другого боку: як можна терпіти насильство над свободною думкою, над наукою й мистецтвом, коли капіталу потрібні були як - раз отакі вчені, як Коперніки, як Галілеї, як Бруно; такі вчені, що, не боячися біблейських та церковних заборон, усього допитувалися своїм розумом, сягали до неба й по - за небо? Явна протиріч.

Як - же вигладжуються такі протирічі серед буржуазного суспільства? А ніяк... існують собі одно по - між другого. Наведем декілька прикладів: там усе кажуть про „свободу“.

1) Свобода наукової думки та критики. Як вона існує? А споменемо „Листи темних людей“ — („Litterae obscurorum virorum“). Як звісно, вчений Рейхлін взяв під свій захист єврейські книги, які не суперечать біблії (тоді саме пропонувалось спалити їх усі). За цей захист проти Рейхліна виникло діло перед папою. Рейхліна безумовно спалили-б, як еретика, коли-б нові вчені не розповсюдили страшної сатири, яка підняла на сміх другу партію вчених, що були проти Рейхліна, і не примусили їх оцими листами замовкнути, щоб не стати знову посміховищем для всього світу. Значить, діло взято „явочним порядком“. Дві партії існують і одна другої боїться; так, ні та ні друга й не доводить діла до кінця. Тільки це ще не є повна свобода слова, це тільки початок. Французька революція завоювала свободу слова, та не завоювала свободи асоціацій або союзів, тому що пролетаріят ще не був тією силою, що захистила-б цю свободу. Як бачите, до свободи треба ще й силу. Так воно йде й до цього дня. В Америці — є „свобода“ слова й друку. Але-ж, щоб надрукувати комуністичну статтю, можна об'їздити всю Америку й не знайти ні газети, ні журналу, ні друкарні, щоб взяли її надрукувати. Заведіть свою друкарню, свою газету, тоді й надрукуєте. А надрукували — діло може дійти й до заборони

статті. Це вже в Америці і в Англії — як скаже суд. А суд скаже так, як скаже 12 присяжних. А 12 присяжних скажуть так, як потребує „совість“, сиріч класовий інтерес кожного з них. Підберіть - же тепер такий склад присяжних, щоб був цілком на стороні комуністів. Не підберете, до самої соціальної революції і перемоги пролетаріату не підберете. Значить, усі „свободи“ завойовуються шляхом перемоги тієї класи, якій вони потрібні, і буржуазне суспільство—це суспільство ошетинених одна проти другої суперечок: одно проти другого гирчить і колись одно на друге кинеться.

Таким чином, усі суперечки серед буржуазного суспільства й уживаються разом.

Тепер вернімося до „Фауста“.

Як - раз за часів реформації й виникла легенда про вченого, або доктора — Фауста, що хотів знати те, чого знати чоловікові не дано; що хотів пожити у radoщах, побувати всюди, спробувати все. Він зобов'язується віддати чортові душу, аби тільки той дав йому досягти такої могуті, щоб задоволити всі свої бажання. Наприкінці він оживляє прекрасну Елену (найпершу красу жінок усього світу, по повір'ю старовинних греків) і живе з нею. Ось який розмах життя; зовсім не те, що дає біблія з своїм многотрадальним Іовом. А при чому - ж

тут чорт? Та при тому, що наука тільки що ще починалась, ще не можна було утворити такої фантазії, як тепер утворює Уельс на науковій підставі, коли не притягти чорта. І, справді, кумедія: як-раз там, де тепер притягають науку, тоді притягали чорта. Так відбився на „Фаусті“ дух нової епохи з її багатством і розкошами, з її ширянням округ усієї земної кулі, з її відкриттям Америки й Полінезії, з винаходом пороху, з її могутю грошей.

А де-ж інконсеквенція, де-ж протирічі й суперечки? Є й вони, як-же їм не бути? Без них уже світ не буде стояти до самої епохи комунізму.

Кінець легенди такий: як скінчився строк договору Фауста з чортом, однієї ночі схопилась страшена хуртовина. В замкові у Фауста цілу ніч перебігали огні й чутно було щось непевне. Ранком сусіди ввійшли в його покій, та Фауста вже там не знайшли: його забрав чорт. В кімнаті zostалися лише плями крові та мозку.

Легенда про Фауста, таким чином, — це оповідання разом і для дітей, і для дорослих. Обертаючися до дорослих, вона малює розкоші життя, могуту свобідного духа; а обертаючися до дітей, сиріч до всієї маси, каже: бачите, яка страшна кара постигає нечестивих.

Така легенда...

Ця легенда перероблялась у народі, притягала до себе увагу письменників — англійського поета Марло, німецького критика й поета Лесінга і, нарешті, Гете. Гете, можна сказати, зараніше убив своїм „Фаустом“ усіх, хто опісля нього взявся - б за цю тему.

Що - ж у ній притягало до себе поетів?

Перш за все — це бунт, повстання проти церковного й релігійного авторитету. Звісно, сучасникам великої революції така тема була як находка. Друге: фантастичність. В таку форму можна убгати все. Можна пережити разом усі епохи — і предковічну давнину, і середні віки, й сучасний момент, і дати нарис майбутнього.

Третьє те, що легенда про Фауста була всім знайома. Її любили читать, хто вмів, а маси бачили її на ярмарках по кукольних театрах: є звістки, що й сам Гете вперше ознайомився з легендою як - раз у ярмарковому балагані. А звісно всім, що письменник не видумує теми, а бере з життя (справдешній письменник, а не партач). От, життя й підсунуло письменникові „ходову“ тему.

Тепер друге питання: чого це Гете починає трагедію не просто з мосту, а починає з закладу між богом і чортом із книжки Іова? Є - ж він задумав колись „Фауста“ не так (тоді йому

було всього 20 років) і лише 1797 року, коли йому вже „стукнуло“ 48, він починає „Фауста“ з біблейської легенди.

Розгадка знов лежить у революційній епосі. Все треба перекинути гориніж, усе перецінити згори донизу. Треба справді промандрувати з небес через увесь світ аж до пекла. От вам і небо — це пролог на небі, і світ — це увесь „Фауст“, і пекло — це, коли не брати чорта, буде самий низ життя (Вальпуржина ніч).

Коли хоче, так є й пекло, тільки не „християнське“, а античне — класична вальпуржина ніч — у другій частині „Фауста“ (переклад цієї частини ще не готовий). Як бачите, життя зачеплено так, що перед очима проходить уся історія, всі епохи. І ніхто другий не зміг би цього зробити, крім Гете, бо Гете був найширший і найосвічений письменник тієї епохи. Гете не тільки знав свою епоху, він знав і античну історію і літературу, знав середні віки, сам колись цікавився містикою, кабалістикою, читав твори алхіміків; знав сучасну науку й не тільки гуманітарну, а й природознавчу. Не дурно-ж його лічать у числі тих, що підготували Дарвінівську теорію.

Починається діло з закладу між богом і чортом. З цього моменту й веде Гете „Фауста“ між

тим і другим, щоб нарешті обійтися і без того і без другого. І коли в кінці другої частини „Фауст“ сподобляється апотези, вводиться в рай, то це вже не більше як символ. Це вже треба так скінчити, щоб кінець гармонійно підходив до початку. Цього вимагає форма п'єси, а не релігійні погляди Гете.

Хай німецькі критики з богословів ламають собі голову над тим, як і в чому покладав Гете „оправдання“ Фауста перед богом, хай вони ламають голову над казками. Ми, люди тверезої матеріялістичної цивілізації, не боїмося відділяти форму від змісту. Краще наведемо одно місце з самого кінця другої частини (як-раз те, де „Фауст“ вмер і треба кудись дівати його душу), та розберемо це місце:

Мефістофель каже:

Uns geht in allen Dingen schlecht! ¹
Herkömmliche Gewonnheit, altes Recht,
Man kann auf gar nichts mehr vertrauen.
Sonst mit dem letzten Atem fuhr sie aus
Ich passt' ihr auf und, wie die schnellste Maus,
Schnapps! hielt ich sie mit fest verschloss'nen Klauen.
Nun zaudert sie und will den düstern Ort,
Des schlechten Leichnams ekles Haus nicht lassen,—
Die Elemente, die sich hassen,
Die treiben sie am Ende schmäählich fort.

¹ Переклад віршів із другої частини „Фауста“, що надаються тут, зроблено також мною і також з оригіналу.

Und wenn ich Tag und Stunden mich zerplage
Wann? wie? und wo? das ist die leidige Frage;
Der alte Tod verlor die rasche Kraft;
Das ob? sogar ist lange zweifelhaft;
Oft sah ich lüstern auf die starren Glieder;
Es war nur Schein, das rührte und regte sich wieder.

У всьому нам, чортам, біда!
Старі права, старих звичаїв волода...
Ні на-що більше покладатись неможливо.
Було з останнім видихом летить душа,
Я-ж стережу, мов кіт прудке миша,
Хоп! вже й в кігтях. Тепер-же — диво:
Ніяк не квапиться покинуть темний кут
У тілі серед трупної мерзоти,
Покіль стихії серед вічної гризоти
Її ганебно відтіля не проженуть.
Турбуйсь що-дня й часу,— коли, та як, та звідки...
Шкода й гадать... І гірко й гидко.
Впустила з рук швидкую силу смерть стара,—
Й великий сумнів навіть тут: „чи вже пора“?
Бува — здубіє... впіриш ласі очі в нього,—
Зирк: знов ворухиться. Мара та й більш нічого!..

Що ми тут бачимо? Та це-ж страшенний регіт, страшенна сатира і над „історичним“ людським звичаєм та правом (революційна риса), і над релігійними поглядами, і над самим собою (писано років за 6 до смерти, коли старий поет дивився на себе, як на трупа, що вже задубів а, глянь, знову ворухиться). Крім того, тут ще дві риси: перш за все, тут бачимо натураліста з матеріялістичними поглядами. Стихії, це фізичні

й хімічні елементи, з яких і складається увесь чоловік; а друге—це вже підхід до теорії Майєра і Гельмгольца (вічність енергії, а з нею й матерії). Тут ще треба додати, що Гете знав добре твори хіміка Лавузьє, що встановив, що в хімічних сполученнях не зникає стара й не твориться нова матерія. Вся друга частина трагедії на дві третини ніщо друге, як страшенна сатира, через що її довго й не розуміли, покіль не стали на цю позицію. (Та як його й станеш, коли це - ж із тебе й сміються. Треба вже, щоб друге покоління прийшло або що).

Тепер, через те, що переклад другої частини ще не готовий, треба дати коротенький зміст усього „Фауста“. Подрібніші пояснення читач знайде в дальших примітках до тексту. Тут-же дається зміст в найзагальніших рисах.

Фауст—старий вчений. Він дійшов усіх наук, що існували в середні віки, й бачить, що дурно потратив час („Мудрець ти той, що й був колись“). Немає в людях сили, щоб добитись повного знання... Тоді він звертається до магії. Ще з предковічної старовини була віра в духів, що вітають по всесвіту, і в епоху відродження, коли вже почалися сутички науки з церквою, вчені вірили, що є такі духи—ні янголи, ні чорти (у церкві то все були чорти), яких можна заклинати. Від таких духів і хоче дізнатися „Фауст“ усієї суті всього, що існує. Та викликаний дух

такий - же нерозумінний Фаустові, як і таємна суть усього. І дух відсилає його до такого духа, якого натуру Фауст розуміє (сиріч, такого самого, як і Фауст). Ось де розгадка Мефістофеля: це чорт і той - же чоловік.

Опісля цієї сцени увиходить в кімнату Вагнер — старий тож учень професора Фауста, і тож учений. Але - ж яка різниця! Фауст опанував наукою і знає її ціну. Він критикує науку, він знає, що бувають і фальшиві науки, що треба знищити; він знає, що всі науки треба перестроїти, почати з самого початку. А Вагнер — книжний вчений, що вірить на слово всім авторитетам. Це чистий середньовіковий схоластик, вірить у свою непохитність і чваниться тим, що він має право й завдання „правити світом“. Коли він слухається Фауста, так це тому, що Фауст усіми визнаний авторитет. Фауст, зневірившись уві всьому, не має й ніякого чванства. Він страшенно обсікає Вагнера і в його наукових допитах, і в його вірі в керування світом, та Вагнер цього не розуміє. Він хоче знати все, й думає все знайти в книжках „серед хламів витхлого“, як каже Фауст.

Далі йде зустріч Фауста з Мефістофелем, що ув'язався за ним в образі чорного пуделя. З Мефістофелем Фауст і робить умову. Ми бачимо, що в цій умові головна загадка для Фауста вже не наука, а життя. Від живої

природи треба починати науку, а не з книжки; від живого життя треба починати науку про життя. Чого - ж треба шукати.

„Як заспокоюсь я, щоб в лінощах дрімати,
Хай для мене в той час скінчиться все“.

Ціль Фауста не заспокій і блаженство (хай воно хоч „небесне“), а щось друге.

Він каже Мефістофелю так :

„Як я скажу коли хвилині:
— Спинись, бо дивно гарна ти! —
Взять маеш мене в ланцюжини,
Й радий на згибель буду йти.
Хай похорон тоді задзвонять,
І служба хай твоя мине,
Дзигарі стануть, стрілки зронять.
І вік перейде для мене“.

Як чорт підсуне йому таку хвилину, тоді чортові його й брати.

З цього моменту починається для Фауста світ. Веде його Мефістофель в веселу кумпанію, де йому робиться гидко. Тоді Мефістофель веде його до відьми, щоб вернути йому молодість. Оця казкова форма й дає можливість Гетеві вивести молодого юнака з головою старого філософа і зо всім молодим палом серця.

Фауст стрічається з Гретхен, що віддає йому всю свою щирю душу. І тут Гете дає не тільки побут дрібного міщанства, а і всі погляди й

звичаї того часу. Рисується страшенна картина того, як суспільне життя пригноблює й накладає пута на все найкраще, що є в людини, — на всі її думки й почуття, на всю її поведінку. Ми бачимо, що людське суспільство всю свою красу обернуло в пряму суперечність, і ця супереч іде і з об'єктивного і з суб'єктивного боку. Прочитайте розмову Фауста з Гретхен, і ви побачите, які суб'єктивні пута релігійних поглядів хоче накинати Гретхен на Фауста від усього щирого й ніжного серця. (Цих пут не жили ще й ми в нашому радянському суспільстві, і немало ще мук приймуть люди, покіль вироблять новий побут). Вчитайтесь, чого мучиться Валентин (а він страшенно мучиться), через віщо діло складається так, що Фаустові проти волі пришлося вбити Валентина? Через віщо Гретхен, не знаючи й не гадаючи, отруїла свою матір, а потім з одчаю топить свою дитину?.. А потім вона в темниці жде смертної кари, хоча все життя Гретхен серед „цивілізованого“ людського суспільства вже така смертна кара, що вона боїться її більше, ніж смерти на пласі...

А Фаустові опісля вбивства треба тікати. Щоб його розважити й примусити забути про Гретхен, Мефістофель тягне його на Вальпуржину ніч, щоб потопити в п'янстві та розпусті. Але - ж привид Гретхен і прочуття її смертної кари вертає Фауста знову до Гретхен, щоб

знайти її в тюрмі збожеволоеною від мук. І от вам та дивно гарна хвилина, яку Фауст знайшов у сучасному житті: „Ой, щоб я не діждав родитись!“

Ось чим, можна сказати, кінчається перша частина „Фауста“.

ЗМІСТ ДРУГОЇ ЧАСТИНИ

Коли перша частина переглядає сучасне життя і вертиться коло середніх клас населення, то друга частина переносить Фауста в різні епохи: то він при дворі середньовікового імператора (де рисується дворянство й духовенство), то він переноситься у старий античний світ, у гречеську старовину і в світ гречеських мітологічних казок, то він знову в середніх віках як-раз опісля хрестових походів, то, при кінці, він десь (може в Голандії), тільки не в сучасний момент, а на порозі майбутнього. Нічого й говорити, що Гетевська сатира має місце, де їй розходитися.

Починається II частина тим, що Фауст, опісля тяжких мук першої частини, одужує серед природи й забуває свої муки. Декорація змінюється, і він уже маг-чародій при імператорськiм дворі, а Мефістофель там пристроївся за дурня або шута. Він помагає Фаустові чарувати й має досить часу й простору, щоб шкилювати. Щоб забавити себе й придворних, імператор велить Фаустові викликати тіні гречеської

старовини й показати, як Парис викрав прекрасну Елену. На сцені з'являється Елена, й на неї більше всіх заглянув сам Фауст, і під ту хвилину, як Парис хоче її унести, простягає руку до Елени й хоче її взяти сам. Тут блиснула блискавиця, грянув грім, все провалилось і щезло, тільки Фауст зомлілий, в памороках остався на руках у Мефістофеля. Мефістофель переносить Фауста в його старий кабінет, де все зосталось так і на тому місці, де було, коли його покинув Фауст.

Та тільки не все зосталось нерушиме. Ні : 1) зостався Вагнер, зайняв тепер Фаустову катедру; 2) зостався один учень, якого виведено ще в 1-й частині й якому Мефістофель там ще, зодягшись в мантию Фауста, надав таких гарних порад, що він став тепер „кращий“ за Мефістофеля, й побачивши його знову в тому-ж одязі, „одчитує“ його, як дурня. Це — з молодих та ранній. Та на те - ж він і учень Мефістофеля... А от, що поробляє Вагнер? А Вагнер сидить і день і ніч коло коміна над ретортою й виводить там „чоловічка“ (гомункулуса). Та що - ж друге і в силах призвести на світ Вагнери, як не гомункулусів (коли можна так перекласти, так це буде — „півтора людського“). Сам Вагнер просидів увесь вік у чотирьох стінах над книжками, а його породження може сидіти лише в герметично закритій склянній реторті.

Ще - ж цей гомункулус не має признаки, якого він полу, так що дальшого продовження Вагнерівського роду Гете вже й не передбачає.

А Фауст тимчасом спить у зачарованім сні, й ніхто не знає, як його розбудити. Одно тільки суття на світі знає, що таке з Фаустом; це — хто - б ви думали?.. гомункулус!..

Гомункулус дзвенить тоненьким голоском із своєї реторти й розказує, які мрії проносяться перед сонним Фаустом. Фауст мріє картинами старовинної Греції: перед ним проходять образи богів і богинь, перед ним встає край прекрасної Елени.

Гомункулус піднімається на повітря, летить у Грецію на класичну Вальпуржину ніч і веде за собою Фауста з Мефістофелем. Там гомункулус „родиться“ у підніжжя прекрасної німфи Галатеї, сиріч розбиває свою реторту. Але - ж вихід йому, бідненькому, обійшовся не дешево: вийшовши з реторти, він згорів і розсіявся в повітрі...

Ви ясно бачите, що гомункулус — сатира, насміх. Гете жорстоко пошкільював із тих вчених філологів - класиків, що замкнулися в скляну реторту, сиріч одмежились зовсім од життя й людей і тільки одно й знають, що свою класику. Вони ще вузші, аніж Вагнер, бо той хоче все знати, а ці не хочуть нічого знати, крім своєї класичної реторточки. Весь вік їх тягне

„народитися“ в життя, але - ж і лихо такій дитині родитися на справдешній світ: не встигне кувакнуть, як її вже спалить...

Але - ж це — „спеціалісти - доки“ в своїй реторті, й Фаусти можуть скористатися їх ділом, тільки їх треба завше держати в руці або посадити собі в кешеню, — мов ключа, що відмикає замки, але сам не знає в чийй руці...

І гомункулус веде Фауста й Мефістофеля в Грецію — на Фарсальське поле, де була битва Помпея з Цезарем. То скінчалась доба античних республік і починалася доба Римської імперії. По видумці самого Гете, що-року на передодні цієї битви розгулюється вночі античний „шабаш відьом“. Проходять тіні доантичної й античної давнини й, головним чином, усі фігури, що утворило народне повір'я. Коли ми беремо шабаш відьом із повір'я сучасних народів — германців, слав'ян, то тут ми бачимо упирів, відьмаків, відьом, чортів — все те, що проміж небом і пеклом. Отак само Гете з повір'я старовинних греків узяв усе те, що й у них було проміж небом (олімпійські боги: ні одного з них не виведено в класичній Вальпуржиній ночі) і їх пеклом (Гадес, Персефона й інші боги з Аїду — з підземного царства. Нікого з них тож нема тут).

Замисел цієї Вальпуржиної ночі показати, яка різниця між свобідною народньою фантазією й між народньою фантазією, пригнобленою

середньовіковою католицькою церквою, володою колишніх імператорів, потім пап, та попів, та аристократії. Коли взяти витвір такої пригнобленої фантазії, то крім відьом, та упирів, та всякої гидости вона не витворить нічого. Що - ж до античної народньої фантазії, то вона теж починає з різних упирів та прочвар, але - ж, розвиваючись свобідно серед свобідного суспільства, доходить до вищих красот поетичної творчости. Початок — почвара на манір форкіяд. Форкіяди — три сестри, що на всіх трьох мають одно око й одного зуба. А кінець — образ прекрасної Елени. І обидва становляться в діалектичну протиріч: прочвара лякає красоту. Мефістофель взяв на себе образ Форкіяди й вигнав з палат прекрасну Елену, а Фауст — свобідний дух нового часу — завладав прекрасною Еленою. Так розділилися світ свобідний від світу рабського.

Ви бачите, що тепер що - далі, то більш „Фауст“ переходить від знайомої поетові реальности в символіку. Поет підходить до завдань майбутнього, якого ще нема, й яке належить утворити, і тут, покіль - що, носяться мрії - фантазії. Пара — Фауст і Елена — символізує собою об'єднання творчости античних свобідних народів із творчістю нових народів, що скинули з себе середньовікові пута, й народжується нова творчість, нова поезія в фігурі сина Фауста й

Елени — Евфоріона; цей Евфоріон то підплигне до неба, то спуститься до землі — сиріч набирає сил серед життя і підноситься на саму височінь фантазії.

Евфоріон, нарешті, піднявшись, як комета, зривається додолю і вбивається. Його голос кличе матір до себе в царство тіней, і Елена покидає Фауста.

В цім Евфоріоні Гете символізував Байрона, що дуже молодим, серед повного розвитку свого таланту, загинув у Греції в Місолонгах, куди він поїхав, щоб узяти участь у повстанні греків проти турок, так що Байрон, як і Евфоріон, скінчив життя в країні античної Греції. Як звісно, в поезії Байрона вже чуються нові соціальні мотиви...

Фауст застається один... Він узяв від життя все, всі красоти і всі муки, пережив життя всіх епох, він — людина цільна й повна. Та хвилини, яку - б він схотів зупинити, він іще не знайшов. Чи знайде - ж?

Справді: все є. А що - ж із того? І от, Фауст похмурий і незадоволений. Починається сцена розмови Фауста з Мефістофелем, де в останній раз дається така сатирична оцінка всьому буржуазному укладу, якої, може, не було на всім протязі трагедії. Тут квінтесенція всієї німецької літератури, яка коли тільки висміювала й знущалась над міщанством.

З цього моменту трагедія робиться цілком символічною й швидко посувається до розвязки. Символічна вона через те, що поет, відрікшися відсучасного світу, вітає в майбутньому.

Фауст зупиняється на картині боротьби стихій природи, моря з сушею, і всю могуту свого розуму й волі він хоче направити на боротьбу з природою для щастя людського суспільства.

„І що мене турбує до одчаю —
Стихій могута буйна й недоцільна цяя :
Тут дух мій сміло - б звивсь по - над себе - самого ;
Тут боротьба моя, тут радість перемоги !
І це - ж можливо . . . Бач : текучая в собі —
Що згірок — обтіче, та й мимо, — й все тобі.
І як вона зухвально і свавільно ні лютує,
А гірка крихтяна над нею вже й гордує,
Низ крихтяний для неї вже могутній пан, —
Й понісся в голові моїй за планом план“ . . .

Розум людський, освічений знанням, іде на боротьбу з сліпими силами природи; почуття людини, що пережила всі епохи, ознайомилася з історією людського суспільства, хоче творити нові форми суспільства. Бо Фауст не бажає нічого іншого, як нової землі (символ — одвоювати нову землю в моря) й нового суспільства — дати мільйонам жити на новій землі серед корисних умов праці й досягнень). Далі символ іде так, буцім-то Фауст один утворює новий край, володіє їм і заселяє

його мільйонами населення. Виходить утопія: один чоловік, усесвітній господар — творить щастя мільйонів... Але - ж будемо відділяти зміст від форми. Фауст уже тепер зовсім не індивідуум: зовсім не „Генрик Фауст“, що тоді-то родився, тоді-то вмер, а це вже символ, символ усього одухотвореного, освіченого, пережившого й реакції й революції людства, повного тверезих критичних ідей і соціальних проблем. Це символ, і треба вже скінчити трагедію, додержуючись цього символу, щоб не розплитися в неясному соціальному трактаті, де ще не рисуються чітко майбутні суспільні форми, а тільки грає суспільне почуття, творча фантазія і віра в доконечну перемогу людини й над стихіями природи, й над суспільною стихією. І там знання і план. Конкретний план ще не наспів, а загальна ідея вже є.

Фаустові треба арени для праці. А в державі імператора (уже звісного нам) починається анархія. Попи й дворяни, щоб задавити анархію, повстають проти імператора й ставлять йому нового імператора - ж супротивника. Фауст Мефістофелевою рукою помагає імператорові одоліти супротивника й одержує від нього, як лен, смугу землі коло моря. Тут він велить Мефістофелеві зібрати робітників (все чари), й провести канали, шлюзи й т. д. І все - ж ще не все: щоб перейти цілком у новий світ, треба знищити

не тільки те, що є в старому світі шкідливого, гиблого, а й краси старого світу, що становляться в діалектичну суперіч до нового світу. Це символізується в лиці ідилічної пари — Філемона й Бавкіди.

Це — двоє старих людей, що бажають лише тихенького кутка, та щоб їх ніхто не займав. А самі вони раді з кожним поділитися всім, що у них є, раді звизволити всякого з біди, всіх обогріти, нагодувати й приголубити. Вони нікому не зробили зла, а навпаки — тільки добро. Але - ж це добро крихтяне, воно підходить до античного, до старого світу, а тепер Фауст хоче дати їм розкішний маєток, щоби тільки вони уступили йому свою хибарку й дворик, щоб він не закривав собою проспекту в новий світ, щоб капличкою своєю і дзвоном не будив прочвар старого часу. Але - ж стара безвинність може тим ще гірша, що вона безвинна: вона ставить майбутньому найгіршу запереку. І старі ні за що не хочуть уступити. Фауст велить відняти від них ґрунт, а самих перевести в той розкішний маєток, що він їм призначив, але - ж Мефістофель спалює хибарку з обома старими і з їх гостем. Фауст незадоволений, але - ж мук совісти він не чуває. Він нищить старий світ і не може оглядатися на те, що під руїнами буде поховано й дещо безвинне...

Тепер перед очима Фаустовими ніщо не заступає проспекту в простір майбутнього . . . Але - ж він старий вже, дуже старий, над ним в'ються привиди: злидні, біда, турбота, смерть. Турбота питає його, невже він її не знав. Він дає таку відповідь, з якої видно, що він її й не може знати. Він знав вічний незаспокій, вічне поривання і досягнення, а не підлеглисть крихтяному.

ТУРБОТА

„Турбота . . . Ти невже - ж не знав про отаку?“

ФАУСТ

„Я тільки перебіг крізь світ, та й нашвидку:
Утіху всякую за чуб хапав,
Що не задовольняло те кидав,
А що тікало, те ловив.
Бажав я тільки, та здійснив, та знов хотів,
І як буйний вихор, весь свій бік перелетів,
Спершу могутно, величезно, вільно,
Тепер обачно, мудро і повільно.
Я досить круг земний спостиг,
За - зорі - ж оку нашому нема доріг:
Дурний либучі очі в небо пірять,
За хмарами свою подобу творить - вірять!
Оглянься круг себе і твердо стій;
Для здатного і цей світ не німий.
Нащо у вічності ширяти?
Що ти познав, те можна взяти!
Отак мандруй весь день земний, нехай кругом
Привиддя в'ються, — ти - ж іди своїм шляхом:
Невпинно все йдучи і щастя й мук шукай,
І менту себе задовольить не давай“.

І як він відмовляється від усяких привидів ідеалістичних і релігійних, так він відмовляється й від Турботи. Турбота дме йому в очі, й Фауст сліпне.

ТУРБОТА

Спізнай - же ти мене, як тебе кленучи
Я швидко полечу 'д тебе навітки!
Всі люди вік живуть, сліпими ходячи,
Ти - ж, Фаусте, стань сліпий в кінці твого віку“

Фауст осліп, але - ж він не помічає ніби своєї сліпоти. Його конечна ціль тим ясніше вириковується перед ним, що вже справді ніщо не заступає перед ним простору. Він кличе робітників і наглядачів, щоб брались за струмент і кінчали роботу, і в свідомості великої, геніяльної цілі вимовляє девіза :

„І досить, щоб скінчить найвеличезне діло,
Щоб дух один, а рук щоб тисячі робило“.

І вірно й невірно. Вірно, коли всі руки знають, що роблять ; коли всіх одухотворює єдиний дух, і невірно, коли один дух стоїть над тисячами рабів. Може це й примусило Гете дати зостанній символ. Справді :

Фауст сліпий. Він знає, що велить, та не знає, що роблять. А Мефістофель викликає лемурів (скелетів - духів), велить найбільшому

з них лягти на землю, а другим обкопати яму по його мірці. Це буде яма для Фауста.

Може, ми кажемо, це символ того критичного розуміння обставин соціальної боротьби, яке було в думці такого мудрого й геніального чоловіка, як Гете. Він міг усяко думати про соціальний уклад — і як утопіст, і, може, як і „великого герцога Ваймарського тайний совітник“, яким він і був. А в глибині душі він почував, і ясно почував, що з Вольтерівськими поглядами далеко не підеш, і що ніколи світ не перебудуєш несвідомою масам думою генія. Ленін такий геній. Але ж геній Леніна творив для мас і поміччю мас, через маси. Діло Леніна — діло всіх. Ленін вмер, і, може, люди партії й безпартійне навіть робітництво ще не були такими лєнінцями за життя Леніна, як стали ними тепер. Тоді цей символ Гете, — як сліпому Фаустові копають яму, набуває великої соціальної значности...

Між тим, Фауст, стоячи над своєю могилою й чуючи, як скребуть лопати, думає, що твориться його воля. Він бачить новий світ, нове людство, нове життя, нові зусилля, творчість, життя мільйонів... Він каже:

„Хотів - би я на цюю товчу погледіть,
З народом вільним і на вільний ґрунт ступить.
Я - б смів сказать такий хвилині:
Спинись, бо дивно - гарна ти!

Бо днів моїх сліду від нині
Еонам більш не замести.
І в прочутті цього блаженства радо п'ю
Хвилину кращую мою“.

Ось який момент зупиняє Фауст. Що - ж це за момент, що це за хвилина? Це не є хвилина заспокою, щоб „в лінощах дрімати“, — це не є стоячий момент, що пропаде, — це момент прочуття вічної творчості, яка ніколи не стоїть, а вічно діє і творить, вічно витворює нові форми, вічно розвивається і несеться в безкінчу віків...

Значить, Фауст не кончився, а тільки почався. Він починається кожний момент, він кожний момент і сам стає новим. Ясно, що закладу, що пішов Фауст із Мефістофелем, Мефістофель не виграв, і Фауст звертається з закликом до такого моменту, про який ні Фауст, ні Мефістофель і не думали, йдучи в заклад (коли можна вернутися до казки й знову глянути на неї дитинячим оком).

Кінчається друга частина апотеозою Фауста, раєм із Гретхен, Марією й святими. Але це вже, як я і сказав, вимагання закінченої форми від п'єси, вимагання театру, а може трохи й сатира над тим-же раєм, куди вводиться Фауст-бунтар-сатана. Про це ми балакати не будемо, бо Фауст скінчився зі своїм найкращим моментом, і в цім скінченні він для нас і почався.

М. УЛЕЗКО

ΦΑΥΣΤ

ПОСВЯТА

Знов ближтесь ви, образи легкії,
Що зір мій смутно вгледів ще колись.
А чи не вдержу - ж вас? Химери ції
Чи й досі - ж милі серцю zostались?
5 Набилось вас!.. Що - ж? ваше хай

владіє,

Як ви вже з мли й туманів піднялись.
Здриганням юним груди знов стинає
Дух чарівний, що рій ваш обвіває.

Ви днів веселих спогади вернули,
10 Й чимало тіней дорогих встають :
Он, мов старе казання, ледве чуле,
Кохана перша й перший друг бредуть.
Знов ниє скорб, знов скарга завернула
Життя, мов лабіринт, крутливу путь
15 Й сердег, що щастя милий час вітали
Й... обдурені давно з очей пропали.

Вже до пісень, що я тепер складаю,
Нема тих душ, що чули перший спів,—
Розвіялась тіснява дружеськая...

- 20 Ох, озов перший змовк, перегудів!..
Спів скорбний мій в чужій юрбі лунає, —
Й хвалу- б почув, то серце - б жах схопив...
Як що - ж до пісні щире - б де й знайшлося.
Як ще живе, — десь геть порозбрелося...
- 25 Й давно одвикла туга оживає
І в тихий край суворих духів мчить...
В неясний шепіт спів мій затихає,
Еолова мов гарпа гомонить;
Здригаюсь весь, сльоза сльозу зганяє,
- 30 Стверділе серце ніжить і м'ягчить ..
Й що маю — здалеку неначе мріє,
Минуле - ж оживає і дійсніє.

ПРОЛОГ У ТЕАТРИ

(Директор, поет - драматур, комик)

ДИРЕКТОР

Ви в двох, що помогли не раз
Мені в нужді й лихій годині, —

35 На наше діло в Німеччині

Яка, скажіть, надія в вас?

Вже - б так радів громаді я вгодити,

Бо то - ж вона живе та й другому велить.

Стовпці вже вкопано й дошки як слід

набито, —

40 І празник кожному тепер кортить.

Он — повно їх: сидять — не ворухнуться,

Та брови вгору — дива не діждуться.

Як вгамувати людський дух — те відомо

мені,

А ще й мені - ж так нерішуче не бувало.

45 Нехай не звикли до найкращого вони,

Зате-ж—страшнее діло, скільки прочитали

Дак як - же тут... щоб свіже, та нове, й,

при щім,

Було й значнее ще, та й угодило всім?

Бо рад - би глянуть на юрбу я, звісно,
50 Як в наш намет її потоком пожене,—
Й, мов - би в пологах, в благодаті двері
тісні
Вся з гвалтом, з репетом ломитися почне.
Ще білий день: четвертая чи буде,
А біля каси тиск уже, мов - би
55 В голодний рік біля пекарень люди:
Всяк в'язи за білет звернути рад собі.
Поет єдиний зробить з них усіх таке,—
Зроби - ж нам, друже мій, сьогодні чудо цеє !

ПОЕТ

Ой, замовчи, про цю юрму рябую,
60 Що дух втіка, як тільки кинеш зір!
Сховай 'д поета натовп, що хвилює
І так і тягне проти волі в вир;
Дай неба тісну сіль, єдину тую,
Де квітне радість чистая, де мир.
65 Любов і дружбу — серця свята милі —
Там боги і скохали, і зростили.
Ох, те, що з серця глибини пробилося,
Що ледве сміють вимовить уста,
Раз — не вдалось, а той як слід вродилось —
70 Все дикий мент жерливо заглита...
А те, що роки цілі протаїлось,—
Те часто й в повну силу вироста.
Блискуче родиться й живе хвилину,
Справдешне - ж і в потомстві не загине.

КОМИК

75 Хоч - би вже про потомків тих не чути !

Хай я про них все думатиму : ну - те,
Тоді сучасників розважить хто - ж ?

Бо вже-ж і їм кортить, та й мають на це
право.

Про мене, як знайшовсь хлопчина бравий.

80 То це, як хочте, є щось тож.

Хто втішно свій розкрити вміє дух,
На людський норів вже не стане жалкувати:
Йому великий треба круг,
Щоб напевніш його проняти.

85 Ось будьте - ж бравий та держіть себе
як слід, —

Пустіть фантазію й весь хор її почути :
Розсудок, розум, страсть і почуття ведіть,
Та — добре втямте — і дурниць щоб не
забути.

ДИРЕКТОР

Та дію, дію нам багату покажіть !

90 Глядач все тільки - б оком норовить.

Коли в очу вже стільки всього наплелосся,
Щоб рота всяк роззявив та й зомлів,
То ваше діло вширинь зараз подалосся, —
Вас зараз кожний полюбив.

95 А масу можна тільки масою й посилить :

Нарешті кожний сам щось вибере тоді, —
Й хто більше дасть — потрошку всіх
оділить, —

І підуть з хати всі веселі та раді.
Та шмат їм киньте шматкуватий, а не
цілий,—
100 Рагу таке . . це вийде в вас до діла,—
Не вспієш загадять — воно вже й на столі...
Ну що з того, як ви - б суцільне що дали?
Є-ж публіка на шмаття й те-б розхорошила.

ПОЕТ

Й не тямите, яке гидке це майстерство
105 Й як справжньому майстрові не пристало!
Вам партачів — панків чистеньких
штукарство,
Як бачу, заповітом стало.

ДИРЕКТОР

Мене такий ваш докір не страшить :
Як маєш доладу зробиць,—
110 Держи й струменти по роботі :
Візьміть, мов вам крихкеє дерево колоти,—
Й для кого пишете ? Та гляньте-ж ви туди :
Цей через скуку йде сюди,
Той черезмірною їствою обіжравшись,
115 Та ще — немає гірш біди,—
Коли багацько йде, журналів начитавшись.
До нас, мов в маскарад, без думки
поспішають
На новину їм тільки й ноги підима,
А дами—он—себе та вбрання виставляють,

120 Мов діють з нами задарма.

Й що вам на висях поетичних сниться?

Що тішить вас, як повно глядачів?

До цих радіїв трошки ближче пригледіться:

Глевким простигнуть кожний вспів.

125 В цього за дією вже карти в голові,

Тому кортить на грудях шлюхи ніч

розпутна . . .

Й на це - б то ще хотіли, бідні дурні ви! —

Блаженних муз томити невідступно.

Кажу вам: більш давайте, яко мога більш!

130 В цім помилки ніколи вам не знати,

Змагайтеся, людей щоб з толку позбивати,

Бо їм вгодить — немає гірш . . .

То надпорив чи біль? Що це на вас

такеє?!

ПОЕТ

Іди - ж шукати других наймитів!

135 Поет щоб право вищеє посмів —

Оте людини право родовее,

Що вічная природа визнає за ним, —

Безбожно згаяти для вигоди твоєї!

Чим серце - ж движе він людськеє,

Стихію всяку в'яже чим,

140 Як не співзвуччям тим, що рветься з грудей

в світ,

Щоб світ увесь до себе в серце захопить?

Коли натура вік безстрасно випрядає

И до веретена кріпить безконечну нить,
І хор її створінь гармонії не знає
145 Й досадно не під лад дзвенить,—
То хто-ж цей ряд, що так одноманітно плине,
Поділить, ритм вдихне в нього живий,
Окреме хто зведе в загальную святиню,
Дасть вдарити акорд чудесний, голосний?
150 Примусить бурю хто під страсть лютіти?
Й вечірню зорю справді запалать?
Найкращий цвіт весни ту стежку вкрити,
Де вийде милая гулять?
Невидний лист зелений хто сплітає
155 Для всіх заслуг в вінець чесний?
Хто стереже Олімп? Богів єднає?—
В поеті - ж явлений могутній дух людський.

КОМИК

Ви - ж дайте ходу цій чудесній силі
Та й наладнайте поетичне діло,
160 Як у коханні приключку ведуть:
Отак десь зійдуться, щось вчують —
зостануться,
А там потроху-троху — тай сплетуться...
Йде вгору щастя — й перешкоди те - ж не
ждуть:
Захоплення таке!.. а ось же й горе
стереже,—
165 Й не стямишся — як от тобі й роман уже!
Ви й піднесіть нам дієства оттакого, —

Хапайте тільки обома з життя людського;
 Живе їм всяк, та мало дехто зна,—
 Й де ні вхоплить ви — штука зайнятна.
 170 Хай буде й смутна образів ряба тканина,
 Та в тьмі морок десь правди іскорка єдина,—
 То кращий трунок вже й зваривсь,
 Щоб світ старий ожив і обновились.
 І юности найкращий цвіт збереться
 175 Й почує в вашій дії одкровення,
 І досить меланхолії нап'ється
 Всяк ніжний дух із вашого творення...
 А там чи цей, чи той ще й гніватись
почне,—
 Бо серце його стало всім ясне.
 180 Ще - ж: сльози й сміх однаково їм милі,—
 Всі люблять ширінь, всі радіють, як
блищать;
 Хто став, чим є, з таким — пропаще діло,
 Хто-ж ще стає,— навік вам дяку засвідчить.

ПОЕТ

Верни - ж мені ту пору милу,
 185 Як сам я був у настанні,
 І стислим джерлом кипіли
 Й невпинно все лились пісні;
 Як світ мені в тумані мрівся,
 І я від бруньки дива ждав,
 190 І тисячі квіток ламав,
 Що діл увесь так рясно крився...

Не мав нічого й мав я, що хотів :
До правди рвався й вигадці радів.
Порив невдержний, щастя знову
195 Глибоке, повне мук верни,
Кріпку ненависть, міць любови
І юність дай назад мені!

КОМИК

Та юність, друже, всюди треба : — вороги
Нехай тебе у бійці стиснуть,
200 Або, — чим дуж, — дівчата дорогі
На шию до тебе повиснуть,
Або вінець за біг швидкий
З мети нелегкої сміється,
Або, як стих танок жаркий, —
205 Пир п'яний на всю ніч почнеться . . .
Вже - ж вдарить в струни, як колись
Ви сміло й гарно ударили,
І з дивним плутанням нестись
На ціль, що ви - ж собі вказали, —
210 Повинні ви, проживши довше між людей,
Й пошани вам за це не менше йтиме :
Брехня, що старість робить з нас дітей, —
Вона нас тільки й застає - ж як - раз такими.

ДИРЕКТОР

Промов доволі! дайте - ж діло
215 Побачить швидче, бо за час,
Що компліменти ви крутили,

- Прибуток був - би вже у нас!
Про настрої духа що казати?
Хто мнеться — вік цього не знать!
- 220 Зветесь поетом — треба й знати,
Як творчість під команду взять.
Ви - ж нашу знаєте потребу:
Кріпкого нам ковтнути треба, —
Дак вмить мені й варити йдіть, —
- 225 Що в цей день не почнеш — те й завтра
так лежить.
- І день один шкода губити:
Що по силах як взявся ти
Враз гаряче за чуб схопити,
То вже й не схочеш з рук пустити:
- 230 Само примусить далі йти.
В нас на німецькій сцені - ж, знайте, —
Всяк пробує, що вміє він, —
То й ви - ж проспектів та машин
Жаліть сьогодні вибачайте.
- 235 Малий, великий світ небес — беріть,
А зорі сійте пригорщами;
Птиць, звіря, скель, вогні з водами
В нас скільки хоче там лежить.
От, в тісній будці і пройдіть навскрізь
- 240 Весь круг творення вгору й низ, —
Поважно — скорим, мірним поступом
рушайте
Та з неба крізь весь світ до пекла й
доступайте.

ПРОЛОГ НА НЕБІ

(Господь, небесні воїнства, потім Ме-
фістофель. Виступає троє архангелів)

РАФАІЛ

Одвічний сонце гімн співає
У ріднім хорі сферовім
245 І путь предписану вершає,
Йдучи з гудінням громовим.
І ангели цим видом кріпкі,
Хоч зрозуміти й немічні...
Діла невстижні, і великі,
250 І дивні, як і в першім дні!

ГАВРИІЛ

Й невстижно швидко обертає
Земля округ лик пишний свій,
І райський день на нім змінє
Глухої ночі мрак сумний.
255 Скипа потік широкий моря
По - під стопами скель крутих,
І захопляє й море, й гори
Біг віковичний сфер швидких.

МИХАЇЛ

Наздогін бурі там гасають
260 З землі на море й знов назад
І буйним ланцюгом складають
Дійніших сил круговий ряд;
Там пламіль блискавиці палить,
Що грому ходу не дає,
265 Твої - ж гонці, о боже, славлять,
Як день твій тихий настає.

УСІ ТРОЄ

І ангели цим видом кріпкі,
Бо й зрозуміти немічні...
Усі діла твої великі
270 І дивні, як і в першім дні.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Оце - ж, Господь, як знов підходиш ти до
нас,
Щоб розпитать, чи все іде як треба,
Мене - ж і так радів ти бачить раз - у - раз,
То я між челяддю й собі з'явивсь до тебе.
275 Звиняй, на річ високу я не вдався,
Хоч - би й сміявсь з мене за цеє весь
синкліт:
Від патосу мого ти - б тільки зреготався,
Коли - б ти не одвик сміятись з давніх літ.
Про сонце та світи нічого не скажу я,
280 Бо бачу я одно — біду людськую.

Божок землі малий не перекроївсь, ні —
Кумедний він такий, як був і в першій дні.
Він трошки краще мав - би жити,
Коли - б не дав йому ти з неба сяйва
світу :

285 Це розумом він зве й на те його ужив,
Щоб найскотішим стать з усіх скотів.
Простіть на слові, Ваша милість, він —
неначе

Ота цікада довгонога, що все скаче :
Скокне, та підлетить, та — де в траві
впаде —

290 То тут вже й пісеньку стареньку заведе.
Ну, і лежав - би вже в траві, а то —
дивись ти:

У кожне падло треба носом влізти.

ГОСПОДЬ

Оце і все? Ти тільки з скаргами й
приходиш?

Вік на землі нічим тобі не вгодиш!..

295 Усе не так?..

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та вже - ж, господь! Сказать гарас,
Дак все там прегидке й було і є весь час.
Й так жаль мені на людські злидні

поглядати

Що я вже й сам не хочу бідним допікати.

ГОСПОДЬ

Ти Фауста знаєш?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Доктор той?

ГОСПОДЬ

Робітник мій!

МЕФІСТОФЕЛЬ

300 А вже - ж! Він вам особо й годить, —
Їду й питво, дурний, не на землі знаходить.
У далечінь летіти все у нім мусує,
Своє безумство й сам він трохи зазнає,
Бач, з неба зняти зорі кращії сумує,
305 Найвищі втіхи взять, які на світі є,
Й душі, що в глибині вся ходить і хвилює,
Ні близ, ні далечінь спокою не дає.

ГОСПОДЬ

Хоч він мені ще й смутно служить, —
я оце

Вже скоро поведу його до світу;
310 Садовник зна: зазеленіло деревце —
То йдуть літа в красі цвісти й плодоносити.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Це ви в заклад? Ну, дак програєте - ж
ви тут!

Аби ваш дозвіл був на це —
На мій щоб шлях його легенько потягнути.

ГОСПОДЬ

315 Не бороню, покіль земний не скінчить вік :
Покіль несите не згасає, —
Збиватись буде чоловік.

МЕФІСТОФЕЛЬ

От дякую! Бо я з мерцями¹
Возитись зроду не вважаю:
320 Мені щоб свіжі, з повними щоками, —
В господі - ж мертвих не терплю:
Як кіт — мишей живих ловлю.

ГОСПОДЬ

Ну, добре! Це тобі дається —
Цей дух від джерела його — 'двести,
325 Й, коли тобі він піддається,
То маеш по своїй дорозі вже й вести;
Й посоромися - ж, як побачиш ти,
Що добрий, хоч і в темнім пориванні
б'ється.
Та вірним почуттям вже зна, як треба йти.

МЕФІСТОФЕЛЬ

330 Та добре-ж! Довго й ждять не доведеться!
За мій заклад я й крихти не боюся.
Ну, дайте - ж вже мені, як я мети доб'юся,

Тріюмфувать у цілій серця повноті:
Хай жре - ж він та іще й смакує прах земний,
335 Як дядько мій — той знаменитий змії!

ГОСПОДЬ

Й тоді з'являйсь, як тільки схочеш; на
такого

Ненависти ніколи я не знав:
З відмовних духів менш усього
Мені штукар - пройдисвіт досаждав.

340 Прешвидко чоловік у дії слабне: хоче
Спокою повного... й люблю я підпустить
Товариша йому, що все снує й лоскоче,—
Бо завджи - ж мусить чорт творить.
Ви - ж, істинні сини богів, вслаждайтесь
широ

345 Повнотою краси живого мира:
Що знастає, і вічно діє, і живе, —
Хай прийме вас в любови узи розкішній,
А що в хитючій яві зибиться й пливе, —
В тривалих помислах у вас нехай твердіє.
(Небо зачинається, архангели розходяться)

МЕФІСТОФЕЛЬ (сам)

350 З старим побачитись люблю я інший раз
І бережусь навіки з ним поспорить...
Прегарно, що великий пан такий у нас
Та з чортом ще самим по - людськи так
гбворить.

ТРАГЕДІЇ ПЕРША ЧАСТИНА

(Ніч. В тісній, готичній кімнаті з високим склепом, у кріслі біля пульта сидить Фауст)

ФАУСТ

- Ох, це - ж я всіх наук дійшов!..
355 І філософства, й ліку, й прав...
На жаль, ще й вчений богослов!..
Все палко й пильно вштудував...
Ну, бідний дурню, подивись:
Мудрець ти той, що й був колись!
360 Й не то, що магістром, ще й доктором став,
І років з десяток вже попотягав
За носи вчеників і так, і сяк,
І косо, й криво, і усяк...
Та й бачу: познання — не нашої сили!
365 І чисто - ж ці думи аж серце спалили...
Що й то: я мудріший, ніж дурні всякі —
Магістри з докторами, попи, та писаки...
Й сумливости, й огляду дух мій не знає,
Мене вже ні пекло, ні чорт не лякає, —
370 За те - ж всяку й радість мов - би що зірвало:
На справжнє знання і надії не стало, —

Вже й думать не смію, щоб міг я навчати,
 Людей завертати, на добро наставляти...
 І не придбав майна, ні золотих,
 375 Ні чести в світі, ні розкошів, ні утіх;
 Собака — і той жити-б так не зостався!
 Через те-ж я тепер і до магії 'ддався:
 Чи сила духів. слово їх
 Не видасть тайн мені яких,
 380 Щоб більш я гірко не потів,
 Чого не знаю — тому-б не вчив,
 Щоб знать: що в самій нутрині
 Держить весь світ у ціліні,
 Щоб творчі сили й сім'я знати,
 385 А не словесний крам копати.
 Мій повний місяць! Я-б хотів,
 Щоб ти в зостанній вже гледів
 На мої муки. Скільки раз!¹
 За пультом цим в північний час
 Тебе я, друже, дожидався,—
 390 І от, на книги й на листи
 Свій промінь скорбний кидав ти!
 Ой, рад на гори-б я летіти,
 В цім милім сяєві ходити,
 Між духів край печер вітати,
 395 В степу в мріях твоїх снувати,
 В чаду знання більш не душитись,
 В твоїх цілющих росах митись!

¹ Тут п'ять рядків довелося перекласти шістьома.

Ой! Ще стирчать в тюрмі оцій?
 В цій дірці клятій та глухій,
 400 Де хмуρο й неба милий світ
 Крізь скло мальоване блищить!
 Закутий в кучі книг оцій,
 Що криє пил, гризе черва,
 Що всю аж по - під склеп крутий
 405 Папір задимлений вкрива...
 Шклянок, пляшок аж не злічить,
 Струменту повно — прадідів
 Тут розум напханий осів!
 Ось який твій світ... І оце - б то був
 світ?!

410 Й питаєш ти -- чого щімить
 Жахливо серце й пристає,
 Чого неясний біль гнітить,
 Живе здригання, що в нім б'є?
 Не світ живий, не той, де жить
 415 Господь - творець людей вселив,
 А сажа й тлін отут лежить,
 Кістки звір'я, та мертвяків.
 Геть звідси-ж! В поле! В світ!.. Дивись:
 Ось книга тайн, що Нострадам
 420 Сам своєруч писав колись:
 Хіба порад не досить там?
 Ти знатимеш, як зорі йдуть,
 Коли - ж природа піде встріч,—
 Зростеш душею й будеш чуть,
 425 Як дух до духа мовить річ.

Шкода умством сухим яснить
Знаки святі. Вас, духів, рій
Парит тут, дайте - ж відповіт,
Коли чутно вам голос мій!

(Відкриває книгу й розглядає знак макрокосму)

- 430 Г - га! Що блаженства з образом оцим
Разом у всі чутива приливає!
Життя вогнем щасливим, юним і святим
Жар новий жили й нерви оббігає...
Не бог був той, хто накреслив знаки оті,
435 Що бурю в глибині моїй втишають,
Що серце бідне радістю сповняють
І в таємничій двиготі
Навкруг мене природи сили відкривають?
Чи й я - ж не бог? Як весь я просвітлів!
440 Я бачу по - за чистими чертами цими
Природу дійову душевними очима.
Ось коли я мудрече слово зрозумів:
„Гей, учню! духів світ не замкнено від
тебе:
То-ж ти замкнув чуття, ти серцем неживий!
445 Гей, невсипуще полинай до неба,—
В загравах ранку земнородні груди мий!“

(Розглядає знак)

Як тчеться все, щоб стать одним,
Живе і діє цеє в тім,
Небесні сили вгору й низ несуться,

450 З рук в руки відра золоті передаються,
Благоухання скаждають,
З небес крізь землю пробігають
І гармонійно всі на всесвіт грають!
От дивина! Ох... оком тільки споглядать...
455 Натуро безконечна! як-же тебе взять?
Життя всього кринице — де ви тиї груди,
Де небо і земля висить?
До вас так серце в'ялеє горить...
З вас лється й поїть,— чи даремно-ж
прагнуть буду?
(Неохоче перегортає книгу й бачить знак духа землі)

460 Яка вже інша власть в знаку оцім!..
Земний ти душе! Ти до мене ближчий:
Я чую — вже й моя зростає сила вище,
Мов молоде вино пала в нутрі моїм;—
Зроста відвага в світі погуляти,
465 Всі муки й радощі земні підняти,
До бою бурі викликати,—
Й від хряскоту, як крушить судна, не
дрижати.

Йдуть хмари надо мною...
Світ місяця померк...

470 Щезає лампа!..
Йде пара!.. Проміні червоні
Тремтять круг чола... Жах
З-під стелі віє ледяний
І кида в дріж!..

475 Благаний душе! Чую твій приліт.
Відкрий себе!
Ух!.. як - же в серці рве й щімить!
Чуттів нових сила
Всі чутива розворушила!

480 Всім серцем я тобі передаюся:
Відкрийсь! Ти мусиш!.. Мусиш!.. хоч
життя рішуся!

(Схоплює книгу й таємничо вимовляє знак духа
землі. Полихає червонясте полум'я і в полум'ї
з'являється дух)

ДУХ

Хто мене кличе?

ФАУСТ (одвертаючись)

Лик страшний!..

ДУХ

Ти притягнув мене могутю своєю,
Бо довго ти впивався сферою моєю,—
485 Ну?..

ФАУСТ

Леле!.. й глянуть немічний ..

ДУХ

Благав ти від всього дихання,
Щоб глас я подав, щоб я лик свій одкрив;
Той клич міцний мене схилив.
Ось я!.. Й мізернеє - ж дрижання

490 Взяло надчоловіка!.. Глас душі мовчить?..
Де - ж той, що утворив у серці цілий
світ,
Скохав, злеліяв... з дріжжю радости
здимався
Й до нас — до духів — стати врівень
роздавався?
Гей, де - ж ти, Фаусте? Твій-же глас мені
лунав,
495 Ти - ж силами всіма до мене полинав,—
Невже - ж це той, що від мого дихання
Тремтить всіма нутрами існування?
Навтіки вип'явся? Хробак ти боязький!

ФАУСТ

Невже - ж, вогневий твір, втечу 'д тебе
й не встою?
500 Я самий той,— я Фауст, рівний із тобою!

ДУХ

В життя потоках, в бурі дій
Здіймусь — спущусь,
Тут і там ношусь!..
Смерти й родин...
505 Вічних пучин...:
Хвиль зміннеє ткання,
Життя палання,—
То так в кроснах Вічності тчу громових
Божеству живий одяг з ниток я живих.

ФАУСТ

510 Робітний душе! Ти облітаєш весь світ...
Який - же й я здаюсь на тебе схожий!

ДУХ

Рівняйся з тим, що будеш дужий
зрозуміть,—

Не до мене! (Щезає)

ФАУСТ (Упадаючи до - долу)

Не до тебе?..

515 Дак до кого - ж?..

Щоб я — подоба божа —

І не рівнявся навіть до тебе!

(Хтось стукає в двері)

Ох, знаю: фамулус! Ой, смерте-ж ти гірка!

Це - ж щастя кращеє моє тепер пропало!

520 Йі щоб образів оцю повноту розігнала

Суха проноза отака!?..

(Вагнер (фамулус) у шляфроці, в нічному яломку, з
лямпою в руці. Фауст неохоче обертається до нього)

ВАГНЕР

Простіть, ви, чую, щось взялись

декламувати,—

Мабуть, що гречеську трагедію?.. й мені

Хотілось - би в цім майстерстві

спрофітувати.

525 Бо це - ж велика сила в наші дні.

Я, бачите, частенько чую,

Що кумедійник, мов,— дак і попа

змуштрує.

ФАУСТ

Та вже - ж, коли й сам піп кумедію

справляє;

Чому - ж? Трапляється коли й таке у нас.

ВАГНЕР

530 Ох, як зачинишся у свій музей...— буває,

Що світа вгледити ледве в свято коли раз,

Та й то, як в телескопа здалеку

поглянеш, ---

Як вченим доказом тут світом править

станеш?

ФАУСТ

Вам не спіймать цього, коли чуття немає,

535 Коли не проситься само з душі у вас

І захватом кремезно - свіжим не хапає

Всіх слухачів за серце враз.

Й сидить довіку та шматки стуляйте,

З чужих потрав рагу варить в своїм горшку

540 Й мізерний полум видувайте

З своєї купки попелку!

Дітей та малп вам дивувати...

Що - ж, як розслинює це вас?—

Та серця з серцем вам ніколи не скувати,

545 Як не від серця йде ваш глас.

ВАГНЕР

Вже - ж красна річ щастить промовцю,
що й казать...
Я знаю... та цього мені ще довго ждять.

ФАУСТ

Прибутком правим жити вмій!
Не будь дурним, щоб аж дзвенів,—
550 То почуття і розум твій
Дадуть усе й без кунштюків:
Як є вам справді що сказати,—
Чи треба - ж слів тоді шукати?
А ваша річ, що так блищить
555 Та людство шматтям кучерявим
засипає, —
Мов вітер той туманний, не свіжить,
Що в - осени в листу пожовклім завиває.

ВАГНЕР

Мій боже! Та мистецтву - ж треба строк,
Життя - ж нам куцеє дається...
560 При допитах моїх критичних часто
б'ється
Жахливо серце й крутиться мізок:
Вже що - то важко засобів зібрати,
Щоб до тих джерел можна було йти...
І от,— не встиг ще й півдороги досягти,—
565 Вже треба куцому вмирати...

ФАУСТ

Невже - ж пергамен — та свята криниця,
Що спрагу з одного ковтка навік залле?
Ні - ввік тобі не освіжиться,
Як свіжих джерел у душі не б'є.

ВАГНЕР

570 Простіть бо! Втіха - ж не мала —
переселитись
У „дух вре́мен“ старих та й подивитись:
Як думав ще до нас мудрець який коли,
Й як цеє ми чудово далі повели.

ФАУСТ

Авже - ж пак! Аж до зір самих...
575 Мій друже, що до тих часів старих,---
То - ж книга, що скріпляють сім печаток:
А ваш, панове, „дух часу“ ---
То ваш - же власний дух, як суть узяти
всю!
Й час віддзеркалює вже в нім свій
одпечаток.
580 Й з оцим - то в нас вже справді чисте
горе,---
Бо хто - б загледів вас — уже й тіка:
То - ж сміття бочка, рвані повная комора!..
Найбільш — це політична вигадка яка
Й такі премудрі прагматичні заповіти,
585 Що лялячому - б роту говорити!

ВАГНЕР

А світ - же!?. людський дух!?. а серце - ж
бо людське!?.

В цім дещо знати схоче кожная
людина . . .

ФАУСТ

Та те - ж познання ваше що таке?!
Хто сміє звати повним іменем дитину?

590 Тих жменьку, що спізнали дещо в цих
речах

Та — дурні — серця повного не закривали,
А перед черню чувства й погляди
'дкривали,—

Палили здавна й розпинали на хрестах.
Прохаю, друже, вас,— уже глухая ніч —
595 На цей раз мусимо розмову перервати.

ВАГНЕР

А я радів - би цілий вік не спати,
Аби вести таку вчену з вами річ.
Ну, завтра - ж — в великодня перший
день — за це

Дозвольте вже вас розпитать про це й
про тее
600 До студій пильно бравсь я й знаю хоч
багато,

Та вже - хотів - би все щоб чисто знати

(Пішов)

ФАУСТ (сам)

І як в цій голові не зникне вся надія!..
Вік липне до хламіття витхлого й сидить,
Жадливою рукою хоче клади рить,
605 А нагребє дошовиків, то вже й радіє...
Й як смів людини отакої глас
Отут, де духів було повно, гомоніти?
Ох!.. тільки-ж дякую на цей тобі я раз,
Наймізернішому з землі синів на світі,—
610 Ти вихопив із розпачу мене,
Коли чуття мої трохи не розлетілись.
Ой, явище - ж було таке превелетне,
Що з мене, — я почув — карло - карлом
зробилось!

Подоба божа... мріяв, що уже
615 В дзерцало правди вічної гледжуся,
В небеснім сяйві й славі весь свічуся,
Й земнее ззув, як щось чуже:
Надхерувім... у гордих прочуттях
Мрів по натурі силами розлитись,
620 Життям богів свобіднотворчим впитись...
В якій спокуті мушу повалитись!..
Глас громовий знов кинув мене в прах...
Не важитись мені з тобою рівним бути!
Я силу мав, щоб тебе притягнути,
625 Та вдержать був я не в силах.
А чувсь в хвилину ту блаженну
Й такий великий я й малий,—
І жерстко - ж відопхнув ти мене

В безвісний знов талан людський.
 630 Хто-ж навчить тут? Чого вникати?
 Й тих поривань чи слухать, чи забудь?
 Ох! Дії наші, й наші муки, коли взяти:
 Однаково життю розбігтись не дають.
 До найдивнішого, що у душі взялося,
 635 Все липне порохно матерії чуже,
 Й до кращого, як благ мирських
допадемося,
 Нам, наче до морок химерних, байдуже:
 Ті дивні почуття, що нас живлять і гріють,
 У товкотнечі світа костеніють.
 640 Фантазія завзято, повная надій,
 Зростає і летить, щоб вічне обхопити,—
 А тут уже й куточка досить їй,
 Як вир часу за щастям щастя вчне крушити:
 Турбота зараз в серця глибині вгніздиться,
 645 І тайним болем змусить його битися,
 Й товчеться все, й зруйнує радість
і спокій,
 І виступає в машкарі то в цій то в тій:
 Чи то хазяйство, чи то жінка й діти,
 Вогонь, вода, чи яд, чи ніж,—
 650 І щоб ні трапилось — дрижиш,
 Ще й над непропадушим станеш сльози
лити. . .
 Ні! . . добре вже спізнав: не до богів мені!
 Я-ж той хробак, що риеється у порохні,
 Його, як він отут в праху і жив і їв,—

655 Мандрівець перший розтопкав і схоронив.
Не прах цей мур високий з сотнями

полиць,

Що в кут тісний весь світ мій бгає?

Мільговий світ . . . що тисячами нікчемниць,

Хламіття й покиді так тебе й обсідає . . .

660 Й це тут знайду я те, чого шукав?

Чи книг мо тисячі візьмусь читать про тебе,

Як чоловік скрізь тільки муки знав,

Та де-не-де вдалось щасливе там якеє?

Що вискаливсь, порожній черепа сюди?

665 Мов - би й твій мозок, як і мій, колись

мішався,

Легкого дня шукав, томивсь в тяжкій жаді

До правди й радості . . . й жаленно в тьмі

збивався.

Ви - ж, струменти, шкилюєте з мене

ей - ей! —

Оті вали, зубці, колеса й дужки:

670 Я з вами, як з ключима, кинувсь до

дверей,—

Борідки й нарізні, та відімкнуть не-дужки...

Природа, повна тайн і в день ясний,

Не дасть покривала із себе зняти,

Й чого не схоче викрити душі твоїй,—

675 Шкода підоймами й гвинтами витягати!

Ти - ж, блоче, снасть стара, що я й не

доторкавсь,—

То батько ще приладив до якогось діла —

Ти тільки сажи набиравсь,
Як тут на пульти лампа хмурая чаділа!
680 Геть краще вже - б було й мої всі крихти
збуть,
Ніж під вагою крихт згинатися й потіти!
Батьківську спадщину не взяти, а здобути,
Ось треба як, щоб володіти.
Все гніт тяжкий, чого не будемо вживати,
685 Що - ж дав свій час — те він дає й уміє
вжити.

Чого те місце мої очі притягає?
Невже їм тая шкляночка — магніт?
Й як любо - світло стало враз! . . . Вночі
буває

Отак в гаю, коли нас місяць осінить . . .
690 Вітаю - ж я тебе, єдину чашу цюю,
Що молитовно так беру! В тобі шаную
Мистецтво чоловіка, глузд і сприть його:
Ти суміш соків всіх розкішної дримоти,
Найтонших смерти сил в тобі повнота, —
695 Вшануй і ти - ж тепер господаря свого!
Гледжу на тебе — й біль мій затихає,
Беру тебе — й несите приглухає,
В душі все більше й більш спадає весь
приплив,

В простір широкий моря я несусь, вогнями
700 Дзеркальні води сяють під ногами
І кличе день новий до нових берегів . . .
На крилах легких вогневая колесниця

Спускається сюди. . . И готовий я летіть, —
По колеях нових через етер пуститься
705 До сфер нових, де дія чистая горить.
Велике то життя! Богів блаженна доля!
Чи ти - ж, хробак колишній, годен цеє
взять?

Та що. . . аби була кріпка, рішуча, воля
До сонця милого землі спиною стать!
710 Насмілься, виваж двері тії,
Повз котрі кожний прошмигнути рад!
Бо час, щоб показати в дії,
Що сутий муж і божого величчя варт:
Він в тій печері чорній не здригнеться,
715 Де вже й фантазія себе на муки заклала,
Й до виходу тісного він проб'ється,
Де вся геена б'є вогнем круг джерела,
Й на цеє піде радо й сміло,
Хоч-би й в Ніщо розплитися грозило.
720 Виходь, же, чаше чистого кришталю
З свого старого футералю!
Про тебе довгі роки я й не споминав. . .
Ти на бенкетах у батьків блищала
Й гостей поважних звеселяла,
725 Як кожний тебе другому передавав.
Численні малюнки розкішно - майстерні
Й повинність, коли п'єш, їх віршами
з'ясняти,
Й єдиним духом повну випивати —
Ніч юну не одну пригадує мені.

730 Ніколи не пушу вже тебе в круговую,
Ні хисту малюнки з'яснять не покажу я. .
Оце й той сік, що станеш п'яний в мить :
Кришталь він твій вишневим струменем
повнить . . .

Зготовив я, я й вибрав його . . .

735 Ковток останній, шлю з тобою 'д серця
всього

Великосвятний завтраму привіт !

(Приставляє кубка до рота)

(Хор і дзвони)

ХОР АНГЕЛІВ

Скрес христос ! щоб раділи
Смертні бідні,
Що повзькі, наслідні,
740 Згубні, в'їдні
Гріхи обсіли.

ФАУСТ

Що так басить, гуде й яскраво так брентить
І буйно не дає кубок перехилити ?
Ваш, дозвони, грім глухий це вже
благовістить

745 Про великодня перший час на світі ?
Й ви, хори, почали пісні втішення ті,
Що грянув перш колись із гроба темноти
Хор ангельський про певність Нового
Завіту ?

ХОР МІРОНОСИЦЬ

Благими вонями
750 Його вмащали ми,
Вірними руками
В гроб його клали ми,
В плащі пречисті
Його обвили...
755 Ой! Ми - ж на місці
Христа не знайшли!

ХОР АНГЕЛІВ

Христос встав із гроба!
Блажен, хто любовію
Скорбну й суровую,
760 Цілющу й гартовую
Вистояв пробу.

ФАУСТ

Чого ви неба згуки, ніжні й потужні
Мене в праху шукати прилетіли?
Дзвін лийте там, де люди м'якші
й почутні,
765 Я - ж чую вість, та вірити не - сила;
У віри чудо — це дитина любша всіх,
І не мені туди, де дивна вість лунає,—
Не важусь я до сфер отих!
Все - ж рідний дзвін мені ще з юних днів
моїх

770 Знов до життя мене вертає.
Колись цілунок неба на мене спускавсь
В спокої величавім Нової Суботи,—
І дзвонів віщяя така була повнота,
Й так солодко жар молитовний розгоравсь,
775 І невиразно - дивна туга підіймалась
І гнала мене в поле, в луг, у ліс...
З очей сліз тисячі гарячих виливались,
Й я чув, як цілий світ в мені під ними ріс.
Й тепер в цій пісні юність буйно грає,
780 Й весняних свят бадьоре щастя б'є,
Знов почуття дитинячі вертає
Й зостанній крок страшний ступити не дає.
Лунайте - ж ви, пісні солодкі неба!
Знов сльози!.. й знов земля прийма мене
до себе!

ХОР ВЧЕНИКІВ

785 Вже погребенного
Висі небесні
Живим вознесеного
Підняли чесно.
Знастання там радощі,
790 Втіх творчих святощі...
Вчителю! Мучимось,
Тужимо й крушимось
В лоні земнім, —
Кинуті, бачимо,
795 Й гірко - ж ми плачемо
Над щастям твоїм!

ХОР АНГЕЛІВ

Христос з лона тліну
Скрес, — возликуйте
Й гріха путини
800 З радістю ззуйте!
Хто ділом хвалитиме,
Любов творитиме,
В братчинах їстиме,
Проповідатиме,
805 Святопрівіщатиме, —
Вчитель з таким, —
Він поруч з ним!

За брамою

(Гуляння. Проходять всякі люди)

ДЕКІЛЬКА РЕМІСНИЧИХ ПАРУБКІВ (до других)

Чого це вернете туди?

ДРУГІ

Ми до „Стрілецької Буди“.

ПЕРШІ

810 Ну, нам мандрівка до „Млина“, а не сюди.

ОДИН З ПАРУБКІВ (до другого)

Я раю: йдіть ви до „Будинку Водяного“.

ДРУГИЙ

Дак препоганая дорога.

ДЕКІЛЬКА ДРУГИХ

А ти що робиш тут ?

ТРЕТІЙ

А йду, куди і другі йдуть.

ЧЕТВЕРТИЙ

Ходім в Бурздорф : там нас не обмане :
815 Прегарнії дівки та й пиво пресмашне,
Ще й первосортна стусанина...

П'ЯТИЙ

Ну й превеселий, — погледіть !..
Що ? Втретє шкура вже свербить ?
Я не піду туди, — страшна містина.

ЧЕЛЯДКА

820 Ні, я вернуся ! не піду, ні ! ні !

ДРУГА

Та він - же певно під тополями отими.

ПЕРША

То щастя невелике ще мені,
Що поруч він з тобою йтиме
І на пляцу з тобою - ж буде й танцювать.
825 Мені твої утіхи не кортять !

ДРУГА

Він, певно - ж, не один сьогодні, бо казав,
Що з ним і Кравскоп вийти обіцяв.

СТУДЕНТ

Вва! От дівки бадьорі... Ну й біжать!..
Соб, пане - брате! Нам їх треба здогонять!
830 Пивця кріпкого та гіркого тютюнку,
Та дівчину, франтку — мені і до смаку!

МІЩАНОЧКА

Ну глянь: і парубки - ж добрящі!
А, справді, соромно й сказать:
Й кумпанію - б знайшли собі найкращу,
835 А за дівками тими он біжать!

ДРУГИЙ СТУДЕНТ

Он — дві за нами.— Не біжи так швидко!—
На них і одіж гарна та ладна.
Одна з них — то моя сусідка
Й до мене дуже горнеться вона.
840 Обидві потихеньку йдуть
І вже - ж, нарешті, нас з тобою й заберуть.

ПЕРШИЙ

Ні, пане - брате! Варуватись... що там!
Скорій! щоб дичини з-під носу не впустишь!
Рука, що віником майнає що суботи,
845 В неділю тебе вже найкраще заластить.

МІЩАНИН

Ні, бургомістр новий не варт мені здається!
Як став цабе,— що дня більш чваниться
та дметься.

Ну, а для города він що таке зробив?
Хіба - ж не кожен день все гірше?

850 Ти мусиш слухатись все більше,
А що платить — то більш, ніж перш коли
платив.

ПОПРОХАЧ (співає)

Панове добрі й гарні пані
Прясноликі й пихотні,
Уважте, згляньтесь на прохання.

855 Злегчіте вбожество мені!
Хай не даремно я лірую!
Бо той радіє, хто дає, —
Й цей день, що світ весь празникує,
Хай буде жативо моє.

ДРУГИЙ МІЩАНИН

860 Я в празники не знаю кращого нічого,
Як слухать про війну та гомін військовий,
Коли десь - геть — в Туреччині нарід який
Із другим схопиться та й б'є одно другого.
Стоїш в вікні, гледиш на річку, кухлик
п'єш,

865 Як кораблі пестряві плинуть поглядаєш,
І веселенько ввечері додому йдеш,
Та мир і мирний час благословляєш.

САЛДАТИ

885 Мурі замкові
Грізні, зубаті
Й ви, гонорові,
Глузливі дівчата, —
Ось що нам брати!
890 Сміла робота,
Дивна користь!
Сурма громова
Завжди готова
Радість стрічати
Й згин віщувати, —
895 Ось - де штурмівка!
Ось - де життя!
Замки й дівчата
Здобич салдата.
900 Сміла робота,
Дивна користь!
І знов походи
З міст і до міст.

(Фауст і Вагнер)

ФАУСТ

З - під льоду вже визволив струми й ріки
Животворний, щирий зір весняний:
905 В долу май щастя і надій,
Й верта зима — вже квола каліка
До гір суворих знов на спокій.
І тікає, й грозить відтіля,

- Правда, — безсило, — льодом, крупами:
910 Он — в білих смугах зелені поля;
Сонце - ж не любить білої плями:
Всюди формівка й напруг хвилює,
Й сонце все в живий кольор змалює...
Й хоч квіток ще й немає, дак що - ж? ---
- 915 Убраний люд йому квіти також.
З висот оцих ось обернися
Та на город подивися:
Он з брами чорної який
Розпестрявий висипав рій!
- 920 Сонце в цей день радує всіх:
То - ж свято скресення господа їх, ---
Бо то самі - ж вони воскресли:
З кімнат у хибарках тісних духоти,
З кайданів фабрик і ремесла,
- 925 Із під крокв і дахів ваготи,
З улиць стислих гніту й тісноти,
Із величної ночі церков
Наче в світ народились знов.
Глянь ти! Вже розбились, покотили
- 930 По полях та садах — хто куди...
Скільки човнів річку вкрило,
Й гуляє весело скрізь по воді!
Й насіло - ж: ледве не втопає —
Останній човен, — бач, — біжить.
- 935 А он — аж по горі цвітная
Одіж по стежках миготить.
І сел вже галас звідсіль чути, -

Справдешне небо людям тута, —
Ликує скрізь старий з малим:
940 „Ось тут я чоловік і важусь бути їм!“

ВАГНЕР

Із вами, пане - доктор, погуляти —
Великая шаноба і користь, —
Ну, сам я - ж не забрів ні - защо - б до цих
міст,
Бо усього грубого ворог я заклятий.
945 Цигикання та краглів гуркіт, зики ції, —
Це гук прененависний, по мені:
Покажуться, мов би їх гнали духи злії, —
Й це — кажуть — радість, це — такі пісні!

СЕЛЯНИ ПІД ЛИПОЮ

(Танок і спів)

Вівчар до танцю знаряжавсь,
950 В стьожки, вінок та куртку вбравсь, —
Ну - й хороше - ж прибрався!
Круг липи повно вже було,
Все танцювало аж гуло:
Юх - гей! Юх - гей!
955 Юх - гейза! — гейза! — гей!
То смик так заливався.
До гурту раптом він гайнув
Та локтем в тісняві й штовхнув
Дівчину, навіжений;
960 Дебела дівка й одверни:

„От — зараз видно, що дурний!“

Юх - гей! Юх - гей!

Юх - гейза! — гейза! - гей!

„Не будь такий невчений!“

965 Та круг тут швидко підхопивсь,

Управо - вліво завертівсь, —

Літають спідничини.

Вони - ж скрасніли, аж горять,

Руч - об - руч стали духу вбрать,

970 Юх - гей! Юх - гей!

Юх - гейза! — гейза! - гей!

А локті при кульшині.

„Не лізь так в душу, бо таких

Чимало є, що люб своїх

975 Оманом знапащає!“

А він втишку її ластить,

А з по-під липи геть дзвенить:

Юх - гей! Юх - гей!..

Юх - гейза! — гейза! - гей!

980 Гром, галас, смик співає...

СТАРИЙ СЕЛЯНИН

Це, пане доктор, хороше, що в день оцей

Ви нас, гордуючи, не обійшли

І в гущу самую людей

Такий великий вчений увійшли.

985 Приміть - же наш найкращий кухоль від

мене, —

Його ми свіжий налили для вас,

Й, подаючи вам, прокликаю во весь глас:
Нехай він вам не тільки спрагу прожене, —
Хай, скільки крапель він держить, —
990 Щоб ще вам стільки днів до віку
приложить.

ФАУСТ

За прохолоди ківш вам дяку подаю
Й за добрее здоров'я до громади п'ю.
(Нарід обступає їх кругом)

СТАРИЙ СЕЛЯНИН

А й справді добре, що в такий
Ви світлий день сюди прийшли,
995 Бо ви й коли ще — в час лихий —
До нас прихильні були!
Живих чимало ще між нас,
Що пан-отець ваш вже з кігтів
Лютішої гарячки спас,
1000 Як він чумі кінця зробив.
Ви молодий були такий,
А вже в больницю кожну йшли;
Що трупу звідти понесли,
Та вас минув недуг лихий:
1005 Важких чимало проб зазнали,
Та вам за поміч небо помагало.

УСІ

Здоров'я, щирий муже, вам,
Щоб довго жить на поміч нам!

ФАУСТ

Тому вгорі поклін несить,
1010 Хто поміч шле й давати вчить.
(Іде з Вагнером далі)

ВАГНЕР

Якії чувства, о великий, мусиш ти
З юрби пошани отакої почувати!
Щасливий, хто користи так багато
Талантами сподобивсь досягти!
1015 Тебе вказує батько своїому хлоп'яті,
Біжить спитать про тебе кожний чоловік,
Замовкне скрипка і застигне танцювник...
Ти йдеш — вони рядами повстають,
Й шапки несуться догори:
1020 Ще трохи, то й навколішки впадуть,
Мов - би несли святі дари.

ФАУСТ

До каменю того ще декілька ступнів,—
Отам і маєм від мандрівки відпочити.
Я часто повний дум один сюди ходив
1025 Себе молитвою й постом томити.
Надії повний, вірою кріпкий, —
Ламанням рук, і стогном, і сльозами
Я думав вирвати кінця чумі отій
Від господа, що править небесами.
1030 Мені гремить в хвалах громади глум один!
Коли - б в нутрі моїм читати мав ти силу,

- Ти - б знав, як мало батько й син
 Такої слави заробили!
 Мій батько видний був, та темний чоловік
 1035 Природу і круги її святі спізнати
 Він чесно добивавсь, та тільки мудрувати
 Якось на свій лад прекумедно звик.
 В кумпанстві чорних книг адептів
 Він в кухню чорну засів,
 1040 Тьму тьмушу перебрав рецептів,—
 І неподобне намісив:
 „Червоний лев“ — то, бачиш, смілий був,
 „жених“, —
 „Лілею“ — з ним в водиці теплій
 спарували,
 Вогонь під ними розвели та — „молодих“
 1045 „Із одного покою в другий перегнали“.
 Й „родилась“ в кольорах „цариця“
 молодая
 Й пестряво розбарвила скло...
 Ну, й вийшов лік, що пацієнт вмирає, —
 Хто - ж видужав, — про те й питання не
 було!
 1050 Так по цих долах та горах
 З пекельним місивом в руках
 Ми гірш далеко, ніж чума, лютіли. .
 Яд тисячами давав я сам... Вони
 змарніли,
 Я - ж мусив ще й того дожити,
 1055 Що стануть вбивць лихих хвалить!..

ВАГНЕР

Як може вас такеє засмучати!

Хіба не досить чесний чоловік зробив,

Як буде майстерство, передане 'д батьків,

Пунктово й совісно практикувати?

1060 Як юний батька поважаєш, то всьому - ж

Охоче будеш від нього учитись;

А додаси в науки, вже як повний муж,—

То син твій зможе ще до вищого

добитись.

ФАУСТ

Щасливий, у кого надія ще цвіте,

1065 Щоб вирнути з мороки моря цього!

Чого не знаємо,— як раз нам треба те,

А те, що знаєм, — не придатне ні до чого.

Та годі нам години щиру благодать

Такими сумними думками омрачати!

1070 Глянь, як в низького сонця жевриві мигтять

І на зеленім виступають хати.

А сонце рушить геть: — ми день

пережили,—

Воно - ж спішить життя новеє десь

підняти. . .

Ой, чом не маю крил, щоб знятися з землі

1075 Й летить за ним і все його наздоганяти?

То був - би вечір вічний, і в його огні

Світ тихий розкидався - б підо мною:

Всі гори в полум'ї, всі доли в мирнім сні,

Річок срібло лилось водою - б золотою. . .

І до пташиних крил тож не горить душа,—
Інакше - ж бо духовні радощі нас носять :
1105 До книжки 'д книжки, з аркуша до
аркуша, —

І ночі зимні пречудовими стають,
Життя блаженство всі челени угріває...
Розгорнеш пергамент важливий, дак отут —
Ох! наче небо все до тебе осідає!..

ФАУСТ

1110 Єдине знав ти поривання на віку,—
Ой, не бажай - же з другими знатись!
В моїх грудях... ох!.. дві душі в однім
кутку —

Й одна від другої все хоче відорватись :
Одна, кремезно - сласно любляче,

1115 За землю держиться, мов - би кігтьми
й щипцями,

А та — з праху до неба рветься гаряче,
В елізій за великими дідами...

О, коли є ви, духи вітрові,

Що між землею й небом маєте державу, ..

1120 Спустіться з пахощів злотої куряви
І понесіть мене в життя нове й пестряве!
Коли-б плаща того я чарівного мав,
І він носив - би мене по чужинах,—

Дорожче - б він мені одерж дорогоцінних,
1125 Й його - б за царську багряницю я не
'ддав.

ВАГНЕР

Не клич цю зграю, добре звісну нам,
 Що у тумані розпливається й хвилює,
 Й напасть тисячократную людям
 Від світа всіх кінців готує :

- 1130 З півночи гострий духів зуб стирчить
 Проти тебе з загостреними язиками;
 Від сходу рій летить, щоб землю засушить
 Та годуватися твоїми легкунами;
 Коли їх полудень з пустелі нажене,
 1135 То стануть тобі тім'я, полум'ям палити,
 А захід рій отих, що свіжать, як сипне —
 То схочуть тебе, й луг, і поле затопити.
 На зле охочії, раді твій голос вчуть
 І слухатись раді, бо нас дурити хочуть :
 1140 Себе за посланців небесних видають
 І, брешучи, мов янголи шепочуть.
 Ну, йти пора! Світ померками вкривсь.
 Навітря охолело і туман спустивсь...
 Як смеркне — й бачимо, що хата — добре
 діло.

- 1145 На що ти здивувався так? Чого спинивсь?
 Що в темряві таке, що так тебе вхопило?

ФАУСТ

Бач — чорний пес он по ріллі й стернях
 гасає?

ВАГНЕР

Й давно вже, да то річ, по - моему, дурная.

ФАУСТ

Пригледься - ж : що воно, по - твоєму з
звір ?

ВАГНЕР

1150 То пудель чорний, і, як єсть, на свій
манір
Забідкався, бо слід хазяйський загубив.

ФАУСТ

А ти догледивсь? То-ж спіраллю широчену,
Все ближче крутячись, він коло нас обвів.
Й як не омана це, то наче вир вогненний
1155 Горить і тягнеться у нього по слідах...

ВАГНЕР

Крім пудля чорного нічого не вбачаю:
Це має бути в вас омана у очах.

ФАУСТ

Мов - би легкі магичні петлі накидає
Круг наших ніг на звязок у майбутній
час...

ВАГНЕР

1160 То він непевний кружить, — сум його
хапає, —
Бо, замість пана, вгледів двох чужих
зараз.

ФАУСТ

Вже близько він, — тісний обвід!

ВАГНЕР

Бач, — не мара - ж : собака так як слід!
Гирчить та мнеться... й на живіт!..

оттак!..

1165 Іще й хвостом вертить... ну все - ж, як
у собак!

ФАУСТ

Ну, приставай! Ходи сюди!

ВАГНЕР

Й дурний же пудель звір : гледи :
Стань ти — й він стане й буде ждять,
Промов — на тебе кинеться плигать,
1170 Покинь що — зараз принесе,
Кинь в воду кий — його і в воду понесе.

ФАУСТ

Та, мабуть, слово правее твоє, —
Тут духа ні сліду — муштрівка тільки й є.

ВАГНЕР

Собаку, як його гарненько навчити,
1175 І мудрий схоче полюбити.
Як раз для тебе цей і є такий, —
Студентський — бачиш — виучень лихий.

(Проходять у браму)

Кабинет

(Увіходить Фауст із пуделем)

ФАУСТ

- Розставсь я з полем, з лугом темним,
Їх ніч глуха в цей криє час,
1180 І з жахом прочутним, святенним
Встає душа гарніша в нас.
Поснули всі змагання дикі
Й їх невгамовна дійнота,—
Встає любов до чоловіка
1185 Й до божества любов свята.
Спокійся пудлю! Не носися по хаті!
На порозі що винюхав там?
Іди, лягай за піччю спати,
Я - ж кращую подушку дам.
1190 Що плигав ти й коїв біганину
Й по горяній дорозі тішив нас, —
Прийми й від мене догляд в цю хвилину
Й будь гостем тихим в добрий час.
Ох! як в тісній тут келлі в тебе
1195 Привітно лямпа знов горить,
То й в серці, що так знає себе,
Неначе свіне денний світ.
Знов розум починає мову,
Й надія квіти знов дає,
1200 Й шукати дже'рел тягне знову,
Ох! — звідки все життя стає.
Не гирчи, пудлю! До музики святої,

Що душу мою всю охопляє,
Мова звіряча не впадає.

- 1205 Відомо нам знущання людськеє,
Як їм що не втям:
Ім добреє й гарне — такеє
Вадке бува, що звикли бурчати;
Чи й псу - ж також на це гирчати?!

- 1210 Лихо! Знов я чую, що хоч воля й щира—
А не лється в груди задоволю й мира!
І чого-ж так швидко струмінь цей всихає,—
І нас спрагою знов зсушає?
Й це так мені уже знайома!..

- 1215 Та тільки - ж є ще порада в цьому:
Ми учимось шанувать надземнеє,
Ми відкриття прагнем душею,
Воно - ж горить вогнем прекрасним,
пресвятим

В новім завіті у однім.

- 1220 І тягне мене первотекст відкрити
Й від серця щирого всього
Святий оригінал його
На милу, рідну мову положити.

(Розгортає книгу й сідає до неї)

- Стоїть в письмі: „Було в почині слово“
1225 Вже й став! Хто - ж поміч далі дасть мені?
Не могу слову дати такої я ціни,
Інакше треба цю перекладати мову, —
Й як мене дух тут дійсно освінув —
Стоїть в письмі: „В почині помисл був“

- 1230 Про перший стих обачно треба міркувати,
 Щоб не пішло перо себе - ж переганяти!
 Чи - ж помисел все діє і творить?
 Стояти мусило: „Була в почині сила“.
 Та от, як це пишу, знов щось мене держить
- 1235 Й остеріга, щоб я при цім не зостававсь...
 Дав поміч дух! Ось я вже догадавсь,
 І сміло пишу: „Було в почині діло!“
 Як хату, пудлю, нам ділити,—
 Мусиш покинуть вити,—
- 1240 Годі брехати!
 Приятеля такого — „шкоду“ —
 Коло себе не стерплю зроду!
 Хтось - то з двох із хати
 Мусить утікати.
- 1245 Хоч не люблю я гнать гостей,
 Та геть лишень!—ось—двері навстежей.
 Ох, що - ж бачу такеє!
 Чи можливо - ж оцеє?
 Це тінь? Чи це натура?
- 1250 Мій пудель... як він витягся й роздавсь,
 Із силою піднявсь!..
 Не собача це вже фігура!
 Що я за привид в хату втяг!?—
 Він бегемота вже досяг,
- 1255 Вогневі очі й зуби престрашні.
 О, звісні ви мені,
 Півпекла вибрудки! На вас
 Ключ Соломонів прегаразд.

ДУХИ (в сінях)

- Наш там попавсь! Тільки - ж стійте!
1260 Увійти за ним не смійте!
Мов в ступиці той лис,
Дрижить стара пекельна рись.
Всі бережись!
Літайте, носіться
1265 Вгору, вниз,—
От, він і звільниться.
Як є допомога,—
Не киньте старого!
Бо добра чимало
1270 Од нього ми знали.

ФАУСТ

- Перше - для зустрічи звіря
Стих треба знать про чотирі:
Саламандро, займися!
Ундино, — звивайся!
1275 Сильфо, — сховайся!
Домовик, — трудися!
Хто вас, — стихії,
Не розуміє,
Й без знаття
1280 Сил і суття,—
Такий не стане
В духів за пана.
В огні спалися,
Саламандро!

- 1285 В пінний струмінь зберися,
Ундино!
Займись метеором дивно,
Сильфіно!
На поміч в хатині,
1290 Incubus, швидче біжи!
З'явись, кінця положи.
Стихій чотирі —
Й ні — одної в звірі.
; Лежить спокійно й вискаливсь сюди, —
1295 Я ще не втнув йому біди.
Почуєш — пожди ще —
Закляття кріпче :
 Це ти, небоже,
 Бігун з пекла, може?
1300 Бач знамено цеє,
 Що все чорне й злеє
 Військо ниць впадає?
Гач! — пухне вже й щетину підіймає.
 Створіння гидкеє!..
1305 Читать вмієш цеє? —
 Про незарожденного,
 Неізреченого,
 По всіх небесах розлитого,
 Злодійно пробитого?
1310 Бач, як за піч убравсь!
 Мов елефант той роздавсь,
 Хоче всю хату зайнять,
 Ростати клубом туману...

Не смій під стелю сягати!
1315 В ноги ляж до господаря-пана!
Дивись: я дурних погроз не дію:
Всього тебе святим вогнем обсію!
Не діждись,
Щоб світ трипалкий засвітивсь!
1320 Не діждись,
Щоб взявся я за чари найкріпкії!

(Туман осідає і з-за печи виступає Мефістофель, зодягнений, як бродячий схоласт-учений)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Нащо содом? Чим маю панові служити?

ФАУСТ

Дак ось - то був який у пуделі оріх:
Бродячий вчений!.. Н-ну і казус!..
Прямо сміх!..

МЕФІСТОФЕЛЬ

1325 Вам, пану - вченому, салют мій почесний!
Гарненько - ж ви мене примусили спотіти.

ФАУСТ

Як звешся ти?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Щось запит, наче - б то малий
Від того, хто так дуже слово зневажає,
На вигляд не вважає ніякий

1330 І тільки в глибінь сути заглядає.

ФАУСТ

Та вашу суть, панове, знати —
Звичайно, треба тільки ім'я прочитати:
Тут дуже вже вона й ясує напоказ,
Коли— „бог мух“ „брехун“, чи „згубник“ —
кличуть вас.

1335 Ну, добре, хто - ж ти?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Частка сили, що робить,
Бажає завжди зло, та все добро творить.

ФАУСТ

Який - же розум загадка ця криє?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Той дух я, що весь час відмову діє!
Та й з повним правом, бо усе, що
спочалось,

1340 На пропад тільки й вартее здалось,
І краще вже - б, коли - б ніщо й не
знаставало.

От, все, що ви гріхом, розрухою
прозвали,

Коротче: все, що злом зовуть,—
То й є моя стихія й суть.

ФАУСТ

1345 „Частина“ — кажеш ти, а цілий ось де став?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я тільки правду соромливу сказав,
А в вас — в маленькім світі дурнів —

чоловік

Себе за ціле поважати звик.

Частина частки я, що перше всім була,
1350 Частина тьми, що світ із себе призвела, —
Гордячий світ, що зараз в просторіні всій
Оспорює у ночі - матки чин старий;
Та це не вийде, хоч і дметься зо всіх сил,
Бо, наче в'язень, все прикутий він до тіл:
1355 Тіла він красить і від тіл іде,
І тіло - ж хід йому в просторі заступає, —
Ото - ж недовго й ждять — надію маю, —
Що й сам він із тілами пропаде.

ФАУСТ

Тепер твої обов'язки почесні знаю!
1360 Знищити все гуртом у тебе сил немає, —
От, ти й почав по крихточці нищить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Хоч, правда, робом цим багацько не
зробить,
Бо те, що усьому — „ніщо“ протистоїть,
Те „щось“ — оцей оклецькуватий світ

1365 Такий удавсь, що вже чого я не робив,
А все до нього підобратись не зумів:
Слав бурі, хвилі, трус, вогонь,— дак ні:
Стоять спокійно й море й землі — в цілині!
А клята річ — звіряча й людяча порода—
1370 Дак тут нема ніякого заходу:
Що з світу їх позводив я, а глянеш — знов
Почне ганять нова і свіжа кров!
Отак усе... ну прямо скажишся від цього:
З води, з землі, з повітря — де й взялись,—
1375 Так тисячами зарідки і понеслись
З вогкого, з теплого, з холодного,
з сухого!
Коли-б вогню я не зберіг собі колись,—
Про мене вже й не зоставалось-би нічого.

ФАУСТ

Й на творчу силу, вічно дійну
1380 Й цілющу все, в грізбї дурній
Ти руку бісову злодійно
В кулак закусив ледяний!
Шукай щось иншее почати,
Хаосів сине пречудний!

МЕФІСТОФЕЛЬ

1385 Воно - ж то й справді в ближчий час про
цеє діло
Нам буде що поміркувать,
А зараз може ви - б мене 'дпустили?

ФАУСТ

Не бачу я, чого - б питать :
Тебе я знаю вже, ну й маєш сміло,
1390 Коли охота, завітать, —
Он — двері, ось — вікно, й гадаю —
Тобі і бовдур по знаку. .

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що й то! Та мене з хати не пускає
Зачепинка маленька он в кутку :
1395 На вашому порозі відьмина слідина...

ФАУСТ

Це пентаграма наддала тобі біди?
Ой, розкажи - ж, пекельний сину, —
Коли тебе цим гонять, — як тоді ти
вбравсь?
Як вийшло, що такого духа обдурили?

МЕФІСТОФЕЛЬ

1400 Пригледьтесь краще : тут негарно
назначили :
Вугол один, що наоруж подавсь,
Як бачиш, трошки не стулився.

ФАУСТ

Це випадком прехороше влучило!
Й це ти в полоні в мене опинився?
1405 Отто несподівано пощастило!..

МЕФІСТОФЕЛЬ

Щоб вскочить — пудель не помітив
перешкоди,
А звідси річ глядить инак,—
І чорт не вискочить ніяк.

ФАУСТ

А що - б через вікно?— узяв та й хода...

МЕФІСТОФЕЛЬ

1410 Закон є привида й чортачому народу:
Де прошмигнув — повинен звідти вже й
тікати,
Там — повна воля, тут — ярмо.

ФАУСТ

Дак пекло в вас також з правами?
Це добре, по мені... То - ж можна - б
і трактат
1415 Та ще й кріпкий зложить, панове, з вами?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Умовленеє сповна маєш коштувать,
Усе цілком, не відтягаючи, дамо...
Та коротко цього не обхопити:
Перш треба все як слід обговорить,
1420 Тепереньки - ж низенько смію вас просить
На цей раз мене відпустити.

ФАУСТ

Ну, ще хвилиночку пожди,
Щоб перш хоч казку гарну розказати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Пусти на цей раз! Скоро знов прийду
сюди,
1425 Й тоді вже будеш до схочу питати.

ФАУСТ

Я - ж, за тобою не ганявсь,
Сам вскочив в путо без нікого,—
Держи - ж той чорта, коли він кому попавсь!
Бо вдруге швидко так не схопиш його.

МЕФІСТОФЕЛЬ

1430 Що - ж я радий кумпанію ділить,
Коли в тебе охота вже така,
Ще й умовляюсь все мистецтво
приложить,
Щоб час дозвілля перебуть, як подобає.

ФАУСТ

Рад слухать. Все даю робить,
1435 Аби - ж мистецтвом угодить!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мій друже, всі твої чутива
В годину в чують більше дива,

Ніж в цілий довгий рік зараз.
Що наспівають духи ніжні,
1440 Навіють образи розкішні,—
Не простий чарівний показ:
Твій нюх почує аромати,
И язик твій буде смакувати,
Й чувства захопить через край.
1445 Тут з підготовою не ждати,
Бо всі ми в зборі; — починай!

ДУХИ

Згиньте вгорі там
Темні склепіння!
Кращим блакитом
1450 З дружнім привітом.
Єтере, глянь!
Геть розбіжіться,
Хмарки темняві,
Зірки заскріться,
1455 Кращі, ласкаві
Сонця, світіть!
Синів небесних —
Духів — чудесне
Хвильне хитання,
1460 Проколихнися!
Туга бажання, —
В серце спустися!
Стьожки їх вбрання
Вітрами грають,

- 1465 Землі вкривають,
 З листям плетуться;
 Вік там коханню
 Милі 'ддаються,
 В мріях втопають...
1470 Листя - ж густее!..
 Й вуси пускає!..
 Гроння важкее
 В зрізки спадає,
 В чави лягає:
1475 Вин шумовитих
 Струми лють - котять
 І в самоцвітах
 Чистих дзюркотять,—
 І озерами
1480 По - за горами
 Порозливались,
 Згір'я зелені
 Щоб навітшались.
 Й птаство блаженний
1585 Трунок ковтає
 Й на схід ширяє
 Острови тії
 Шукать деннії,
 Котрі морська
1490 Хвиля гойдає.
 Он там ликують
 Хори й співають,
 В лузі танцюють,

- 1495 Ігрища грають.
 Інші на волі
 Розбіглись в полі.
 По кручах ції
 Лізуть, а тії
- 1500¹ В озерах плинуть,
 Інші літають,
 Всі жить бажають,
 В далечінь линуть —
 В простір блаженних,
 До зір влюблених,
 1505² В приязни край.

МЕФІСТОФЕЛЬ

- Заснув! Оттак, ніжні й веселі молодята!
 Ладненько - ж ви його зуміли заспівати!..
 Вже - ж я за цей концерт повинний вам тепер.
 Ти ще не вдався, щоб чорта вдержати
 руками!..
- 1510 Заколишіть його солодкими марами,
 Запогрузіть у море цілеє химер;
 А чари на оцім порозі перебить, —
 То вже пацючий зуб потрібно тута.
 Шкода й довгі заклини робить:
- 1515 Вже торохтить один і має мене чути.

¹ Тут замість 1499 вірша стоїть 1500, бо в перекладі 5 віршів оригіналу передано 4-ма віршами.

² 1505. Тут навпаки: 5 віршів оригіналу передано 6-ма віршами перекладу.

Господар - пан мишачий, пацючиний,
Мушиний, жаб'ячий, блошицький та
вошиний

Велить тобі, щоб вибіг ти сміленько
І цей поріг обгриз гарненько —

1520 Ось як оливою він його покропив...

Дивись який: аж гопки прикотив!

Гайда за діло! Ось де спереду й стирчить

На прюзі те рожно, що зась мені чинить.

Гризни ще раз,--- от, справа і готова...

1525 Ну, Фаусте, мрій, покіль побачимося знову.

ФАУСТ (прокидаючись)

Це мене знову обдурило?

Й на тім весь повнодухий натовп цей

і зник,

Що в снах мені брехень про чорта

накрутило,

Та що якийсь - то пудель втік?..

(Кабінет)

(Фауст і Мефістофель)

ФАУСТ

1530 Хтось стука? Входить! Й хто-б ще
взявся допікати?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Це я.

ФАУСТ

Ну, входь!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ти мусиш тричі це сказати.

ФАУСТ

Ну, входь же!

МЕФІСТОФЕЛЬ

От, люблю тебе таким.

Й надія є, що нам зійтись!

Бо юроди твої щоб розігнать, — дивися,

1535 З'явивсь я благородним лицарем яким:

Червона одіж золотооблога,

Плащець із шовку претвердого.

Бриль з пір'ям півнячим цупким,

Й при довгому клинку й тонкому,—

1540 Й ясний, короткий мій совіт —

Оттак убраться й самому,

Та вільним вирватися в світ

І спробувать, що значить жить.

ФАУСТ

Як ні вберусь, все буду я на круг тісний

1545 Життя земного жалкувати;

Старий я, іграшки щоб грати,

А для безстрастя — дуже молодий.

Й чого-б я міг від світу дождитись?

Зрікатись мусиш, мусиш усього зрікатись

- 1550 Ось вічний спів у нас який,
Що в ухо кожному дзвенить,
Що всім нам цілий вік людський
Година кожна хрипотить.
Прокинусь вранці — тільки жах стине,
1555 Й готовий я гіркії сльози лити,
Бо бачу день, що знову промине,
Щоб ні єдиного бажання не сповнити,
Що радість ще у прочутті
Судом примхливим хоче збавить,
1560 На серця твір живий в житті
Сто тисяч пик кривих наставить.
А зійде ніч — знов стану боязький
На ліжку тіло простягати,
Бо не дається й тут спокій, —
1565 Страшні й непевні сні почнуть лякати.
Той бог, що в мене в серця глибині,
Нутро моє усе сколише й розхвилює,
Над силами всіма панує він в мені, —
Та діяти на - оруж сил не чує.
1570 Й так в тягість вже буття оце моє,
Бажана смерть, життя ненависне стає.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вже - ж завжди смерть не - от - прохана

гостя є.

ФАУСТ

Блажен, кому в побіднім сяйві після бою
Вона кривавий лавр на чоло навиває,

1575 Кого в обіймах у дівчини молоді
Вона по танці швидко-буйнім пристигає!
Коли-б я був перед великим духом зник,
Зраділий, бездиханний від його могуті!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Адже - ж якийсь рудастий сік
1580 Хтось не схотів тієї ночі проковтнути.

ФАУСТ

Ти, бачу я, шпигарити падкий.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Всезнанням не хвалюсь, хоч знавец
не малий.

ФАУСТ

Коли той спів, солодкий, рідний
Страшную боротьбу спинив,
1585 Й чуттів дитячих решту бідну
Днів спомин радісних здурив, —
Клену - ж тоді вабна й примари, —
Все те, що душу полонить,
Й через лесткі й блискучі чари
1590 В оцій юдолі сліз держить!
Будь клята, перше, та гординя,
Що дух захоплюється сам,
І явищ сліпотна личина,
Що почуття вражає нам!
1595 Й закрадлива річ снів, і слави

Та спомину в віках мари!
Й майна всі лестоці ласкаві —
Як жінка, й діти, й плугарі!..
Клену мамон, як він за злото
1600 На сміле діло нас жене,
Чи для дозвільної ніготи
Нам ще й подушки перемне!
Клену бальзам, що грон дарує,
Й любов ту вищу, милосну!
1605 Надія й віро! — й вас клену я,
Терпіння - ж над усе клену!

ХОР ДУХІВ (незримий)

Ой! сй!
Зруйнував ти світ,
Цей дивний світ
1610 Міцним кулаком:
Він в друзки летить!
То півбог зробив роботу!
Ми-ж зносим
Руїни в ніщо, в пустоту
1615 Й голосим,
Що загублено красоту.
Могутніший,
З роду земного!
Пишнішим
1620 Виведи його,
В серці збудуй, у собі!
Життя круг новий

1625 Почни ти
В розума світі,
Й пісні новії
Грянуть тобі!

МЕФІСТОФЕЛЬ

1630 Мої малії
Це такії.
Чуєш? рають втіхи й дії,
Немов старії!
Тебе потягти
Із самоти,
Де соки й чуття застигають,
В просторий світ бажають.

1635 Покинь з нудьгою вже своєю грати,
Що їсть живого тебе, наче шуляк злий;
В кумпанії, хоч преледачій, будеш знати,
Що то - ж бо люди, а між ними й ти
такий.

1640 Та річ бо не в тім, щоб узять
Та тебе між наволоч і впхнути:
Бач, я хоч не найбільшої могути,
А вже - ж, як думка, щоб себе звязать
Зо мною та в світа й податись, —
Я рад хоч зараз приладнатись —

1645 Себе в твої руки віддати
Й за товариша стати,
Й як вгожу в справі цій,
То я й слуга й челядник твій.

ФАУСТ

Мені - ж за це що сповнить придеться?

МЕФІСТОФЕЛЬ

1650 До цього строк ще довгий застається.

ФАУСТ

Е — ні! На те вже чорт і егоїст:
Не так то стане він за „бога для“ робити,
Що піде другому в користь.
Вимовлюй ясно договір!

1655 Бо з наймитом таким напасть приходе
в двір.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я *тут* повинен всім тобі служити,
По манію твоєму — ні сісти, ні лягти,
А *там* як стрінемось, — робити
Мені так само мусиш ти.

ФАУСТ

1660 Що буде там, — не стану себе турбувати;
Як цей світ розіб'еш ти в шмати,
То хай собі вже й другий настає.
З землі цієї моя радість витікає
І цеє сонце на мої печалі сяє,
1665 Й як з цим розстанусь я, то будь, що
бути має

Й настать чому і воля й змога є.
Не хочу й слухать більш, чи буде

І там ненависть і любов,
Або — чи й там таке усюди,
1670 Як верх і низ, почнеться знов.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, коли так, законтрактуйсь сміло, —
Й рад будеш глянуть на моє мистецьке діло
Вже в перші дні: я дам тобі, чого вовік
Ще не бачив чоловік.

ФАУСТ

1675 Нещасний чорте! Що даси ти?
Й коли - ж це то порив високий і неситий
Людського духа отакий - би зрозумів? ..
А є в тебе та страва, що без ситошів?
Червоне золото, що й хвилинки не лежить,
1680 Й кризь пальці, мов живе срібло біжить?
Чи гра, де виграти ніколи не дається?
Або дівчина мила, що на грудях ще моїх
Очима вже сусідові 'ддається?
Пошана, втіха дивная богів самих,
1685 Що метеором пропадає?
А ну - ж! давай той плід, що ще на вітці
вже гнилий
Чи дерево, що кожноденно лист міняє!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Нас не страшить наказ такий, —
В мене цього добра без краю.

1690 Та час нам дійсно щось хороше принесе,
Й почнем в спокої, друже мій,
розкошувати

ФАУСТ

Як заспокоюсь я, щоб в лінощах дрімати,
Хай в час той для мене скінчиться все!
Як лестю ти мене обдуриш,
1695 Щоб я собі задоволів,
Як осолодами задуриш,—
Хай більш мені не буде днів!
Ось мій заклад!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вдаряй!

ФАУСТ

Ти бив, я перебив!

Як я скажу коли хвилині:
1700 „Спинись! бо дивно гарна ти!“
Взять маєш мене в ланцюжини,
І рад на загибель буду йти!
Хай похорон тоді задзвонять,
І служба хай твоя мине,
1705 Й дзигарі стануть, стрілки зронять,
І вік перейде для мене!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Міркуй як слід, бо не забудем ми нічого.

ФАУСТ

І будеш в повній правоті . . .

Й нема в мене й зарозуміння ніякого . . .

1710 Як заспокоюсь я, то раб - же я тоді, —

Й що там питать — чи твій, чи у кого
другого.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сьогодні - ж службу челядницькую

справлять

На пана - доктора бенкеті починаю,

Одно лише — живіт — чи смерть! —

прохаю :

1715 Уважте парочку рядочків написать.

ФАУСТ

Оце педант! Уже й за писаним погнавсь?

Невже - ж з твердим на слові мужем не

стрічавсь?

Не досить ще, як моє слово в моїх днях

Отак на вік - би вже й стирчало?

1720 Землі спинить потік вселенський не

всилах,

Мене - ж якась - би обіцянка не пускала?!

І от, лежить - же ця химера у серцях,

Та й хто - б ще збавитись від неї був

охочий?

Щасливий в кого вірність щирая в

грудях :

1725 Ні на яку він жертву жалкувать не схоче!

А писаний пергамент, де печать — це жах,
Це привид: всіх ляка, як попаде на очі,
Хоч слово вмерло вже в пері —

І шкура з воском там царі.

- 1730 Що взяти в мене хочеш, душе злий?
Папір, мід, мармур, пергамент який?
Й писать пером? різцем? чи грифлем?
Чим іще?

Тобі в цім воля: вибирай!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Оце - бо як ти гаряче

- 1735 В словах перебавляєш через край!
Листок мені аби - який давай,
Та крапкою крови щоб підписати.

ФАУСТ

Як ти кривлянням здовольнятись звик, —
Що - ж, нумо й ми кумедію справляти.

МЕФІСТОФЕЛЬ

- 1740 Кров — зовсім, бач, окремий сік.

ФАУСТ

Не бійся тільки, що угоду я зламаю!
Все поривання сил моїх
І є оте, що закладаю.
Роздувсь я вгору вище всіх, —

- 1745 До твого чину тільки й здавсь;

- Великий дух від мене відцуравсь
 І тайн природа не дає своїх.
 Думок уже порвалась нитка
 Й давно 'д знання вже стало бридко...
- 1750 Дай у безодню осолод запоринуть,
 Палкії страсті всі залить цим морем!
 Під чар туманом непрозорим
 Щоб всяке диво зараз тут!
 Киньмось у час, що хвилює й шумить.
- 1755 В бування, що колом кружить, —
 І осолода, й біль гіркий,
 І вдача, й пересит нудкий
 Хай вільно грають, борються чим дуж, —
 В незаспокої здійснюється муж.

МЕФІСТОФЕЛЬ

- 1760 Без міри й заборони в нас:
 Вам вільно всюди коштувати,
 Чи й на - літу що здоганяти.
 Щастя вам все, що тішить вас!
 Держіться - ж за мене, й щоб плохими не
 быть!

ФАУСТ

- 1765 Ти - ж чув: про радощі немає й річи тут.
 Я йду на обдур, — втіху, що найгірш
 щімить, —
 Ненависть влюблену, досаду, що свіжить.
 Хай серце що 'д познання муки дужим
 стало,

Ні від яких скорбот вже більше не
замкнеться,
1770 Й що людям в цілім світі в долю впало —
В собі самім мені хай випить доведеться:
Найвищеє й найнижче духом обхопити,
Всі муки й радість всіх у грудях настожити,
Роздати „я“ своє до вселюдського, —
1775 Й так само зруйнуватись після всього.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Повір мені : чимало тисяч літ уже є,
Що я гризу цей кус твердий :
З людей втравить це тісто кислеє й стареє
З колиски і до мар не встиг ще ніякий !
1780 Вже - ж нам ти вір, що для такого,
Як бог один, все ціле й є !
Світ вічний сяє коло нього,
Нас пхнув він в тьму, та й вам — своє :
Ось тільки день та ніч дає.

ФАУСТ

1785 Та хочу - ж я !

МЕФІСТОФЕЛЬ

Рад слухать слово сміле !
Та одного боятись звик :
Мистецтво довге, куций вік.
Я - б думав так : чи ви - б повчитись не
схотіли ?
Візьміть у спілку якого поета —

- 1790 І дайте панові у думках залетіти
 Й всі благородні квалітети
 На ваше тім'я почеснее настожити :
 Льва смілий дух
 Та олен'ячу швидкість,
 1795 Крови італьяця жар і рух,
 Синів півночи непохитність,
 Звелить ще тайну змудрувати,—
 Великодушність щоб з лукавістю звязати,
 Пориви юности в вас теплії вложити
 1800 Й по плану зараз вас влюбити.
 Я й сам радів-би де стрінуть панка такого,—
 Та так-би й звав уже—„Пан-Мікрокосмус“
 його.

ФАУСТ

- Що - ж я тоді, коли не можна нам
 Вінця вселюдности схопити того,
 1805 Що рвусь я всіми думами й чуттям ?

МЕФІСТОФЕЛЬ

- Ти, врешті, — теє, що ти є.
 Хоча й парик з мільйоном кучерів
 Або підбори в локіть під п'яти підсунеш —
 Ти все - ж — те саме, що ти є.

ФАУСТ

- 1810 Даремно - ж згріб собі я, чую,
 Людського духа всі добра,—

Ось, коли, втомлений, сиджу я, —
Ніяких сил нових не ллється із нутра:
Й на волосину я не вищий,
1815 Й до безконечного не ближчий.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Добродію, ви дивитесь на діло,
Як звикли всі, — як раз отак;
А треба, щоб хитріше ми оце робили,
Покіль життя не щезне смак.
1820 Якого біса тут! — є-ж руки й ноги,
І голова, і... теє — все твоє;
А те, що ось коштую я, — воно - б то
з чого
Вже стало не таке моє?
За шість хай жеребців я - б заплатити
зміг, —
1825 Хіба-ж тоді їх сили не мої? — спитаю, —
Я і людина, як людина, й ось — побіг,
Мов ніг двацять чотирі маю.
Дак от, живенько - ж! Думати шкода!
Прямуї зо мною в світ, гайда!
1830 Скажу — юнак, що в спекуляції заходить, —
Він — мов скотина — що злий дух
Все по посохлій паші крутить - водить,
А навкруги цвіте зелений, пишний луг.

ФАУСТ

Ну, як же почнемо?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А звідси в цей-же час!

1835 Ну й мученицьке - ж місце в вас!

Й оце - б то те, що зветься жити?! —

Щоб вік над молоддю нудити?

Хай грішне тіло цим нудить!

Чого - б я мучивсь тут... солому молотити?

1840 Е - ж кращого, що зміг - би ти спізнати,

Хлоп'ятам не насмілишся - ж відкрити.

Он в сінях, чую вже, один іде!

ФАУСТ

Не могу я його приймати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

А хлопець бідний довго жде,—

1845 Не гоже так його без ласки повертати.

Ось дай мені берета й мантию; дивися:

Мені розкішно ця пристане машкара.

(Переодягається в Фаустів одяг)

І на мій глузд тепереньки зложися!

Години чвертка — й все. Тобі - ж пора:

1850 Ладнайся - ж в подоріж чудовую з двора!

(Фауст пішов)

МЕФІСТОФЕЛЬ

(У довгій Фаустовій одежині)

Почни - ж неважити науку й розум сміло,

Людини що - найвищу силу;

- Хай у манах і в ворожбі, що сліпить,
Неправди дух тебе укріпить,
1855 Тоді ти безумовно мій! . .
Діставсь йому на долю дух такий,
Що все вперед його невдержно мчить,
Порив невпинний і швидкий,
Що втіхи всі землі перелетить.
1860 В непевнєє - ж життя його поволочу я
Крізь площу голих нікчемнот,—
Хай б'ється, стигне, липне, й, ненасний, чує,
Як коло губ жадливих — от - от - от —
Питво і їжа носяться,— й ніколи —
1865 Вже скільки - б не бажав, — не всвіжиться
ніяк . . .
Хоча - б він чорту й не віддавсь по добрій
волі,—
Він мусив - би пропасти й так!
(Увіходить студент)

СТУДЕНТ

- Я тут іще недовгий час
І, весь подаючись до вас,
1870 Із мужем бачитися й говорити йду я,
Про котрого 'д усіх пошани стільки чую.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Звичайність вашу бачити радий!
Як бачите, я — чоловік, як і другий.
Що - ж, ви уже оговтались у нас?

СТУДЕНТ

1875 Порадьте ви мене, прохаю вас!
Приношу вам я серце щирее мое
Та свіжу кров, та в мене й грошей дещо є.
Насилу мати мене їхати пустили;
А я - б так рад навчитися отут до діла.

МЕФІСТОФЕЛЬ

1880 Оце - ж ви саме там, куди і треба йти.

СТУДЕНТ

По правді, я - б хотів - би вже й втікти:
Бо ці палати, ції мури
Мені зовсім не по натурі,—
Тут дуже здавлений простір,
1885 Без деревця й без травки двір,
А в залях цих та на лавках—
Зникає думка, й слух, і світ в очах.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та це все прийде, тільки звичку треба взять.
Не зараз і дитина материні груди
1890 По добрій волі припадає ссать,
Та скоро як радітимо, як їсти буде.
Отак і вам із грудей мудрости тягнути
Що - дня смачніше має бути.

СТУДЕНТ

Я - б рад до неї так на шию й почепитись;
1895 Скажіть - же тільки, як до неї доступитись?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вам перш, ніж далі йти, з'яснити треба те,
Який ви з факультетів берете.

СТУДЕНТ

Хотів - би я справдешнім вченим стати,
1900 Усе, що на землі і в небі, знати¹,
Науку визнати й натуру до - ладу.

МЕФІСТОФЕЛЬ

То - ж ви на вірному сліду, —
Не треба тільки дуже розкидатись.

СТУДЕНТ

Душею й тілом рад при цьому бути;
1905 Та, звісно, гарно - б ще було, признатись,
Як літні празники розкішніі прийдуть,
І трошки волі, й трошки розгулятись.

МЕФІСТОФЕЛЬ

На діло тратьте час, бо швидко він зникає,
А здобувать його порядок навчає.
1910 От, через те вам, милий друже, мій совіт:
Перш у collegium ви logicum ідіть.
Там дух ваш добре обмуштрують,
В чобіття шпанськеє вшнурують,
Щоб він надалі сторожній

¹ 1900, а не 1899, бо річ студента переложено так, що три вірша передано двома. Вся репліка студента в оригіналі — з чотирьох, а в перекладі — з трьох віршів.

1940 „Encheiresis naturae“ в хімії це зветься,—
Й не в сіх — не в тих вона, бо із себе - ж
сміється.

СТУДЕНТ

Отут щось розумію вас не дуже.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та це вже скоро краще піде в вас, мій
друже,

Як навчитеся редуциувати
1945 Й належно класифікувати.

СТУДЕНТ

На мене з цього щось таке дурне найшло,
Мов в голові млинове колесо пішло!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А потім, не хапавшись ні до чого,
За метафізику сідайте перш усього!
1950 Гледіть, щоб преглибокодумно обхопить
Усе, що до людського мозку не лежить;
До всього, що туди і лізе і не йде,
Пишне словце на послуги іде.
Та в перший цей піврік — гледіть —
1925 Порядок кращий бережіть:
Що-дня п'ять лекцій буде вам,
Як тільки дзенькне,— щоб ви й там!
Самі-ж зладнавшись добре йдіть,
Як слід параграфи завчіть,

1960 Щоб потім бачить обома,
Що той не скаже вже, чого в книжках
нема :

А ви - ж записуйте, й гарній,
Мов вам диктує дух святий!

СТУДЕНТ :

Щого вам два рази не прийдеться казати,
1965 Бо бачу - ж' я, користи скільки це дає :
Коли вже чорним та по біленькому є,
То спокійненько вже щось понесеш до хати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та тільки факультет мені ви доберіть!

СТУДЕНТ

До правознавства я ніяк, щось, не підхожу.

МЕФІСТОФЕЛЬ

1970 Щого я й за вину вам ставити не можу,
Бо знаю, як оце учення в нас стоїть :
Від прабатьків усі права й закон
приходять,

Мов вічна хвір, яка вчепилася до нас,
Та з роду в рід отак все й переходять,
1975 Потрошку з місця в місце й сунуться
весь час.

Тут розум — безглузд, добра дія — мука...
Біда тобі, що ти онук єси!

Природне - ж право, з чим ми родимося
всі,—
Про це, на жаль, ні слова,— ось де штука.

СТУДЕНТ

1980 Огиду ви мою ще більше підняли.
Щасливий - же, кого в науку ви взяли!
До богослов'я наче - б я охочий буду.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я не хотів - би вас уводити в заблуду:
Що до науки оцієї, дак отут
1985 Так важко з вірної дороги не зблудити,
Й таємних стільки там наховано отрут,
Що вже й не знаєш, як від ліку
відрізнити...
Найкраще й тут — ходити слухать одного,
Та вже й клястись на слові вчителя свого.
1990 У цілому — до слова кріпче ви держіться!
Тоді крізь вірні двері маєте добитись,
Щоб в достовірності храмовину ввійти.

СТУДЕНТ

До слова - ж і поняття мусить надійти.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та добре - ж! Тільки мучитись немає
чого,—
1995 Бо саме — де поняття не знайшлося якого,

То й певний час, щоб зараз слово
- притягти.

Словами добре в спорі брати,
Й системи цілі лаштувати,
До слова й віра йде чудово,
2000 Й ні йоти ніякої взять не можна з слова.

СТУДЕНТ

Простіть, що вас держу та без кінця
питаю,
А все - ж хотів - би вас я ще втрудить :
Мо, чи не буде ваша воля вже така —
Кріпке словце й про медицину положить ?
2005 Три роки — строк такий малий,
А поле - ж широченне — боже мій !
Й коли - б хто пальцем трошечки тобі
вказав,
Дак ти - б себе вже геть де почував.

МЕФІСТОФЕЛЬ (про себе)

Ну, й остогид вже тон оцей сухий !
2010 Знов треба ролю чорта, як належить, грати.
(Голосно)

Дух медицини в розум легко взяти :
Ось виштудуйте світ великий і малий,
Щоб все нарешті й залишить,
Отак і - будь, як бог велить.
2015 Даремно тут ученим розумом ширяти,

Бо кожний вивчить те, що на його вдає;
Хто - ж час уміє ухопляти,—
Справдешня то людина й є.
Ви - ж до - ладу й статурні, як я бачу,
2020 Й відваги, знов, вам те - ж не позичать,—
І от, як в себе вірить маєте удачу,
То й кожная душа вам буде віру йнять.
Найперш, як будь з жінками, треба знати,
Бо їхні ахи й охи всі як - раз
2025 Сто тисяч раз
З одного пункту треба лікувати;
Й як ви хоч трошки чемно цее ведете,
То вже під шапкою їх всіх і держите,
Титул ваш має вмовити їм віру,
2030 Що у мистецтві вам і рівного нема,
От, все манаттячко вам лапять дозвіл
щирий,
Де другий дочеркався роки задарма.
Гарненько вмійте пульсик начавити
Й вогневим поглядом лукаво обхопити
2035 Округ струнких кульшин її смілій,
Щоб бачити, шнурівка чи кріпка на ній.

СТУДЕНТ

Оце вже краще! Видко де, що й як.

МЕФІСТОФЕЛЬ

В теорії, мій друже, сіре все отак,
Життя - ж золотє дерево зеленіє.

СТУДЕНТ

2040 Клянусь вам: наче сплю і мрію...

Чи можна ще коли втрудить вас

насмілитись,

Щоб вже як слід премудрости навчитись?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Все, що в силах, зробить радію.

СТУДЕНТ

Не можу так від вас піти я:

2045 Я мушу вам студійну книжечку подати,

Хай ваша милость тут зозволить що

вписати!

МЕФІСТОФЕЛЬ

З дорогою душею.

(Пише й подає студентові)

СТУДЕНТ (читає)

Eritis sicut deus, scientes bonum et malum ¹

(Пощановно кланяється й прощається)

МЕФІСТОФЕЛЬ (сам)

Сповняй стих старий, слухайсь змія,

дяденька мого, —

2050 Ой, страшно - ж колись тобі стане з

богоподобія цього!

¹ Станете ви, яко бог, що знає добре і зле.

(Увіходить Ф а у с т)

ФАУСТ

Куди - ж тепер ?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Куди душа лежить.

Побачим перш малий, тоді й великий світ.

Утіхи - ж скільки і користи —

Весь курс наук задарма з'їсти!

ФАУСТ

2055 Де вже, при бороді оцій,

Мені талан життя легкий!

Не може цяя проба пощастити:

Не вмів я зроду підійти до світу,

На людях я такий здаюсь малий,

2060 Й вік буду змішаний та неловкий.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мій друже милий, прийде все до тебе:

Жить навчишся, як станеш вірить в себе.

ФАУСТ

А як - же вибратися з дому ?

Де - ж в тебе віз, візник, і коні, й все ?

МЕФІСТОФЕЛЬ

2065 Розстелемо цей плац, і вже на ньому

Само нас так по світу й понесе.

Та, роблячи сміливий цей ступінь,
Великі бебехи вже кинь.
Вогневий дух, що я зготую небагато,
2070 Нас має зараз - же з землі підняти,
Й як ми легкі, то швидко й зносить нас;
Ну, із новим життям у добрий час!

(Ауербаків підвал у Лейпцігу)
(Бенкет веселого товариства)

ФРОШ

Це що? Ні реготать, ні пити?
Я дам вам мордами кривити!
2075 Солома мокра мов, дивись!
Були - ж вогонь - вогнем колись.

БРАНДЕР

Себе вини: ні з чим приліз,
Гіи свинства, ні дурниці не приніс.

ФРОШ

(Виливає йому на голову шклянку вина)

Й те й друге — на!

БРАНДЕР

Ох, двічі - ж ти свиня еси!

ФРОШ

2080 Так треба: ви - ж прохали всі!

ЗИБЕЛЬ

За двері з сваркою тікай!
Ну, кругової! Пий! На всю гортань гукай!
Ну! Голла - го!

АЛЬТМАЙЄР

Бавовни! Я пропав! Каліка!
Порве всі вуха парубіка!

ЗИБЕЛЬ

2085 Коли весь склеп у відгуках загув,
Тоді й кажи, що міць баса почув.

ФРОШ

Отож. А приндितись — за двері, — ось
як в нас!
А! Тара - ля - ра - да!

АЛЬТМАЙЄР

А! Тара - ляра - да!

ФРОШ

Гортані в тон, —
Підхоплять враз.
(Співає)

2090

Чим ти ще, милая й свята
Державо Римська, ціла?

БРИНДЕР

Паскудна пісня! Політична... Пьху!...
гидка!..

Ви славте кожний ранок господа на небі,
Що дбати про Державу Римську вам
не треба!

2095 Це - ж тільки вигра, по мені, та ще й яка,
Що я не цісар там чи канцлерська рука.
Ну, тільки й нам не можна без старшого;
Оберемо й ми папу свого.
Вам звісні - ж вартощі і все,
2100 Що мужа вгору піднесе.

ФРОШ

(Співає)

Здіймись, понеси, соловейку мій,
Сто тисяч поклонів милій моїй.

ЗИБЕЛЬ

Шкода поклонів! Щоб про це й не чути!

ФРОШ

І кланяйся й цілуй!

(До Зибеля)

Не заборониш тут!

(Співає)

2105 Відомкни! Ніч тихо йде.
Відомкни! Коханий жде.
Підопри! Зоря в дворі.

ЗИБЕЛЬ

Співай, співай! Хвали та слав!.. Постій:
І мій настане час сміятись.

- 2110 І мене обдурила та й тобі діждатись.
Хай домовик в коханці судиться вже їй!
Хай він на перехрестях з нею пожартує;
Хай мекне їй на добру-ніч козел старий,
Як з Блоксбергу чвала додому чимчикує!
2115 Справдешній, кров'ю й тілом бравий
парубій —

Велика розкіш шлюсі цій.
Не хочу я про ці поклони й знати,
Крім тих хіба, щоб їй шибки повибивати!

БРАНДЕР

(Вдаряючи по столу)

- Панове! Слухати й сповнять!
2120 Що я в житті тямкий, — ви вважали - ж
признати:
Ось люде влюблені сидять, —
Іх треба нам до цього чину й шанувать
І як - найкраще на добру-ніч вчастувати.
Ось пісня, слухайте: на наймодніший скрій!
2125 Підхоплювати - ж приспів голосній!

(Співає)

Вгніздився в погребі пацюк,
Знав тільки жир та сало їсти,
Скохав гарнесенький бурдюк,

2130 Мов доктор Лютер чисто.
Трійла кухарка й підмішала;
Ох, тісно - ж в світі йому стало,
Мов від кохання в тілі!

ХОР (ликуючи)

Мов від кохання в тілі.

БРАНДЕР

2135 Як завертиться, як гайне
Зо всіх калюжин жерти воду!
По стінах дряпа, зубом тне,—
Немає сказу прохолоди...
Що бідний звір попоплигав!
Та скоро й годі вже сказав,
2140 Мов від кохання в тілі.

ХОР

Мов від кохання в тілі.

БРАНДЕР

2145 Зляку у кухню вдень влетів,
На припічок забрався
Гориніж ліг, хирчав, дригтів
І жалісно стинався.
Труїниці - ж смішки: „Гач! біда:
В зостанню дірку дме дуда!“
Мов від кохання в тілі.

ХОР

Мов від кохання в тілі.

ЗИБЕЛЬ

2150 З чого, бач, лобурі радіють глузувати!
Велика, бачте, штука — взять
Та бідним пацюкам трійла й порозкидати!

БРАНДЕР

Щось дуже в милості твоїй вони стоять?

АЛЬТМАЙЄР

Товстее пузо! Лиса покришка плеската!
2155 З недолі ніжний та ручний який!
В розпухлій пацючині розглядати
Звик натуральний образ свій.

(Фауст із Мефістофелем)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Найперше мушу тебе увести
В веселе товариство, щоб побачив ти,
2160 Як легко жити иноді буває.
Цей нарід кожноденно празника справляє.
З маленьким глуздом, тільки щиро
до - вподоби
Танок тісний цирклює кожне тут кругом,
Мов кошеня те за хвостом.
2165 Як не болить ні тім'я, ні у лобі
Та як шинкар на віру ще дає —
Турбот їм ніяких, а втіх доволі є.

БРАНДЕР

Ці тільки - що з дороги, прибачаю,
Це видно вже по їх кумедному звичаю :
2170 Нема й години, що вони в землі оцій.

ФРОШ

Мабуть, вгадав ти. Ой, хвалю - ж я
Лейпціг мій, —
Маленький наш Париж, що люд свій
образує!

ЗИБЕЛЬ

Ти за кого оцих вважаєш чужаків?

ФРОШ

Дай підійти! При повній чарці, в молодців
2175 Всіх червяків так з носу й потягну я,
Мов у дитини зуб слабкий.
Що благородні — це вже знать,
Бо гордо та незадоволено глядять.

БРАНДЕР

В заклад піду — базарні кликачі!

АЛЬТМАЙЄР

2180 Хіба, що й так.

ФРОШ

Ось стій, — їх зараз пригвинчу я.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фауста)

А народець цей чорта звіку не почує,
Хоч ти їх тут за самий комір волочи.

ФАУСТ

Прийміть, панове, наш привіт!

ЗИБЕЛЬ

Багато дякуєм в одвіт.

(Тихо, поглядаючи скоса на Мефістофеля)

З чого цей молодець на ногу припада?

МЕФІСТОФЕЛЬ

2185 Чи можна й нам до гурту прилучитись?
Коли вже трунку доброго у вас знайти
школа,
Дак хоч в кумпанії зате повеселитись.

АЛЬТМАЙЄР

Ви вереда велика, бачу я.

ФРОШ

Мабуть, з Підребриці пізенько вирушали?
2190 Невже - ж під ніч обідали у Задія?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сьогодні ми повз пана Ганса проїзджали
Й. балакали із ним оце як - раз:

Про родичів своїх він наказав чимало
Й шле кожному багацько вклонів через нас.

(Кланяється Фрошеві)

АЛЬТМАЙЕР (тихо)

2195 Що?.. ззів! він цеє розуміє!

ЗИБЕЛЬ

Птах меткий!

ФРОШ

Ось я-ж візьму його, постій!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як це не помилка, то чули ми, як тут
Щось хором голоси муштровані співали?
І певно-ж, відгук пречудовий мусить быть
2200 З-по-під склепіння в оцій залі!

ФРОШ

Чи ви-б то шей не віртуоз?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та де! Сил мало. А охочий дуже щось.

АЛЬТМАЙЕР

Дак пісню-ж зараз!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Цілу тьму, аби бажали.

ЗИБЕЛЬ

Та тільки щоб самоновішої шитини!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2205 Ми, як на те, оце з Іспанії вертали,
Вина й пісень чудової країни.

(Співає)

Жив цар і здоровенну
Блоху при собі мав...

ФРОШ

Ось слухайте! Ви добре втямили? Блоха!
2210 Це в мене гостя не плоха.

МЕФІСТОФЕЛЬ (співає)

Жив цар і здоровенну
Блоху при собі мав,
Любив та ще й страшенно
Й як сина поважав.
2215 Звелів прийти кравцеві,—
Прийшов кравець у двір.
„Змір одяг паничеві
Й штанці, гледи, примір!“

БРАНДЕР

Та щоб кравцеві в тім'я вбити пам'ятали,
2220 Щоб мірку в самий раз пригнать,
Й як рад на плечах голову тягать,—
То щоб штанці й зморщинки не давали!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Шовки та оксамити
На тій блосі були,
2225 Банти й стьожки нашиті,
Та ще й хреста дали,
Й міністром в мент зробили,
Й звіздищу нап'яли,
І при дворі у силу
2230 Всі родичі ввійшли.

Й терплять лиху годину
І фрейля, й камергер,—
Царицю й челядину —
2235 Всіх тне й гризе тепер,
Та ще ж не смій і вбити,
Чи счухати, як втне!
А ми - ж їх бить, душити,—
Хай де яка кусне!

ХОР (ликуючи)

2240 А ми - ж їх — бить, душити,
Хай де яка кусне!

ФРОШ

Браво! Браво! Гарно як!

ЗИБЕЛЬ

Усім блохам хай буде так!

БРАНДЕР

Нагострюйте пучки й хапайте ніжно!

АЛЬТМАЙЄР

П'ємо за свободу, п'ємо за вино!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2245 Й я-б чарку рад піднять — свободу
вшанувати, —
Щоб вина - ж трошки не такі поганкуваті!

ЗИБЕЛЬ

Не стерпим більш річей таких!!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Боюсь, хазяїн сваритись не став - би,
А то гостей цих почесних
2250 Я з льоху нашого пошанував - би.

ЗИБЕЛЬ

Несіть! Несіть! Берусь відповідать за всіх!

ФРОШ

Дасте добрящого, — ну й вихвалим вас
широ!

Аби до проб не крихтяная міра,
Бо як мені у суддях будь, —
2255 Дай повним рилом лигнуть.

АЛЬТМАЙЄР

Мені - ж то й чудиться: вони — з - над
Рейну йдуть.
МЕФІСТОФЕЛЬ

Коли - б мені свердла!

БРАНДЕР

А на яке - б це діло?
Невже в вас за дверима бочки цілі?

АЛЬТМАЙЄР

Он в коробі хазяйські струменти стоять.

МЕФІСТОФЕЛЬ (бере свердло. До Ф р о ш а)
2260 Кажіть, якого хочете покуштувати?

ФРОШ

Та що ви? Чи невже в вас так всього
багато?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Всім повна воля — що завгодно вибирать.

АЛЬТМАЙЄР (до Ф р о ш а)

Гач, губи вже почав лизать!

ФРОШ

Ну, добре! Вибирать, дак рейнськеє беру я,
2265 Бо рідний край все кращеє дарує.

МЕФІСТОФЕЛЬ

(Просвердлюючи дірку в краї стола біля того місця,
де сидить Фрош)

Та воску трошки, зараз щоб пробки ліпити!

АЛЬТМАЙЄР

Ге... це - ж то тільки фокуси робити...

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Брандера)

А вам чого?

БРАНДЕР

Мені шампанського кортить
Та грало щоб як слід, гледіть!

(Мефістофель проверчує дірки, а один з кум-
панії ліпить з воску пробки й затуляє)

БРАНДЕР

2270 Не завжди від чужого утікати гоже, —
До доброго шлях часто не близький.
Французів справжній німець стерпіти не
може,
Та їхні вина пий радий¹.

ЗИБЕЛЬ

(У той час, як Мефістофель наближається до
його місця)

Признатись, я до кислого щось ні...

2275 Як слід солодкого вже чарочку давайте!

¹ У Німеччині, де буржуазія не любить Гейне,
часто чуєш таку парафразу цього місця: „Хоч
справжній німець Гейне й стерпіти не може, пісні-ж
його співають радий“.

МЕФІСТОФЕЛЬ (проверчує дірку)

Проллється зараз вам токайське, постівайте.

АЛЬТМАЙЄР

Та ні - ж, панове, гляньте в вічі ви мені!
Ви, бачу, хочете з нас глузувать?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Гай - гай!

З такими благородними-б гістьми посміти—
2280 Було - б відваги трошки через край...
Ну, швидко! Зараз щоб сказать! —
Яким кому вином вслужити?

АЛЬТМАЙЄР

Усяким! Тільки - б довго не питать.

МЕФІСТОФЕЛЬ

(Роблячи диковинні жести опісля того, як усі дірки
попроверчувано й затулено)

Лоза грони дає!
2285 У козла роги є!
Вино — то сік, лоза — то деревина,
І дерев'яний стіл також дасть вина.
В натуру глибше заглядай!
Тут чудо, тільки віру май!
2290 Ну, відтуліть! Смакуйте й п'ють!

УСІ

(В той час, як відтуляють пробки й кожному в шклянку лється те вино, якого він бажав)

Ой, дивний струмінь лє й біжить!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та — цур, — аби не перелить!

(П'ють удруге)

УСІ (співають)

Прелюдожерно гарно нам,
Мов нас — свиней п'ять сотень!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2295 Звільнів нарід; дивіться, — гарно як усім!

ФАУСТ

А я вже - б звідси рад податись.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Побач - бо перш, як бестія у нім
Почне предивно виявлятись.

ЗИБЕЛЬ

(Необачно п'є, вино лється додолу й перевертається
в полум'я)

Вогонь! Рятуйте! Пекло тут палає!

МЕФІСТОФЕЛЬ (заговорюючи вогонь)

2300 Вгамуйсь, стихіє дружеськая!

(До товариства)

З вогню з чистилища ще крапка на цей раз.

ЗИБЕЛЬ

Це - ж що? Пождіть! Ви дорого заплатите
за це!

Здається, нас не знаєте ви ще.

ФРОШ

Хай вдруге спробує таке!

АЛЬТМАЙЄР

2305 А я - б звелів: хай потихеньку утіче.

ЗИБЕЛЬ

Ти - ж, пане, що насмілився робить?
Над нами фокуси прийшов чинити!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ти, з - під вина старе барило, цить!

ЗИБЕЛЬ

Мітляне держано! Ще хочеш нам грубити?

БРАНДЕР

2310 Ось підожди! Дощем сипнуться вдари!

АЛЬТМАЙЄР

(Витягає пробку з стола і проти нього виривається
полум'я)

Горю! Горю! Палаю!

ЗИБЕЛЬ

Чари!

Колить! Бо молодця закон не боронить!

(Всі вихоплюють ножі й кидаються на Мефістофеля)

МЕФІСТОФЕЛЬ (роблячи поважні жести)

Образ, річ,— сфальшись!

Місце й глузд,— змінись!

2315 Різно всі опинись!

(Усі здивовано спинилися й поглядають одно на одного)

АЛЬТМАЙЄР

Де я? Який чудовий край!

ФРОШ

Лоза. Чи вірить оку - ж?

ЗИБЕЛЬ

Грони, хоч хапай!

БРАНДЕР

А під листом зеленим — он:

Яка лоза! і сила - ж грон!

(Хапав Зибеля за носа. Другі роблять одно одному
те ж саме й підіймають ножі)

МЕФІСТОФЕЛЬ (як і перше)

2320 Ти, злудо над очима, розв'яжись!
Ну, знайте - ж ви, як чорт шуткує.

(Щезав з Фаустом).

Товариші відступають одно від одного.

ЗИБЕЛЬ

Це - ж що тут?

АЛЬТМАЙЄР,

Як?

ФРОШ

Невже - ж це був твій ніс?

БРАНДЕР (до Зибеля)

А я — це твого носа в жмені чую!?

АЛЬТМАЙЄР

Ну й вдар! По всіх челенах прокотило!..
2325 Стільця!.. Все тіло обомліло!..

ФРОШ

Та ні - ж бо, — що - ж це трапилось, скажіть?

ЗИБЕЛЬ

Де - ж молодець? Сліду як допадуся,
Дак він в мене живий не побіжить!

АЛЬТМАЙЄР

Він з погребача за двері — бачив сам,
божуся, —

2330 На бочці верхи покотив...

Ой ноги!.. Мов хто оливом налив.

(Повертаючись до стола)

А ну - ж! Невже вино ще буде литься?

ЗИБЕЛЬ

Та все обман, брехня і марище одно.

ФРОШ

А чудилося - ж так, мов справді п'ю вино.

БРАНДЕР

2335 А як - же грони? Їм з чого було зробиться?

АЛЬТМАЙЕР

Скажи - ж тепер, що в чудо вірить не
годиться!

Кухня відьми

(На низькому припічку стоїть на вогні великий казан. У парі, що йде з нього вгору, показуються різні фігури. Малпа - самиця сидить край казана, мішає в нім і доглядає, щоб він не побіг. Малп й - самець із малпенятами [сидять навколо й гриються. Стіни й стеля прибрані чудовинною всячиною відьомського хазяйства)

Фауст, Мефістофель

ФАУСТ

Рожен мені це чарівство дурнее!
Ти обіцяєш, що здоров'я молодеє

В цій купі сказу вернеться мені?
2340 Й мені поради від старої баби треба?
Невже - ж варня усякої брудні
З тридцяток років викине із тіла?
Біда, як кращого немає в тебе!
Від мене вже й надія відлетіла.
2345 Невже - ж природа й благородний дух який
Ще бальзаму там якого не відкрили?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Знов, друже мій, говориш мудро!
Й є такий
В природі спосіб, щоб помолодїть, готовий;
Та в другій книжці це стоїть,
2350 Та й артикул чудний - чудовий.

ФАУСТ

Я хочу його знать!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Гаразд. І не платить,
Й дається він без чар і ліку:
Йди зараз в поле й починай робить,
Узявшись за заступа й мотику;
2355 Себе й свій помисел замкни
В маленькому кружку й тісному,
Їж без приправ, та із скотами й жись
почни
Отак, як скот, і за наругу не вважай,

Щоб поле, що ти жнеш, і вгноювать
самому ;

2360 Це — кращий спосіб, вір і знай,—
Себе на вісімдесят років змолодити!

ФАУСТ

На це не звичний я: мене не
приспособити,
Щоб заступа узять та й рити,
Й не по мені цілком життя тісне й просте!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2365 Дак треба - ж відьму вже на те.

ФАУСТ

Та нащо-ж баба тут як-раз!?
Невже - б не зміг ти сам питва цього
зварити?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Це так, що гарно - б став я гаять час!
Вже краще - б тисячу мостів змостити.
2370 Тут до мистецтва і наук
Візьми й терпіння ще до рук.
Спокійний дух працює роки у роботі,
І тільки час кладе в той мус тонкий
кріпоту.

І що потрібне до цього —
2375 Все з матерьялу пречудного!
Й хоч чорт навчив складать його,

Та чорт робить не може цього.

(Забачивши звірів)

Ой, миленька - ж порода! Бач, яка:
Це — челядник, а це — челядочка така!

(До звірів)

2380 Ми панії, здається, не застали?

ЗВІРІ

На балі!
В димар знялись,
З двора й подались!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А довго любить на банкетах мліти?

ЗВІРІ

2385 Покіль ми лапки будем гріти.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фауста)

Що-б про звірят ніжненьких ти сказав?

ФАУСТ

Пренеподобні, як я рідко кого знав!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, - ні, дискурс цей з ними й є оте,
Що більше над усе люблю я!

(До звірів)

2390 Скажіть - же, кукли кляті, мішанку якую
То в казані ви вертите ?

ЗВІРІ

Старцям юшки великі варяться у нас.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ото - ж широка й публіка у вас.

МАЛПІЙ

(Підходить до Мефістофеля й лащитьсь).

В кости грать сідай,
2395 Збагатіти дай,
Дай, щоб вигру взяв я!
Все так скрутно — страх,
А будь при грошах,
Вже - б із глуздом став я.

МЕФІСТОФЕЛЬ

2400 Це - б стала малпа щастям гордувати,
Коли - б і їй в лото, бач, грати!

(Тим часом молоді малпенята гуляються великою ку-
лею й викочують її на середину)

МАЛПІЙ

Це світ наш: бач —
Скаче, як м'яч,
Й все крутить крута;

2405 Й як скло дзвенить,—
 Ніщо й розбить!
 Середка — дута.
 Тут блиск який,
 Тут — ще гарній.
4210 Жива душа я!
 Синочку мій,
 З краю не стій! —
 Тут смерть злая!
 Череп'яний —
2415 Шмаття й буває.

МЕФІСТОФЕЛЬ

А сито це?

МАЛПІЙ (здіймає сито)

Будь ти — оце —
Злодюка, — глянь — і взнати.

(Біжить до малпи й велить їй глянути крізь сито)

2420 Глянь крізь ситце!
 Чи злодій це?
 Й чи смієш не сказати?

МЕФІСТОФЕЛЬ (підходить до вогню)

А цей чугун?

МАЛПІЙ І МАЛПА

Дурний ти бевзун!

2425 Не зна, що чугун,
Казана щоб не знати!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Неввічливі звірі!

МАЛПІЙ

Ось віник: бери
І в крісло сідай ти!
(Примушує Мефістофеля сісти)

ФАУСТ

(що стояв увесь час перед дзеркалом, то підходячи
то відходячи від нього)

Що бачу я? Який небесної краси
2430 Там образ чарівнее дзеркало явило!
Любов! Позич мені свої найшвидчі крила
І в Єлизей до неї понеси!
Ой, тільки - ж я на місці не постою
Й наслідуюсь ближче стать, то в склі
2435 Її вже ледве бачу в млі!..
Найпречудовий образ жінки молоді!
Чи можна - ж, жінка, щоб була така краса?
Мо бачить треба в тілі цім, що простяглося,
Єдиність, де усі злилися небеса?
2440 Невже - б то на землі таке знайшлося?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Коли такий, як бог, шість день тобі потів,
То браво сам собі сказав після трудів,

То, натурально, щось спритке вдалося.
Ну, надивись на цей раз в повну волю,
2445 А я тобі вже клад такий знайду,—
Й блажен, кому судила добра доля
Такую взяти до господи молоду!

(Фауст весь час дивиться в дзеркало. Мефістофель, розлігшись в кріслі й граючись віником, веде розмову далі)

Оце сиджу тут, мов король на троні,
І скипетр у руці, нема лише корони.

(Звірі, що до цього часу коїли всякі безладні й кумедні рухи, піднявши страшений галас, підносять до Мефістофеля корону)

2450 Будь ласкавий такий,
Потом з кров'ю залий
Цю корону, мов клеєм!

(Незграбно обносять корону й розбивають її на два шматки та з ними й носяться, танцюючи навколо Мефістофеля)

Ось і є! Гледимо,
Чуєм, річ ведемо,
2455 Тай рими ще клеїм!

ФАУСТ (проти дзеркала)

Ой, лихо! Чисто мислі помішались...

МЕФІСТОФЕЛЬ (показуючи на звірів)

Ну, й в мене наче голова аж захиталась.

ЗВІРІ

І як нам пощастить,
Й є до чого пришить,—
2460 Це думками вже й буде!

ФАУСТ (як і вище)

Палати починають груди!
Втічем, лишень скоріше від біди!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Принаймні мусять визнать люде,
Що є поети хоч куди.

(Тим часом казан через недогляд малпи починає бігти.
Спалахує здоровий полум і вибивається в бовдур.
Відьма з страшеним зиком влітає крізь полум)

ВІДЬМА

2465 Гав! гав! гав! гав!
Сви́ня! Звір клятий! Казана проспав!
Ошпарить пані, клятий, дав!
Кляте звір'є!

(Вгледівши Фауста й Мефістофеля)

Це - ж що тут є?
2470 А ці — хто є?
Вам що? Куди?
Хто вкравсь сюди?
Вогні шпаркі
Ось вам в кістки!

(Сує ополоника в казана й починає кропити вогнем
Фауста, і Мефістофеля, й звірів. Звірі ски-
глять).

МЕФІСТОФЕЛЬ

(Обертаючи віника, що держав корінням наоруж, б'є по - під шклянки й горшки)

2475 Трощись в шматтє!

Ось юшка й є!

Ось скло твоє!

Цє в шутку мій

Такт отакий

2480 Під спів, падлюко, твій.

(В і д ь м а з л а й перелякана подається назад)

Що? познаєш? Кістяк! Опудало страшне!

Свого господаря і пана будеш знати?

Отак поб'ю я все, що йде проти мене,

Тебе і духів - малп — всіх порозношу

в шмати!

2485 Решпект до куртки вже червоної пропав?

Вже й пір'я півняче не здужаєш спізнати?

Хіба - ж ознаки цїї я сховав?

Чи, мо, сам себе мушу ще й назвати?

ВІДЬМА

Ой, пане! За привіт грубий простіть цей раз!

2490 Ноги - ж я кінської не бачу в вас.

Де - ж ваші ворони обидва подівались?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, на цей раз нічого, пронеслось...

Бо й справді час минув чималий щось,

Що ми з тобою не стрічались,
2495 Та ще й культура, що прилизує весь світ,
Уже й до чорта протягла свій слід:
Не вгледіти вже більш почвари з полуночи:
Хвіст, роги й пазурі де бачать твої очі?
Що-ж до ноги—без неї вже-б мені ніяк,—
2500 А в людях лихом-би була нога така,—
То й я вже, мов чимало деякий юнак,
Собі фальшивими жижками підсобляю.

ВІДЬМА (аж танцює)

Ну, прямо-ж глузду й розуміння не чутно,
Що знов вас бачу, пане-лицар сатано!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2505 Й не згадуй, бабо, більш наймення оцього!

ВІДЬМА

Чом? Що-ж воно такого вам зробило?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та в книжку вже байок давно його вкотили,
Хоч люде й трохи не покращали з того:
Від злого збавились, а злі, як і колись.
2510 Клич мене—пан барон, то й буде діло,
Бо кавалер я, як і інші кавалери,
Що благородна кров у мене—не сумнись,
Бо є і герб у мене: осьдечки—дивись!

(Робить соромний жест)

ВІДЬМА (нездержно регочучи)

Ха! Ха! Ха! Ха! Це - ж ваша вся манера!
2515 Й шельменник ви - ж, як і весь час були!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фауста)

Навчайся, друже, й розумій:
З відьмами обихід як - раз такий.

ВІДЬМА

Тепер скажіть, панове, з чим прийшли?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Щоб добру шклянку соку ви того дали,
2520 Й прохати мушу, щоб було таки старе,
Бо з років вдвічі сил воно бере.

ВІДЬМА

Охоче рада! Маю пляшечку такую,
З якої иноді й сама, бува, куштую,
І більш ані крихтини не смердить.
2525 Радію вам я шкляночку налити.

(Потихеньку до Мефістофеля)

Та ви вже - ж знаєте — без підготовки пийте,
То панові цьому й години не прожити.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Це добрий друг, йому такеє в путь;
Йому я рад весь цвіт твоеї кухні дати.

2530 Обводь свій круг, замови починай казати
Й дай повну чашу проковтнуть!

(Відьма з кумедними жестами обводить круга й становить туди диковинні речі. У той час шклянки починають брязчати, казани гудіти й робиться музика. Нарешті вона вносить велику книгу, становить малп у крузі посередині, щоб вони були їй за наля, й велить їм держати в руках смолянки. Потім робить
Ф а у с т о в і знака підійти до неї)

ФАУСТ

Ні, ти скажи: а це - ж то нащо?

Скажені рухи ці й дурниці непутящі,

Шахрайська гидь оця без глузду й без

смаку,—

2535 Це не нове,— й мені вже в'їлось на віку.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, це - ж бо жарт! Аби щоб посміятись;

Не будь такий вже строгий чоловік!

Це - ж їй, як лікарю, за фокус треба взятись,

Щоб став у путь тобі цей сік.

(Примушує Ф а у с т а, щоб він увійшов у круга)

ВІДЬМА

(Із страшеним патосом починає декламувати з книги)

2540

Премудрость! тра вміть

З 'дного десять зробіть,

Два — так пустить;

Три миттю взяв, —

Багатий став.
2545 Похіри чотирі!
З п'яти з шести'—
Рече відьма, — ти
Сім, вісім зроби,
От і все тобі!
2550 Дев'ять — це раз,
Десять — ні раз.
Це в відьм чин множення й наказ!

ФАУСТ

Стара, мабуть, в гарячці плеще.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Такого там багацько є ще,
2555 Така вся книга, — знаю добре, — бо над цим
Прийшлося чимало згаяти часу й самому:
Бач, скрізна протиріч, однаково усім
За таїнство здається, й мудрому й дурному.
Старе мистецтво, друже, та й нове - ж воно, —
2560 Во всі віка єдина мода:
Через одно та три, чи через три й одно
Мороку замість правди ширити в народі.
Плести таке і вчити так
Всім воля, й хто - б схотів із дурнями
счепитись?
2565 Звичай людини: чує слово, й вірить всяк,
Що тут - то й думки десь добитись.

ВІДЬМА (декламує, як і перше)

Міць, вишиня

Наук, знання —

Це тайна світу всьому!

2570

Хто - ж дум не зна, —

Без клопіт вона

Дарується такому.

ФАУСТ

Що це за нісенітниці дурні?

Аж лоба почало трощити!

2575 Мов-би сто тисяч дурнів, чудиться мені,

Взялися хором говорити.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, годі, годі, дивная Сивілло!

Неси вже трунок свій і чашу сміло

По самі віничка налий, —

2580 Цей трунок другові не вадить, — муж

завзятий

І на багацько ступенів піднятий,

Й не раз ковтнув ковток кріпкий.

(Відьма з великими церемоніями наливає питво в чашу. У той час, як Фауст підносить її до губ, спалахує невеличке полум'я).

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, враз ковтай! Допий! Та все - ж!

Зрадіє серце зараз і заб'ється.

2585 Як з чортом ти на „ти“, — чи вже - ж
Вогонь страшним тобі здається?
(Відьма розкриває круга й Фауст виходить звідти)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, гайда, швидче! Буде шкода, як стояти.

ВІДЬМА

Нехай - же вам ковточок посмачить!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Чим маю - ж я тобі вгодить, —
2590 То маєш на Вальпуржину сказати.

ВІДЬМА

Ось пісенька! Коли, буває, поспівать,
То дійство вчуєш надзвичайнее такеє.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, швидче - ж! Дай, візьму тебе я:
Тут треба транспірацію, щоб силі дати
2595 З - окола і знутри все прохопити тіло;
Й дозвілля благородне полюбити дам,
І у собі почувеш скоро, весь зраділий,
Як купідон здригнеться й затанцює сам.

ФАУСТ

Разочок гляну в дзеркало! Бо дуже милий,
2600 Чудовий образ там стоїть!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні! Ні! Жіноцтва цвіт, живу ю кров і тіло
Побачиш скоро в - очевидь.

(Про себе)

З таким питвом у животі
Елену в кожній бабі зараз вгледити ти.

Вулиця

Фауст. Маргарита (проходить мимо)

ФАУСТ

2605 Панянка гарна! Смію я відвагу взяти
Провести вас і руку вам подати?

МАРГАРИТА

Не гарна я й не панської я вроди,
Дійду й без провідничих до господи.

(Визволяється від нього і йде далі)

ФАУСТ

Оце краса дитина! небо - ж ти моє!

2610 Такої не стрічав я, скільки віку є.

Чеснотне й добронравнеє яке,

Та трошки, при цьому, й різке.

Червоність губ, щік білий світ

Я не забуду, скільки жить!

2615 А очі як спустила вниз,

Дак в серце так і врізалось наскрізь!

Та слово - ж мовить коротко, —
Ну, аж захопить оттак - о!

(Підходить Мефістофель)

ФАУСТ

Послухай: дівка щоб мені була!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Яка - ж це?

ФАУСТ

2620

А оця, що тільки-що пройшла.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ця? Та вона - ж оце в попа свого була,

Й він всі гріхи їй відпустив, —

Я саме повз наля прокотив.

Це щось безвинне зовсім

2625 І йшло на сповідь ані з чим ;

Я над такими не владний.

ФАУСТ

Та вже - ж за чотирнадцять їй!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Заговорив! Мов Ганс сласник,

Що кожну милу квітку вже й бажати звик:

2630 Він дума — й ласки й чести вже нема,

Щоб зараз - же й не обчухрати обома.

Та це не скрізь так гладко йде.

ФАУСТ

Чесний магістре - госпoде!
Покинь мене з законом ти в спокої!
2635 Бо — ясно й коротко: ось мій тобі наказ:
Як ніжна кров оцяя й тіло молоде
В цю ніч до мене у обійми не впаде,
То опівночі ми розійдемося з тобою.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Зміркуйте - ж ви усі обставини гараз!
2640 Два тижні треба — й це найменший час,—
Щоб хоч нагоди доброї набрести.

ФАУСТ

Коли - б я тільки сім годин спокою мав,
Нащо - б тоді я й чорта кликать став,
Створіннячко таке щоб звести.

МЕФІСТОФЕЛЬ

2645 О, це вже, май, французом оддає.
Прохаю, тільки - б не в досаду вам сказати:
Ну що то за користь, як зразу вкоштувати?
Тут втіх далеко ще не стільки є,
Як от, коли попереду і так, і сяк,
2650 Та фіглями, та миглями усяк
Замісиш куклу та приправиш нагараз,
Як іншії романи учать нас.

ФАУСТ

Й без того маєм апетит.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Скажу без лайки й жарту вам :

- 2655 З оцим гарненьким дитинчам
Ні в яким разі швидко не поспіть, —
Штурмівками тут не добитись.
До хитрощів тут треба присобитись.

ФАУСТ

- Здобудь що з скарбу янгола тоді!
2660 До її ліжка приведи!
Здобудь хустинку з грудей в неї,
Підв'язку з ніжки милої моєї!

МЕФІСТОФЕЛЬ

- Щоб бачили, як я в біді оцій
На споспих вам служить радий, —
2665 Не будем гаяти й хвилини:
Сьогодні - ж ще введу вас у її хатину¹.

ФАУСТ

Її щоб бачить? Щоб узять?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні! У сусідки вона буде гостювать.
А ви однісінькі тоді

¹ Тут тільки є рима, а тонального вірша немає.
Це буває іноді, коли йде швидка дія, і я навмисне
також ішов за оригіналом у таких місцях.

2670 В надії радощів майбутніх занесетесь
І досить духа, що там віє, напасетесь.

ФАУСТ

Туди вже можна?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Дуже рано ще.

ФАУСТ

Ну, йди.

Й здобудь їй подарунка.

(Пішов)

МЕФІСТОФЕЛЬ (сам)

Це вже й дарувать?

Це браво! Вдачу буде знать!

2675 Я - ж знаю місце гарне, й не одно,

Де инший клад закопано давно...

Що - ж, треба трошки обревізувати...

(Пішов)

Вечір

Невеличка чистенька кімната

Маргарита заплітає й пов'язує коси

МАРГАРИТА

Не пожаліла - б я що й дать,

Хто був цей пан, щоб тільки знать!

2680 Із себе бравий та лихий,
По всьому пан він родовий;
Це так в нього й написано на чолі,
А то - б розв'язним він таким не був ніколи.

(Пішла)

(Мефістофель і Фауст)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Йди, йди - ж, та тихо, яко - м'ога!

ФАУСТ (постоявши з хвилину мовчки)

2685 Прохаю, кинь мене самого!

МЕФІСТОФЕЛЬ (озираючись кругом)

Не в кожної так чисто й строго.

(Пішов)

ФАУСТ (роздивляючись кругом)

Привіт тобі, смерку солодкий, ти,

Що в цій святині мрієш, тчеш!

Любови муко мила, прилети,

2690 Що, прагнучи, в росі надій живеш!

Як дише почуттям спокою,

Порядку й здоволу цей кут!

Це вбожество — якою повнотою,

В тюрмі оцій — яке блаженство тут!

(Кидається у шкіряне крісло коло ліжка)

- 2695 Прийми ти мене, ти, що і батькам в свій час
У горі й радості обійми простягало!
Ох, трон цей прабатьківський скільки раз
Кругом дітвори згряя обвисала!
Мо, вдячна за дарунок в час різдвяних свят,
2700 Дитям шокастим сюди й мила підбігала
Побожно в'ялу руку діда цілувать.
Ой, чую, дівчино, як дух край мене твій
Порядку і повноти шелестить крилами
Й, мов мати, кожноденно тебе вчить
- 2705 Стола чистенько скатертиною покрить,
І, навіть, як пісок одгортать під ногами.
Ой, мила - ж рученько! Богів самих рука
З тобою небом стане й хижка отака.
А тут!..

(Підіймає завісу над ліжком)

- В якій я весь блаженній страхоті!
- 2710 Простояв тут години - б цілі нерушимо..
Натуро! Тут, під мріями легкими
Уроду янгола утворювала ти!
Дитина спала... й наливалось
Тепло життя у груди їй,
- 2715 Свята тканина й чиста ткалась,—
І склався образ божеський!
А ти? Що тебе в кут цей привело?
І як мене в саму глибонь пройняло!
Чого-ж схотів ти? З чого в серці важко
... так?

2720 Ой, бідний Фаусте!.. не пізнай тебе
ніжк...

Не пахош чарівний тут обхопив мене?
Я - ж розігнався у раз до втіх дорватись,
А ось — у мріях став любовних
розпливатись!..

Чи вже - ж ми вітру іграшки, який ні тхне?
2725 Що, як вона - б оце ввійшла сюди?
В якій спокуті - б ти за гріх свій бився!
Великий Ганс яким малим тоді
Ій в ноги впав - би... й розтопився...

(Мефістофель увіходить)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Геть швидче! Он вона вже коло хати.

ФАУСТ

2730 Тікати! Тікати! Вовіки не вернусь сюди!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось скринечка, й важенька хоч куди,
Прийшлось десь не в тутешнім місці взяти.
Поставте - ж тут, та тільки в шахву
зачиніть...

Кленусь: себе вона не счує...

2735 І штучку - ж я одну вхитривсь туди вложити,
Щоб дати вам виграти другу!..
Гра - грою, а дитя - дитям.

ФАУСТ

Зробить?.. Не знаю...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що питати довго там?

Чи не собі, мо, клада взять схотіли?

2740 Тоді, слашота ваша, ось совіт:

Мені день милий збережіть,

Й не гайте більш моєї сили.

Надійно, ви - ж то не скупий!

А я - ж і руки тру, і в голові - ж скребу я...

(Ставляє скриньку в шахву й знову втуляє замка
на місце)

2745 Ну, геть! Скорій!..

Щоб цю дитину милу, молодую

Душею й серцем пригорнуть до вас;

Ви - ж дивитесь отак як - раз,

Неначе в аудиторію вам час,

2750 І сірим мривом повставали в тілесах

І фізика і метафізика в очах!

Ну - ж, геть!

(Пішли)

МАРГАРИТА

(Іде з лямпою в руці)

Так душно тут і парко так,

(Відчиняє вікно)

На дворі - ж вечір отже й не жаркий.

2755 І так мені... й сама не знаю як...
Хоч - би хоч мати йшли скорій.
Так дриж по тілу і жене...
Ох, бабеня - ж страшке й дурне!

(Розбираючись починає співати)

2760 До гроба серцем вірний
Жив в Фулі цар старий;
Вмираючи любчина
Дала йому кубок злотий.
Більш він не знав нічого,
З ним все й бенкетував,
2765 І очі мокріли в нього,
Як кубка нахияв.
Пристигла смерть з годами:
Й на наслідника списав
Він землі з городами,
2770 Та кубка не віддав.
Якось трапезували
Той цар і лицарі
В батьків високій залі,
Край моря на горі.
2775 Старий гуляй послідній
Тут пал життя ковтнув,
Встав, і кубок заповідний
Геть в хвилю зашпурнув.
Й як впав, наливсь — дивився,
2780 Й як в глибонь запропав...

Тут світ в очу закотився,
Й більш ні краплі в рот не брав.

(Відчиняє шахву, щоб повісити туди одєжину, й забачає скриньку з убором)

- Як опинилась скринька миленькая тут?
Запевно - ж шахви не забула я замкнуть.
2785 Чудовина! Чому - ж там буть?
'д когось в заклад, мо, принесли,
І мати грошей під нього дали.
На стьожді й ключичок висить...
Гадаю, можна - ж відчинить!
2790 Глянь! що це? Боже в небесах!
Не бачила такого, скільки маю днів!
Вбір!.. що й велику пані - б не посоромив
На самий великодень при людях...
А як мені - б в оцім намістечку на шиї?
2795 Й чиї - ж це - б розкоші такії?

(Убирається й становиться перед дзеркалом)

- Коли - б мені хоч серги ції!
Вберись — вже й друга ти зовсім.
Що з крови юної й краси?
Це й добре, й гарне — знають всі,
2800 Та цеє все байдуже їм:
Щей хвалять, дак із півжалем за злидні.
Всім злото кортить,
І злото держить
Все чисто. Ох, ми - ж бідні!

Г у л я н н я

(Ф а у с т проходжується замислений.

Підходить Мефістофель)

МЕФІСТОФЕЛЬ

2805 Вся-ж ти огидла любов! Ой пекла-ж стихії!
Я-б знати
Хотів щось іще поганішеє, чим-би кляти!

ФАУСТ

З тобою що? Який це гедз тебе утнув?
Ще зроду пики я такої не стрічав!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я-б зараз чортові сам себе передав,
2810 Коли-б я чортом сам не був!

ФАУСТ

Май, в голові що зсунулось у тебе?
Так люто казачись гарнесенький ти з себе!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Подумайте: той вбір, що Гретхен я приніс,
Загарбав піп та і поніс!..
2815 Звеліла мати показать шатулю,—
Й таємну страхіть зараз вчула;
А з нюхом пані претонким, —
Все нишпорить у молитовнику своїм:
Так кожную меблю й нюхає про те,

- 2820 Чи воно грішне, чи святе ;
 А вбір — дак тут і слід ясний,
 Що був не дуже - то святий.
 „Дитиночко! Добро направе“ — каже —
 „Кров нашу сушить, душу в'яже.
- 2825 „'ддамо ми Божій матері його в посвяту,
 „Й вона манною з неба нас буде вблажати!“
 Маргаритонька скрививши рота сидить :
 Дарований, мов кінь, то в зуби ще гледить ?
 Та й певно: не безбожну - ж душу мав,
- 2830 Хто делікатно так дарунка підослав !
 От, мати кликнуть попа й звеліла :
 Той, ледве вислухавши діло,
 Аж зарадів, як глянув на дарунок.
 Ну, й ка' : „Це думка правая і є !
- 2835 „Хто поборає — виграє“ .
 „У церкви“ — каже — „прекріпкий шлунок :
 „Що царств ізжерти вже допалась, —
 „А ще - ж ніяк не обіжралась ;
 „Церква єдина, мої милі госпожі,
- 2840 „Втравить добро неправе зможе“ .

ФАУСТ

Та це - ж всесвітня мода: це - ж
 Король і жид уміють те - ж.

МЕФІСТОФЕЛЬ

З тим пряжку, пояс і намисто — все злизнув,
 Мов пшик один то тільки й був ;

2845 Не менше та й не більш спасибі наказав
Мов - би оріхів кіш узяв.
Прорік небесну знагороду їм, —
І препобожні zostались вони при тім.

ФАУСТ

А Гретхен що - ж ?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та неспокійная сидить, —
2850 Сама не зна, що їй кортить, чого хотить ;
День дума й ніч про вбір, ще - ж більше
про того,
Хто був, що їй приніс його.

ФАУСТ

За тугу милої й моя душа болить.
Здобудь їй другий вбір, та вмиль !
2855 В тому було не дуже то й добра.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ге - ж, панові усе дитяча гра !

ФАУСТ

Як я загадую, отак роби й держись !
В її сусідку учепись !
Будь чортом, а не киселем сиди,
2860 Та другий вбір тягни сюди !

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я слухаю, мось - пане, й серцем всім радію.

(Фауст пішов)

Так дуросвіт закоханий у нас
По вітру сонце, місяць, зорі всі розвіє,
Аби коханці стратить час.

Сусідчина хата

(Марта сама)

МАРТА

2865 Мій милий чоловік, — щоб бог його
простив, —

Нехороше мені зробив!

Так по-за очі світ гайнув,

Мене - ж одну в солому й пхнув.

Я - ж — щира правда! — його не гнівила

2870 І — бачить бог — всім серцем так любила!..

(Плаче)

Гледи, мо, й вмер!.. Талан гіркий!

Коли - б, хоча, білет вдовський!

(Маргарита увиходить)

МАРГАРИТА

Пані Марто!

МАРТА

Гр'єтко! Що? Ну! Ну!

МАРГАРИТА

Ох, я трохи навколішки не впала!
2875 Знов скриньку я таку спіткала
У шаховці моїй із гебану...
Штучки - ж — предивне - диво в ній, —
Куди багатчі, ніж у тій.

МАРТА

Не треба - ж матері казати,
2880 Бо знов потягне сповідати.

МАРГАРИТА

Ось гляньте - ж! Подивліться - ж ось!

МАРТА (убираючи її)

Щасливе - ж ти створіння удалось!

МАРГАРИТА

На жаль, не можна ні на вулицю вбратись,
Ні в церкві коли в нім показатись.

МАРТА

2885 Дак що - ж? До мене заглядай частенько,
Вберися нищечком та й проходись
Годинку перед дзеркалом гарненько:
Ми й порадієм, дивлячись.
А там нагода вийде, — празник, мо, як-раз, —
2890 То так потрошку й можна кинуть на-показ

Намисто перш, там перли в ушка. . . Мати...
що - ж...

Мов і не бачить : коло неї поклопочуть тож.

МАРГАРИТА

Хто - б міг принести скринечки обидві ції?
Не справа це, коли діла чистії!..

(Хтось стукає в двері)

МАРГАРИТА

2895 Ой боже! Це вже чи не мати?

МАРТА (дивлячись з по - за завіси на дверях)

Це пан чужий. Прохаю в хату!

МЕФІСТОФЕЛЬ (увиходить)

Що смів, госпожі, оце так до вас
ввалитись,

Я мушу щиро повинитись.

(Пошановно відступає перед Маргаритою)

Про пані Марту Швертлейн я - б хотів
спитати.

МАРТА

2900 Це я. Що має пан сказати?

МЕФІСТОФЕЛЬ (потихеньку до неї)

Я бачив вас, — мені і досить на цей раз,
Бо, мабуть, превельможні гості в вас.

Простіть - же мене за сміливість цюю, —
Після обід уже до вас прийду я.

МАРТА (голосно)

2905 Вгадай, дитинко, 'ддам усе, що в світі є!
Пан тебе за панянку визнає.

МАРГАРИТА

Я — молода дівчина, бідна і проста;
Мій боже! В пана — щира доброта:
І золото, і вбір — це не моє.

МЕФІСТОФЕЛЬ

2910 Ох, вбір не все тут те, що є:
Суття все, погляд... та гострий такий!
Як я, що можна в вас посидіти, радий.

МАРГА

З чим пане? Дуже - б рада знать...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Радів - би вам що веселішеє сказать!
2915 Надіюсь кари в вас не заробити:
Вмер чоловік ваш і велів вам довго жити.

МАРГА

Вмер? Серце вірне? Бідна - ж я!
Умер мій чоловік? Ой лихо! Смерть моя!

МАРГАРИТА

Ой! мила пані, — распач — гріх!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2920 Дослухайте - ж вістей гірких!

МАРГАРИТА

Ні в вік полюбити - б я не хотіла,
Бо втрата мене - б на смерть зажурила.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Із горем мусить радість, з radoщами —
горе...

МАРТА

Дак як - же він скінчив життя, скажіть?

МЕФІСТОФЕЛЬ

2925 Біля Антонія собору
Він в Падуї тепер лежить,
Спить край великої святині
В холодній, вічній домовині.

МАРТА

Більш не велів нічого передати?

МЕФІСТОФЕЛЬ

2930 Ні, є прохання і великеє й важне, —
Звеліти триста служб по нім ще відспівати!
... Крім цього - ж у кишнях пусто у мене.

МАРТА

Що? Й дукача? й коштини те - ж не
залишив?

Що й ремський учень десь на споді торби
вже

2835 На спомин про когось - то береже,
Хоч сам мо й голодає, чи й старцює!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мадам! Всім серцем я жалкую;
А тільки-ж не було вже чим трусить.
Та гірко - ж він спокутував гріхи,
2940 Й ще більш на біди жалкував лихі.

МАРГАРИТА

Й чого людська доля отака гірка!
І я вже - ж буду скількись служб по нім
стояти...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Й ви стоїте, щоб зараз замуж вас узяти,
Бо щиросерда вже дитина ви така.

МАРГАРИТА

2945 Ох — ні, не час іще тепер.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Не чоловік, то мо й любовник — кавалєр...
Це - ж із щедрот найперших неба,
Як благодать така в руці у тебе.

МАРГАРИТА

Такеє не звичай у нашій стороні.

МЕФІСТОФЕЛЬ

2950 Бува і в вас! — звичай воно, чи й ні.

МАРТА

Доказуйте - ж !

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я був при його смертнім ліжку —
Щось кращее, ніж гній, — з солом'яних
трухлин, —
Та вмер він, сповідавшись, як христіянин;
Признавсь, що є гріхів ще геть на довшу
книжку...

2955 Казав: „Як себе я зненавидіти маю,
„Що так і діло й жінку покидаю!
„Ох, спомин цей, — дак смерть моя!..
„Хоч - би - ж вона мене живого ще
простила!“

МАРТА (плаче)

Сердешний мій! Давно я все йому 'дпустила.

МЕФІСТОФЕЛЬ

2960 „Та знає-ж бог: в цім винна більш вона,
ніж я“.

МАРТА

Та бреше - ж він! Як! Щоб брехать край
домовини!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Верзлося, звісно, щось в останній хвилини,
Як я хоч трохи тямлю в цім.

Казав: „Не смів я вільно й мент

прогавувати:

2965 „Дітей, а потім хліба мусив здобувати,
„Насущного в найширшім розумі своїм.
„Шматка свого не міг спокійно

проковтнути“...

МАРТА

Щоб так всю вірність, всю любов мою
забути,

І день і ніч всі клопоти тяжкі!

МЕФІСТОФЕЛЬ

2970 Ні, й вас за це сердешно споминав таки.

Казав: „Як я від Мальти відпливав,

„За жінку і дітей благав я пильно,

„І небо то - ж було до нас прихильне:

„Турецьку наш корабль галеру запопав

2975 „З казною самого великого султана.

„Тут смілий щедрю знагороду взяв,

„То - ж і мені було все, як належить, дано:

„Свою частину повновагуя забрав“.

МАРТА

Ой, що - ж? Ой, де - ж? Мо закопав? Не
чули?

МЕФІСТОФЕЛЬ

2980 Хто зна, куди його чотирі вітри здули.
Взяла його гарненька панна під крило,
Як він чужий в Неаполі тинявся,
І стільки вірности й любови там було,
Що слід аж до кінця блаженного зостався.

МАРТА

2985 Шельменник він! Дітей своїх грабило!
Що лиха й злиднів натерпівся, — байдуже —
Ніщо від соромітного життя не 'дбило!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що вдієте? Дак то - ж він вмер уже!
А я, на місці вашім, взяв - би,
2990 Пропоминав - би його рік чесний,
Та клад новий потрошку й наглядав - би.

МАРТА

Ой, боже! Вже як був цей перший мій, —
Не легко в світі другого спіткати!
Й де - б ще вродився дурень божий отакий?
2995 Любив він тільки мандрувать багато,
Чужих жінок, чуже вино,
Та в кості проклятиї грати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, — ну!.. Тут ще - б і так і сяк воно.
Коли робить май - би все те - ж

3000 Не боронив і вам він теж.
Клянуся: при умові цій,
Сам персня - б з вами обмінять радий!

МАРТА

Ой, пан пожартувать вважає!

МЕФІСТОФЕЛЬ (про себе)

Ну, покіль час, пора тікати!
3005 Така на слові рада й чорта запіймать.

(До Гретхен)

А ваше серденько?

МАРГАРИТА

Про що це пан питає?

МЕФІСТОФЕЛЬ (про себе)

Безвинність ти дитиняча святая!

(Уголос)

Прощайте - ж, паніі!

МАРГАРИТА

Прощайте!

МАРТА

Ой, пождіть!

Скажіть швиденько: я - б посвідчення
хотіла,—

3010 Як, де й коли вмер милий мій і де лежить.
Я зроду вже порядок поважаю в ділі,—
То вже й про це, щоб у тижнівці сповістили.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Добродійко! Що двоє засвідчить,
То то вже правда на весь світ.

3015 Маю товариша делікатного такого,—
Перед суддю й поставлю вам його...
Я приведу його.

МАРТА

Ой, нуте,- ж, приведіть!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А буде - ж тут і баришня сидить?..
Пребравий хлопець! Попоїздив — страсть!
3020 Панянкам всякі увічливості подасть.

МАРГАРИТА

Це - б стала перед паном з сорому горіти!..

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та ні перед яким бо королем на світі.

МАРТА

Отам в садку, по той бік хати
Сьогодні ввечері панів ми й будем ждати.

Улиця

(Фауст і Мефістофель)

ФАУСТ

3025 Ну, як? Рушає діло? Скоро буде лад?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ге,—браво! Що? Вже горите пожаром?

Ну, Грехтен буде ваша, й незабаром—

Йдіть стрітись ввечері в сусідчин Мартин
сад.

То й баба-ж! Прямо—як вродило

3030 На зводини й циганське діло!

ФАУСТ

Гаразд!

МЕФІСТОФЕЛЬ

За те й від нас чогось бажають тож.

ФАУСТ

Та служба служби стоїть, що-ж...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ми тільки свідчення дати мусим запевнене,

Що розпростягнені її дружини члени

3035 В святому місці в Падуї лежать.

ФАУСТ

Премудро як! Це перше їхати в дорогу!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Sancta simplicitas! Тут діла ніякого:
Свідкуйте, не турбуючись багато знать.

ФАУСТ

В шматки цей план, як в тебе кращого
нічого!

МЕФІСТОФЕЛЬ

3040 Ой, преподобний! Циб-то стали ви святим!
Чи вперше - ж вам, скажіте, на віку своїм
Фальшиві свідчення давати?
Чи перш про бога, світ, про рухи світові,
Й людину, й що двигтить у серці й
голови,—

3045 Кріпкі страшенно дефініції складати,
Та зважно груди і зухвальню чоло
підіймать?

А взять та глянути гараз в нутро тепер,
Дак знали й тут ви — прямо - б мусили
признати —

Не більш, як і про те, що пан Швертлейн
умер!

ФАУСТ

3050 Ти був і є брехун, софіст.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та що й казать!
Коли - б же діла трошки глибшенько
не знать...

Мо завтра - ж бідну Грехтен, справді,
Дурить не станеш по всій правді
Й любов від серця усього запрясягать?

ФАУСТ

3055 І от, від серця - ж!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, й прехороше - ж!
Там піде річ про вічну вірність і кохання,
Про всемогутнее єдине притягання...
Й це знов від серця йтиме теж?

ФАУСТ

Кинь! Годі! Буде це!.. Й коли вчуваю
3060 Те чувство, той сполох у нутрині,
Й шукаю назви й не спіймаю,
Й по всьому світу всім чутивом заширяю,
Усі слова найвищії хапаю,
І жар той весь, що я палаю,
3065 Зву вічним, без кінця, без краю,—
То й цеє — гра бісівської брехні?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Моя - ж бо правда!

ФАУСТ

Слухай! в тям свій забори,—
Й побережи моїх ти легкунів, прохаю:

Хто хоче правим бути,—язик хай тільки
й має,—

3070 Вже певно буде угорі.
Ну й годі! Напекло балакання дурне!
Ти - ж гору взяв, та й як!.. Бо змушує
мене.

С а д

(Маргарита під ручку з Фаустом, а Марта -
з Мефістофелем проходжуються по саду)

МАРГАРИТА

Я-ж знаю бо, що пан мене щадить
І знизивсь тільки, щоб засоромити.
3075 У подорожніх за звичай так говорить —
Від добрости усе хвалити.
Досвідному - ж такому — добре знаю я —
Не до розмови вбога річ моя.

ФАУСТ

Ти скажеш більше поглядом, слівцем одним,
3080 Ніж мудрість вся на світі всім.

(Цілує у неї руку)

МАРГАРИТА

Та не трудіться! Й як таки вам цілувати?
Вона - ж така груба й карява! Вже чого
За день не мушу попереробляти!
Бо мати — страсть як доглядають до всього.

(Проходять мимо)

МАРТА

3085 Дак це ви, пане, все і їздите отак?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ох, приневолюють обов'язки і діло!
Край инший покидать як гірко та не мило,
А от, не можна - ж щоб зостатись а - ні - як!

МАРТА

В літах швидких це, мо, й гараз іде —
3090 По світу вільно так усе й ширяти,
А ось, нехай лиха година набриде —
Й почнеш однісінький до ями підпливати,
То вже добра з цього не ждав ніхто
й ніде...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ох, бачу здалеку, й од страху серце в'яне.

МАРТА

3095 Дак радьте - ж себе, покіль час, шановний
пане.

(Проходять мимо)

МАРГАРИТА

Еге - ж, аби з очей, то вже й з думок
мине!

На чемності ви звичайливі вдалися;
Та в вас друзів, куди ні подивися,
Й далеко розумніші від мене.

3100 О краща! Вір: те, що таким розумним
звуть,
То — найчастіше — недалекість, суєта.

МАРГАРИТА

Що?

ФАУСТ

Ох, і чом оце безвинність, простота
Себе й своєї святости не познають!
Покора й скромність — ці найвищі
благодаті,
3105 Що любляче природа наділяє нас...

МАРГАРИТА

Хвилинку уділіть, коли мене згадати,
Мені - ж вас споминать чималий буде час.

ФАУСТ

Однісінькі, мабуть, частенько сидите?

МАРГАРИТА

Та вже - ж; хазяйство наше, хоч мале,
а й те
3110 Питає, чи ви добре глядите.
Ми без челядки, й мушу я й мести,
й варити,
Й в'язати, й шити, й рано, й пізно —
на ногах.

А мати люблять так усього догледіти,—
Ретельні — страх!

3115 Не то, щоб їм вже треба так себе в куток :
Кому - кому, а нам - би можна

Й широченько,—

Майно покинув батько нам гарненьке,—
Хатину і край города садок.

Та зараз в мене досить тихі дні настали :

3120 Пішов до війська брат,

Сестричку поховали...

Коло дитини й лиха - ж довелось прийнять,

Та я - б терпіть все знову з радістю

взялась,—

Любила так...

ФАУСТ

То - ж янгол, як в тебе вдалась...

МАРГАРИТА

3125 Й вона мене любила! Я - ж її скохала :

Родилась після смерти батька, й нам

здавалось,

Що й з матір'ю пропаще діло зоставалось,

Бо вже такі благі вони лежали

Й одужували так усе помалу,

3130 Що нічого було й гадать,

Самим щоб бідне червенятко годувать,—

Й одним одна її на молоці й воді

Я й випоїла... от, вона й моя тоді.

У мене на руках, чи в пелені, було,
3135 Дитя так раде, грає так, і от — зросло.

ФАУСТ

І, певно, й щастя - ж найчистішеє ти знала.

МАРГАРИТА

Ну, вже - ж то і тяжких годин далось
чимало :

Колисочка з дитям на ніч стоїть, було,
Край мого ліжка, й що дитина

ворухнеться, —

3140 У мене сну, як не було :

Чи соску їй, чи взять в свою постіль
прийдеться,

А не замовкне—з ліжка встань та і ходи,
Танцюючи, по хаті і туди й сюди.

А спозаранку над ночовками вже стій,

3145 Там на базар, а потім порайсь коло печи,

І так що - дня: й сьогодні й завтра тиї - ж
речі,—

Дак тут не все бадьорий будеш, пане мій ;

За те з смаком їси й смашний тобі

спокій.

(Проходять мимо)

МАРТА

Біда жінкам нещасним : завертатъ

3150 Самітників у другу віру — трудне діло.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Таку, як ви ось, треба пошукать,
То й мене - б кращому навчили.

МАРТА

А ви ще не знайшли десь, пане мій?
А ну - те,
Скажіть пряменько: серце десь ще не
прикуте?

МЕФІСТОФЕЛЬ

3155 Та кажуть: піч своя, та брова жінка є,
То тут і перли й золото твоє.

МАРТА

Спитать я хочу: ви ще прихилу не знали?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мене усюди дуже щиро шанували.

МАРТА

Та ні: чи серце „не до жарту“ не тремтіло?

МЕФІСТОФЕЛЬ

3160 З жінками жарт — негоже діло.

МАРТА

Не розумієте ніяк!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ох, так жалкую!

За те - ж велику вашу добрість чую.

(Минають)

ФАУСТ

Ти вже й спізнала мене, янголятко миле.
Як тільки я до вас в садок переступив?

МАРГАРИТА

3165 Хіба не бачили, як очі я спустила?

ФАУСТ

І ти прощаєш, що таке я посмів...
Зухвальство те, що на мене напало,
Як ти ото з собору поспішала?

МАРГАРИТА

Мене аж вдарило!.. Ніколи, щоб таке...
3170 Й ніхто не міг сказати про мене що негоже;
Ох, — думала я, — це в твоїй понаді, може,
Нахабність вгледів він, нечемство, мо, яке?
Мо думає, що дівку тільки - б наздогнати,
Щоб зараз навпростець так діло
й розпочати?
3175 Та от, — признаюсь, — вже й не знаю, що
за вас

Отут вчало у ту - ж хвилину ворухитись...

А, правда,— й на себе-ж я сварила гараз,
Що не всилах була ще гірш на вас
сваритись.

ФАУСТ

Серденько!

МАРГАРИТА

Годі вам!

(Зриває гайстрову квітку й обриває на ній вінчика
листок по листку)

ФАУСТ

То що? Букет?

МАРГАРИТА

3180 Ні, тільки гра...

ФАУСТ

Що? Що?

МАРГАРИТА

Вам смішки! Йдіть-бо... ет!

ФАУСТ

Що ти мурмочеш там?

МАРГАРИТА (у півголос)

Це — любить він мене,

Це — ні.

ФАУСТ

Ти-ж, личенько небесне, чарівне!

МАРГАРИГА (далі також)

Він любить... ні... він любить... ні...

(Зриваючи останній листочок, скрикує з чудовою радістю)

Він любить!

ФАУСТ

Так, дитино! І квіток це слово
3185 Богів хай словом буде! Любить він тебе!
Ти розумієш слово: любить він тебе?

(Схоплює її за обидві руки)

МАРГАРИТА

Ох, страшно! Леденить!

ФАУСТ

О, не дрижи! Нехай мій зір,
Хай стис руки тобі цей скаже,
3190 Що не сказати в слові:
Бо це — віддатись до кінця й блаженство
Почуть таке, що мусить бути навіки!
Навік!.. Кінець його — то - б розпач був.
Ні, без кінця! Без кінця!..

(Маргарита стискує йому руки, виривається й кидається бігти. Він стоїть хвилину в роздум'ї, потім іде за нею)

МАРТА (підходячи)

3195 Надходить ніч.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Еге, й нам звідсіля вже час.

МАРТА

Я довше - б вас зостатися прохала,
Та от, — преядовитая містина в нас :
Так, наче - б то нікому й діла більш не стало
І ні за що вже взятись, —
3200 Все - б тільки — як да що в сусіда —
приглядатись.

Хто як ні стань — так на язик і попаде.
А наша парочка ?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А он — знялась в алею.
Метелики різві!

МАРТА

Здається, він до неї...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та й вона до нього. Так наш світ і йде.

Садовий тінчик

(Маргарита вбігає в середину, стає по - за дво-
рима, придержує губи кінчиком пальця й дивиться
крізь щілину.)

МАРГАРИТА

3205 Іде!

ФАУСТ

Ох, шельмення! Дак ти дражнить?

Ось стій, схоплю!

(Маргарита обіймаючи його й вертаючи йому цілунок)

Мій краший! Серцем всім тебе люблю!

(Мефістофель стукає в двері)

ФАУСТ (тупає ногою)

Хто там?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Приятель!

ФАУСТ

Звір!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Розстатись наче - б час.

МАРТА (підходить)

А пізно, пане.

ФАУСТ

А провести - ж можна вас?

МАРГАРИТА

Ось мати - б мене так... Бувайте вже
здорові!

ФАУСТ

3210 Вже йти?.. Прощайте!

МАРТА

'дье!¹

¹ Адье (adieu). Німці (з народу) виговорюють це слово, як „аде“, що по-українськи звучит кумедно; тому я дав інше словоречення, що також вживають — „дье“.

МАРГАРИТА

Щоб швидче - ж стрітись знову!

(Фауст і Мефістофель пішли)

МАРГАРИТА

Й як чоловік такий — ти-ж милий боже! —

Про все - ж, все чисто думать може!

Я - ж тільки соромлюсь... стою отак,

І, що ні скаже, мовлю — „так“.

3215 Ох, дитинча - ж я бідне й несвідке!

Й не знаю, що це він знайшов в мені таке.

(Пішла)

Ліс і печера

ФАУСТ (сам)

Великий душе! Все, усе подав ти,

Чого бажав я. Недаремно обернув

Лице своє ти в полум'ї до мене.

3220 Мені ти в царство дивную природу дав,

Дав силу вчути, впитись нею; допустив

Не тільки з дивуванням мерзлим навіщать,

А зволив, щоб в її глибокі груди я,

Мов - би у груди друга свого, глянув.

3225 Ведеш повз мене ряд живих істот

І познавать братів моїх навчаєш

В повітрі, у воді і в тихім гаї;

Коли - ж буран по гаю свище і скрипить,

І велетенні сосни валяться і віття

- 3230 І стовбури сусідні валять трошачи,
 Й від гір низький, гудючий відгук гряне,—
 В печеру вкриту зводиш мене і мені - ж
 Мене вказуєш... й одкриваються тоді
 Глибоко в моїх грудях дива потайні...
 3235 А в час, як зійде місяць ясний і згори
 Світ миротворний в очі кине, — з скель
 крутих,
 З сирих гаїв здіймаються в мріях
 Прабатьківщини срібні постаті кругом
 І споглядання втіху строгую м'якчать.
 3240 О, я почув: завершеним ніщо
 В людини бути не може. З тим блаженством,
 Що зносить ближче й ближче до богів,
 Ти дав товариша мені, — й без нього більш
 Не можу я... А він, з зухвальством
 ледяним,
 3245 Мене в моїх очах знижа... Раз словом
 тхне —
 Й дари твої в ніщо перевертає.
 Трудяче роздува скажений полум
 В моїх грудях по дивнім образі отім, —
 Й мов п'яний, від бажання пнущь до
 насолод,
 3250 А в насолодах сохну по бажанню.

МЕФІСТОФЕЛЬ (приходить)

Ну, скоро досить оттак - о наживетесь?
 Й як може це вас довго утішати?

Це, певно, добре — раз покоштувати десь,
Та потім треба - ж щось новеньке
пришукати!

ФАУСТ

3255 Коли - б десь більше мав ти діл, ніж
починать
Мені у гарний день мій допікати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, ну - бо! Я спокій тобі радію дати,
Й так строго нічого мені таке казати:
З шаленим, хмурим, злим товаришем, як ти,
3260 І розійтись, — дак, справді, страта невелика.
Що - дня з ним повний пригорщ клопотів,
а знать, —
Чим вгодиш панові й що треба скасувати, —
Дак не вгадать по носу їхньому й до віку!

ФАУСТ

Тон підходящий! Нічого й сказати!
3265 Ще й дякуй за його доуку та допіку...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як, бідний сине ти земний,
Своє - б життя без мене вів?
Е - ж від сверблячки фантазій
Я тебе надовго сцілив;
3270 Без мене вже - б помандрував
Ти геть з цього земного кругу.

Чого - ж це по печерах, мов той „шугу“,
Та по щелинах скель ховатись став?
Який тут корм, мов жаба та, хлистать засів
3275 З каміння мокрого та притхлих лишайв?
Солодкі, гарнії часи!..
Сидить в тобі ще доктор в тілесі!..

ФАУСТ

Чи в тям тобі - ж, яка з мандрівок в пушині
Життя нова кріпота зростає в мені?
3280 Ге - ж, ти - б був досить чорт, щоб,
угадавши цеє,
Зозволив щастя дать мені такеє.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Надземна розкіш!.. мусить зватись, —
По горах в росах цілу ніч валятись,
Блаженно небо й землю обхопляти,
3285 Себе до божества якогось роздимати,
В поривах прочуття до шпику землю рити,
Творіння всі шість день у груди захопити,
В могуті гордій — вже не знаю й чим —
впиватись,
Блаженнолюбно так во все
й переливатись, —

3290 Щез земнородний в неземнім!..

Та інтуїцію високою по цім,

(Роблячи жеста)

Не зважуся й сказати, як... скінчити.

ФАУСТ

П'ху на тебе!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Не до вподоби в слухи брати!

Ще й право є доброзвичайно — „п'ху“ —
сказати!

3295 Не смій, бач, дати чеснотним ухом те
почути,

Серцям чеснотним без чого не можна бути.
Коротко кажучи, — даєш ти їм для вгоди
Самим собі збрехнути дещо при нагоді,
Та видержка на це не довгая у них.

3300 Бач, знов тебе вже з якорів зірвало,
А трохи - б ще, то вже - б розтрощило
й зім'яло

В шаленствах, чи в жаху й сполохах
боязьких.

Та буде!.. Он, сидить кохана у господі
Й весь світ їй хмурий та тісний.

3305 Не йдеш ти з думки їй та й годі...

Бо через край сподобавсь їй.

А твій любовний сказ то ливсь несамовито,
Мов струм, що талим снігом виб'є
з берегів, —

Ти встиг їй весь цей пал у серце влити, —

3310 І ось — твій струмик знов змілів.

Здається - ж, не в гаях, на троні - б вам
сидіти,

А хай - би пан високий вважив — дівчєня,
Нєщаснє, юнє малпєня —

За всю любов його знагородити.

3315 Йдє час їй прєжалєнно довго та нудно :
Стоїть прєд вікном, на хмарки дивлячись,
Що йдуть за городський старинний мур

кудись,

„Коли-б я пташкою була“ — співа, й чутно
Що - дня й півночи кожної одно й одно.

3320 Коли й весєла, тільки більш смутна,

Коли - ж, дак виплачєтьсє так . . .

Там знов спокійна так чи сєк,

І всє закохана вона.

ФАУСТ

Змія! Зміюка!

МЕФІСТОФЕЛЬ (про сєбє).

3325 Ге - ж! Дайсь мєні в руки!

ФАУСТ

Нєчєсний! гєть! Нє смій дівчину милу

Прєдєдє мною називать

І в почуття напівзадурєні вєртать

Бажання до розкошів її тіла!

МЕФІСТОФЕЛЬ

3330 Дак що - ж цє будє? Вона - ж дума :

ти зслизнув,

Та ти - ж потрошку вжє на цєє й повернув.

ФАУСТ

Я їй близький, хоч у якій далечині!
Забути, кинути її во вік не зможу;
Та що . . . Коли, бува, й розп'яте тіло боже
3 35 Торкне вона губами, — заздро й те мені.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Гаразд, мій друже! Заздривсь часто й я
на вашу
Близняток пару серн під рожами на паші¹.

ФАУСТ

Зведеник, прич!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ге - ж!.. Лайка вам, мені - ж сміхота.
Є - ж бог, що хлопця й дівчину создав,
3340 За найчесніший поклик діло це вважав,
Бо дав оказію й собі на цю - ж роботу.
Ну, гайда! Там журба страшенна! Це - ж
у хату
До милої, а не на смерть, мовляв - би, гнати
Комусь хотілось вас.

ФАУСТ

3345 Який небесний рай в її обіймах мліти!
Дай серце на грудях її зогріти!

¹ Це в біблії в „Пісні Пісень“ так зрисується жіночі груди (перекл.).

Уже чимало де в чому вчортовподобивсь;
Більш несмаку, скажу, і в світі не знайти,
Як чорта, що до розпачу сподобивсь.

Світлиця Гретхен

ГРЕТХЕН (сама за прядкою)

3375 Мій спокій зник,
В серці важко так; —
Й не вернеться більше
Ні - ввік ніяк.

3380 Де дружка нема, —
Могила й тьма,
Огірк весь світ,
Мов жовцю злит.

3385 Голівонька
Змішалася,
Чутивонька
Розпалися.

3390 Мій спокій зник,
В серці важко так; —
Й не вернеться більше
Ні - ввік ніяк.

3390 Де він — гляджу,
До вікна йдучи,
Все за ним біжу,
Виходячи.

3395 Вродливий стан,
І горда хода,

Уст його усмішка
І очей волода...
Річ лє, мов річка,
Повна чар...
3400 Стиск рук, цілунок —
Ох, як жар!..
Мій спокій зник,
В серці важко так; —
Й не вернеться більше
3405 Ні - ввік ніяк.
В грудях тіснить
За ним летить,
Ох, щоб обняти,
Та й не пустить;
3410 Щоб до схочу
Зацілувать,
В цілунках його
Хоч смерть прийнять!

Сад сусідки Марти
(Маргарита й Фауст)

МАРГАРИТА

Обіцяй мені, Генрику!

ФАУСТ

Все, що можливо!

МАРГАРИТА

3415 Дак от, скажи: як ти до віри? Ти, бач, ось—

Сердешно добрий чоловік на диво,
А от, цього, здається, мало в тебе щось.

ФАУСТ

Кинь це, дитино! Бач: я добрий до тебе,
Й, кого люблю, — 'ддам тіло й вилию кров
з себе!

3420 Ні в кого взять не схочу церкви й чувства
його.

МАРГАРИТА

Ні, це не так: ще - ж віра мусить бути до
цього!

ФАУСТ

Ще й мусить?

МАРГАРИТА

Ох, коли - б на тебе що змогла я!
Й до тайн святих пошани те - ж в тебе
немає.

ФАУСТ

Я чту їх.

МАРГАРИТА

Е, дак тільки - ж без бажання.
3425 Й давно вже не ходив до церкви й до
сповідання.

Ти в бога віруєш?

ФАУСТ

Хто - б, серце, смів сказати: —
„Я віру маю в бога?“

Йди, хоч попів, чи й мудреців спитати:
Іх відповідь — то - ж посміх із самого
Запитача.

МАРГАРИТА

Дак ти не віруеш?

ФАУСТ

- 3430 Ти, личенько чудове,
Не перекручуй мого слова!
Хто - б смів назвати його,
Або признатись: „В бога
Я вірую?“
- 3435 Чи вчуть такеє,
Щоб зважно слово цеє
Сказать: „Не вірую?“
Всеобіймитель
І вседержитель, —
- 3440 Не держить він і не хранить
Мене, тебе і сам себе?
Чи небо - ж угорі не вигнулось над нами?
Або земля не твердне під ногами в нас?
А, поглядаючи на нас приязно,
- 3445 Не сходять зірки вічні угорі?
Й мої не заглядають очі в вічі до тебе?
Й не поривається все цеє
У голову і серце до тебе?
І в тайні вічній не снується
- 3450 Невидимо і видимо округ тебе?

Цим сповни глибонь серця всю, яка в нім
е, —

Й як осягне блаженством чувство все твоє, —

Назви тоді ти це, як хоч :

Хай — щастя! серце! .. хай — любов! ..

хай — бог! —

3455 Не маю я наймення

Цьому! Усе тут — чувство ;

А ім'я — гук та дим,

Небесний полум туманячий.

МАРГАРИТА

Та це все добре й хороше таки зовсім,

3460 Проповідає й піп ніби таке - ж неначе,

Та тільки трошки іншими словами.

ФАУСТ

Та мовлять всі - ж серця оцее саме

Усюди там, де неба день сіяє,

Й кожне на мові його ;

3465 Чому - ж би то й не на моїй ?

МАРГАРИТА

Як так послухать, дак воно - б то ще

й нічого, ---

Та є тут осьдечки кривина : —

Нема в тобі христіянина.

ФАУСТ

Дитино мила!

МАРГАРИТА

Й жаль давно в мене гіркий,
3470 Що бачу я тебе в кумпанії такій...

ФАУСТ

Як так?

МАРГАРИТА

Це чоловік, що коло тебе, — він мені
В душі ненависний, в найглибшій нутрині...
Що я живу, — ще не бувало,
Щоб серце що мені так уражало,
3475 Як лик гидючий чоловіка оцього.

ФАУСТ

Ти, миле кукленя, не бійсь його!

МАРГАРИТА

Як він отут, дак кров — аж кинеться моя.
То, дак до всіх людей буваю добра я,
А тут... як от, щоб тебе бачить, я сумую,
3480 Так перед ним в собі страхить таємну
чую,
Ще й за пройдисвіта вважаю! Бог прости,
Коли я цим чиню йому неправоти!

ФАУСТ

Й такі сичі те-ж мусять быть на світі.

МАРГАРИТА

Я - б не хотіла з таким жити!
3485 Чи встиг поріг переступить, —
Вже з насміхом таким глядить,
Та напівзло;
І видко, що ні до чого, що-б ні було,
В нім участі нема; на лобі, як прибито,
3490 Що не полюбить він ані душі на світі.
В твоїх обіймах гарно так я млію,
; Мені так вільно, так довірно я теплію,
А він оттут, — дак все нутро зшнурує
у мене.

ФАУСТ

Ой, ти - ж, моє ти янголятко прочутне!

МАРГАРИТА

3495 Й це має надо мною силу такую,
Що стоїть йому до нас підступитись, —
Мені здається вже, що тебе й не люблю
я...
Ще - ж, як він близько, — не всилах - би я
й молитись;
І так оце гризе в мене на серці тут;
3500 Мій Генрику! — й з тобою тее - ж мусить
буть.

ФАУСТ

Це в тебе антипатія!

МАРГАРИТА

Ну, треба йти...

ФАУСТ

Ох, і невже - ж ні-ввік і не змогти
Годинку тихо на грудях твоїх повиснуть,
З душею душу, з серцем серце стиснуть?

МАРГАРИТА

3505 Ох, коли - б спала я сама!..
Раділа - б я тобі в цю ніч засова зняти,
Та в матери кріпкого сну нема:
Й прийшлося - б їм нас вдвох застати,
Дак вмерла - б я на місці в час такий!

ФАУСТ

3510 Не треба лиха, янголе ти мій!
Ось пляшечка: краплинки з три прилить
В її питво, та й годі, —
Й глибокий сон природу вгорне
Й засластить.

МАРГАРИТА

Й чого - б для тебе не схотіла я зробити!
3515 Надію маю, їй з цього не буде шкоди?

ФАУСТ

Хіба - ж, серденько, я таке нараю?

МАРГАРИТА

Дивлюсь на тебе, кращий, і не знаю,
Що вже мене під волю так твою гнітить;

Для тебе стільки я зробила, що гадаю,
3520 Що більш, мабуть, вже й нічого зробиць.
(Пішла)

МЕФІСТОФЕЛЬ (приходить)

От малпа трав'яна!.. Вже звідси подалась?

ФАУСТ

Шпигарив, знов?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Все досконально чув, як треба.
Це катехізу, пане - доктор, вчили вас?
Напевно піде вам на добрую потребу.
3525 Дівчата дуже, бач, цікавляться у нас,
Щоб благовірний, старосвітський весь ти
вдавсь:
Гадають: тут загруз, то й їм до рук - би
давсь.

ФАУСТ

А душу милу, — впирю злий! —
Прогледів, що так любить щиро? —
3530 Сповнену віри, що й одна
Дає блаженство їй;
Мук повную святих без міри:
Бо їй загибель серцю кращого страшна.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Женише - ж ти надчутвенно - чувствений!
3535 Дівчаті давсь за носа взять!...

ФАУСТ

Сміховий вибродку із гною та геєнни!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А майстер фізії читать!..

Бач, при мені й сама вже не своя:

Машкарка ця їй тайний розум видає,

3540 Що, певно, геній вже якийсь - то буду я,

А то, дак, може, самий чорт і є.

Ну, дак сьогодні в ніч?..

ФАУСТ

Тобі - ж то що до того?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, — я - ж то бо й радію з цього!

Біля колодезя

(Гретхен і Лізхен з глеками)

ЛІЗХЕН

Про Варочку не чула?

ГРЕТХЕН

Ні словця.

3545 Я рідко між людьми буваю.

ЛІЗХЕН

За вірне вже тепер я од Сивілли знаю:

Попала в дурні навпоследки вже й оця
Ото й пошилась у пани!

ГРЕТХЕН

А що?

ЛІЗХЕН

Смердить!

Годує двох, коли сідає їсти й пить.

ГРЕТХЕН

3550 Ох!

ЛІЗХЕН

То - ж так і треба їй за діло.

На шиї в парубка вже що поповисіла!

Ото - ж воно й гулянки,

Та до села, чи до танцпляцу проважанки,

3555 Й щоб всюди першая вона,

А він їй все: та пирожечків, та вина;

З краси щось дуже в голову взяла;

Й така безсовісна: щоб сорому не знати,

Та й подарунки ще 'д нього приймати!

3560 І ласки й жартівня така була,

От, квіточка і загула!

ГРЕТХЕН

Ой, бідненька!

ЛІЗХЕН

Ще здумала й жалить!

Було - ж, як з нас яка за прядкою сидить,
Дак у-ночі уже не пустить з хати ненька,—
3565 Вона - ж стоїть собі з любанчиком
миленько!..

Чи в темних сінцях, чи на лавці біль воріт
Година ніяка їм довго не біжить.
Ось хай скарячиться-ж, до церкви ходячи
Й спокутяну ряднину носячи!

ГРЕТХЕН

3570 Та він-же, певно, жениться на ній.

ЛІЗХЕН

Це-б був дурний! Він з парубків хватких—
Доволі десь ще знайде втік...
Та він і втік.

ГРЕТХЕН

Нехороше!

ЛІЗХЕН

Хоч-би й вернула,
Дак треба їй, щоб лиха не минула:
3575 Вже-ж з неї парубки зірвуть вінка, а ми
Насиплемо їй січки під дверми.

(Пішла)

ГРЕТХЕН (сама, повертаючись додому)

Як я могла колись знущатись так сміливо,
Як бідна дівчина коли що зробить криво!
Було, чужі гріхи перебираю,

3580 Дак на язык доволі й слів не назбираю!
Мені вже чорне, я - ж іще його чорню,
І досить все - ж ніяк не зачорню;
Йй так славила себе та вгору все п'ялась,
І ось... сама гріху далась!..
3585 І все, що в гріх ввело тяжкий, —
Ой любе - ж, гарне - ж, боже мій!

Перед нішиною в городськiм мурi
(У нишинi стоїть свята статуя скорбної богоматери --
„Mater Dolorosa“. — Перед нею уставлено глечики
з квітками)

МАРГАРИТА

(Стромляє свіжі квітки в глечики)

Схили, мати,
Горем багата,
До горя мого лик благий!
3590 Ти меч в серці маєш,
Мук тисячі знаєш,
Гледиш, як син вмирає твій;
До отця позираєш,
До його зідхаєш
3595 В його печалі і твоїй.
Хто біль той чує,
Як лютує
Аж у кістках? Хто тее зна,
Чого бідне серце боїться,

3600 Чого бажає, чим нудиться?..
Єдина тільки ти одна!
Й куди - б то ні пішла я, —
Ой, мука - ж, мука, мука злая
Так в грудях і встає!..
3605 Як нікого - ж не бачу, —
Ох плачу - ж, плачу, плачу,
Аж серце в шмаття б'є.
Я на віконці позливала
Сльозами всі глечки,
3610 Як раним - ранком брала
Тобі оці квітки!
Як сонце засвітило
Ранесенько в вікно,
Вся в тузі я сиділа
3615 На ліжку вже давно...
Рятуй! Від смерти й сорому покрій!
Схили, мати,
Горем багата,
До горя мого лик благий!

Ніч

(Улиця перед хатою Гретхен)

ВАЛЕНТИН

(Салдат, брат Гретхен)

3620 Іде, було, бенкет отак,
Де хвалиться, чим хоче, всяк,

- Й почнуть товариші гукать,
 Дівчат чесноту прокликать,
 Чарками повними п'ючи, —
 3625 Я, спокійненько сидячи,
 Збочусь, всміхнуся, чувши те,
 Що полковий язик плете,
 Погладжу бороду свою,
 Та повною — було — наллю,
 3630 Й скажу: „Усе на свій образ!
 „А от: є друга ще така в краю у нас,
 „Щоб милій Гретонці — сестрі моїй —
 під стать?
 „Щоб сміла їй води подать?“
 Гоп - гоп! Брязь - брязь! — пішло
 кружать...
- 3635 Цей — той: „Правдива річ!“ — кричить, —
 „Вона всьому дівочтву цвіт!“ —
 І всі хвальки німі сидять.
 Ну, а тепер?.. В волосся - б учепився,
 На стіни - б дерся та бісився!..
- 3640 Й ледащо кожне ніс кривляє
 Й слівцем вразьким тебе шпиняє!
 Ти - ж, мов довжник злий, в кут забийся,
 Й що ні слівце — вже й потом крийся!..
 Й хоч взяв - би всіх їх та й поклав - би, —
 3645 Все - ж брехунами не прозвав - би.
 Це - ж хто? Хто крадеться отут?
 Коли не помилка, — їх двоє це - ж і йдуть.

Ну, коли він, — вхоплю - ж за шкуру його, —
Живий не зійде з місця цього!

(Фауст, Мефістофель)

ФАУСТ

3650 Як світ лампади вічної — он із того вікна
У олтарі блищить і вгору полихає,
А вбік — все слабне, мріє, замирає,
Й зовсюди тісниться до нього тем нічна, —
Отак на серці в мене ніч темніє.

МЕФІСТОФЕЛЬ

3655 А в мене, наче в кішечки тієї мліє,
Що по стінних драбинах крадучись іде
Й до стін потім тихенько тертись бреде.
Та й добродійно так при цім, аж веселить, —
І кража трошки й тічка трошечки кортить:
3660 Це у всім тілі в мене починає
Вальпурги дивна ніч ходить,
Що через день оце вже й наступає...
Там кожний знає вже, чого не спить.

ФАУСТ

Той клад — він, часом, чи не вирушає, —
3665 Що он внизу мигтить і грає?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та скоро маеш радощі спізнати —
Руками вже казанчика дістати.

Оце якось я зазирнув туди бочком, —
Аж там — все таляри чудові й з левчуком.

ФАУСТ

3670 Й ні вбору там, ні перстенька,
Щоб милая моя коханочка прибралась?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні, штучка там була й така,
Як перлів низочка, здавалосьь

ФАУСТ

От добре! Бо душа болить,
3675 Як без дарунків до неї ходить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вам - то й не слід - би гидувати,
Щоб дещо й дурно коштувати...
А ось, коли од зір аж небеса горять,
Вас маю справжнім кунштюком пошанувати:
3680 Я хочу їй моральну пісню проспівать,
Щоб краще помилку нагнати.

(Співає до цитри)

З яких затій
Край дверці тій,
Де милий твій,
3685 Ждеш, Катре, — тільки свіне?
Кинь, кинь жарти!

Бо, як ввійти, —
Ще дівка ти, —
А 'дпустить, — не дівчина.
3690 Від лиха пріч!
Бо вийде річ,
То й добра ніч!..
Ой, бідні бідненьта!
Злодюг любіть.
3695 Та не спішіть
Переборщить,
Покіль персні міняти.

ВАЛЕНТИН (виступає)

Кого — грянь пекло! — маниш там,
Пацюколов преокаянний?
3700 Перш брязну струмент твій к чортам!
Й тебе к чортам, співець незваний!

МЕФІСТОФЕЛЬ

На двоє цитра! Нічого тут взяти.

ВАЛЕНТИН

Ну, а тепер — череп'я в шмати!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, пане доктор, не вхиляйтесь! Веселій!
3705 До мене ближче й по мені держати.
Вихоплюйте перця свого скорій!
Вам тільки бить! мені — 'дбивати.

ВАЛЕНТИН

Відбий цей!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Чому - ж би й ні?

ВАЛЕНТИН

А цей відбий!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А то - ж!

ВАЛЕНТИН

Тут б'ється чорт, мабуть?

3710 Ох, що це? Вже й руки не чуть!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фауста)

Штирхай!

ВАЛЕНТИН

Ой - ой!

МЕФІСТОФЕЛЬ

От, йолоп і ручний!

Ну, а тепер гайда! Нам щезнуть треба

швидко:

Вже смертний галас підняли — дивись...

З поліцією вмію гарно обійтись,

3715 А з заклинном на кров у мене справа —

гідко.

МАРТА (у вікні)

Сюди! Сюди!

ГРЕТХЕН (у вікні)

Біжіть із світлами скорій!

МАРТА

Тут лайка, зики, шелепи та смертний бій!

НАРІД

Вже мертвий — он — лежить один!

МАРТА (виходячи з хати)

А вбивці - ж де? невже втекли?

ГРЕТХЕН (вибігаючи)

Хто це лежить?

НАРІД

3720

Твоєї неньки син.

ГРЕТХЕН

Всемогутний! Лишенько яке!

ВАЛЕНТИН

Вмираю! Швидко вимовить таке,

А ще скорій — зробіть.

Жінки! Чого постали? Що там плакати -
вить?

3725 Сюди послухать мене йдїть!

(Всі обступають його)

Ну, моя Гретхен, бач! Ще молодая ти
Й зовсім не встигла й толку ще, як слід,
дійти...

Погано діло повела своє!

Скажу тобі — на вухо тільки, — як даси:

3730 Це - ж шлюха ти тепер єси, —

Нехай - же так і є!

ГРЕТХЕН

Мій брате! Боже! Защо так мене?

ВАЛЕНТИН

Кинь! Хай це діло господь - бога обмине!

На жаль, що сталось — сталось, не вернуть,

3735 І йтиме так, як можна йому буть.

Вчала ти нищечком з одним,

Їх скоро буде більш потім,

А в дюжини побудеш десь,

То має тебе й город весь.

3740 Як сором тільки нарождають,

Дак нишком в світ його несуть,

Від ночі вкривало беруть,

Й на голову з ушима накидають;

Еге - ж... ще й раді вбить скоріше.

3745 Зросте - ж, надметься більшаком,

То йде вже і по сонцю голяком,
А все - ж він не стає гарніше.
Що гидший лик, то більш кортить
У білий день йому ходить.

- 3750 Й я справді бачу вже той час,
Як чесні всі міщане в нас,
Немов від трупу заразного,
Від тебе — язво ти! — тікатимуть з дороги.
Дак хай - же серце в грудях мліє,
3755 Як в вічі стрінеш гляд людський!
Скинь всі начепки золотії!
І в церкві більше коло олтаря не стій!
В мережанім гарненькім комірочку
Не веселитись більш тобі в таночку, —
3760 Кут темний, що недолю злу ховає,
Хай тебе до старців та до калік приймає!
Й хоч бог уже й простить тебе коли, —
Все - ж будь ти клята на землі!

МАРТА

- Віддайте душу вже на милость божу!
3765 Що вам вернуть на себе ще й клятьсѣу
негожу?

ВАЛЕНТИН

Зміг я - б кістяк твій зсохлий простягти, —
Зведениця! срамная бабо ти!
То я за всі гріхи вже — маю віру —
'дпущення заробив - би в повну міру!

ГРЕТХЕН

3770 Ой муко - ж! Пекло!.. Брате мій!

ВАЛЕНТИН

Кажу тобі — ридать не смій!

Сама - ж менé, що честь збула,

Найважче в серце упекла.

Я - ж, перейшовши сон мертвий.

3775 Прийду до бога, як салдат чесний.

(Вмирає)

С о б о р

Заупокійна служба. Орган і спів. (Г р е т х е н серед багатьох людей. Злий дух по - за Г р е т х е н)

ЗЛИЙ ДУХ

Як инше було, Гретхен,

Як вся безвинна ти

Під олтар — було — йдеш,

З потріпаної книжечки

3780 Молитов лепечеш,

Й на - пів гра дитяча,

На - пів бог у серці...

Гретхен!

Голова твоя де?

3785 На серці в тебе

Яке діло зле?

За душу ньеньки молиш, що через тебé

На муку довгим - довгую заснула?

Поріг твій у чийй крові?

3790 А не двигтить під серцем
Те, що вже налилось,
І не страшить тебе й себе
У прочутнім бутті своїм?

ГРЕТХЕН

Мука! Мука!

3795 Коли - б згинули думки оці,
Що так все й носяться, так все й ходять,
Як ні б'юсь!

ХОР

Dies irae, dies illa,
Solvat saeculum in favilla¹.

(Грає орган)

ЗЛИЙ ДУХ

3800 Сумно тобі!
То труба гремить!
Тремтять могили!
То серце твоє,
Із сну в праху

3805 Для мук вогневіх
Сотворене знову,
Тремтить!

ГРЕТХЕН

Ох, звідси - б річ!
Орган цей наче - б то з мене

¹ Днина гніва, днина тая,
В попіл світ перепалав.

3810 Дихання виймає,
Й глиб серця спів
Мов розтопляє.

ХОР

Judex ergo cum sedebit,
3815 Quidquid latet adparebit,
Nil inultum remanebit¹.

ГРЕТХЕН

Ох, як тіснить!
Колони ції
Держать мене!
Склепіння
3820 Давить!.. Духу!

ЗЛИЙ ДУХ

Ховайсь! А гріх та сором
Не заховати!
Духу? Світу?
Горе тобі!

ХОР

3825 Quid sum miser tunc dicturus?
Quem patronum rogaturus?
Cum vix justus sit securus².

¹ Як суддя судити прийде,
Все на світ таємне вийде,
Ніщо карі не обійде.

² Бідний. Що тоді сказати?
Де захисника шукати,
Де й правому чи встояти.

ЗЛИЙ ДУХ

Одвертають лики
Пресвітлі від тебе.
3830 Простягнуть тобі руки
Страшно їм чистим.
Горе!

ХОР

Quid sum miser tunc dicturus? ¹

ГРЕТХЕН

Сусідко! Каламарчик!

(Упадає додолу без пам'яті)

Вальпуржина ніч

(Гори Гарц. Країна сел—Ширке і Еленд. „Пустка“
і „Злидні“. Фауст і Мефістофель)

МЕФІСТОФЕЛЬ

3835 Тобі ще помела не закортіло? ⁷
Мені — коли - б да цап дебелий та кріпкий,
Бо до мети по цій дорозі — довге діло.

ФАУСТ

Покіль в ногах ще почуваю свіжу силу,
Дак досить, що в руці оцей сукатий кий.
3840 Яка користь дорогу скорочать?
Е - ж лабіринтом долів прократатись,

¹ Бідний, що тоді сказати?

Тоді на скелю цю зобратись,
Відкіль каскади вічно ллються й киплять—
Це втіхи, щоб стежки такії приправлять.
3845 Весна в березах заснувала,
Її чутно вже і сосні,
Й невже - б вона й на наше тіло не
впливала?

МЕФІСТОФЕЛЬ

По правді, я цього не чую ані - ні:
Цілком зима ще в тілі бродить,
3850 Морозу хочеться й щоб сніг хрустів...
Як сумно місяць колом вищербленим
сходить
І пізнім жевривом зачервонів.
Та й гидко - ж світить: кроку ти не встиг
ступнути,
А вже на скелю, чи на стовбур налетів!
3855 Зозволь мені блудячий вогник окликнути!
Он бач — один як веселенько затеплів.
Гов, друже! Можна нам тебе з собою
взяти?
Чого тобі отак дурницею палати?
Візьмись, на ласку, нам на гору посвітить!

БЛУДЯЧИЙ ВОГНИК

3860 В надіях, маючи до вас шану гарячу, —
Зумію змусити свою легеньку вдачу;
Звичай наш тільки - ж — кривулячками
ходить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вва! Вва! Рівнятись до людей міркуеш?
Пішов мені правцем во ім'я чорта! Чуеш?!
3865 Бо так твій вік блимтячий і задму.

БЛУДЯЧИЙ ВОГНИК

Е — ви в господі пан — вже бачу по
всьому,
Й охоче злагоджусь вам у пригоді стати;
Та вважає - ж день: від чар аж казиться
гора,
Й що вам блудячий вогник за проводаря, —
3870 Цього не треба вже так досконально брати.

(Фауст, Мефістофель і блудячий вогник співають одно після другого)

В чар країну, в снів державу
Ми неначе - б то вступили.
Зароби - ж собі ти славу,
Щоб швиденько ми поспіли
3875 Крізь пусті простори дикі!
Глянь: дерева, мов навітки,
Мимо швидко як несуться,
Кручі горбляться та гнуться,
Скель носи довженні чхають,
3880 Глянь, як дмуться, як пирхають!
Крізь камні й крізь дерн біжучи,
Струм з струмком несуться з кручи.

- Що це? Дзюркіт? чи співання?
 Дивні жалощі кохання?
 3885 Райських днів, мо, гуки тиї
 Про що любим, про надії?
 Ехо - ж, мов оповідання
 Днів старих, луну вертає...
 Угу! шугу! ближче чути;
 3890 Чибіс, сич і соя тута...
 Що це, і сну на них немає?
 А в кущах не ящурня то?
 Ой, цибата - ж та пузата!
 Й наче гад, коріння в'ється,
 3895 Дметься з скель, з піску клубами,
 Й пречуденними петлями
 Нас спіймать, злякать женеться;
 З жил твердих, живих неначе,
 Гонить вусся полипняче
 3900 До мандрівця. Миш юрбами
 Пестрить тисячма мастями,
 Мхами, бором суне - скаче!
 Світляків тісні загопи —
 Провідничії колони —
 3905 Скрізь несуться непутяче.
 Та скажи - ж бо: стоїмо ми,
 Чи то справді все йдемо ми?
 Все, все крутиться, здається, —
 Й скелі, й дерево, — й дрижняче
 3910 Кривиться, й вогні блудячі —
 Їх все більше, й кожний дметься.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось полá: вхопися сміло!
Це осередкове шпило,
Звідки — прочуд погледіть:
3915 В скелі тій Мамон горить.

ФАУСТ

Чудно́ як: наче ранковáя
Зоря у млі крізь ґрунт мигтить!
Джерел безодні досягає
Й туди крізь них ще промінить.
3920 Тут пара встовп, а там — рядками,
Он жар крізь мриво й млу блищить,
Он — тчеться ніжними нитка́ми,
Он, знов, як прірва закипить.
Там довго пéтлі прокладає,
3925 В сто жил долиною в'ючись,
Тут — враз в односталь вибігає,
У цей куток тісний ллючись.
Он — іскри сиплються поблизу.
Пісок дощить мов золотий,
3930 А ось поглянь! Згори й донизу
Весь мур занявся скеляний.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що, мо не пишно люмінує
Палац під празник пан Мамон?
Щасливий ти, що бачив; он
3935 Я вже й гостей скажених чую:

ФАУСТ

Ну й люта - ж в вітра молода: от загула!
І як нахлистує - ж вона мене в зашиї!¹

МЕФІСТОФЕЛЬ

- Держись - же вже за ребра скель старії:
Бо так тебе й шпурне в могильні джерелá.
- 3940 Темень туман зачорнив.
Слухай, як весь гай заскрипів!
Розполошилось совиння.
В друзки колони стрільчаті
В вічно зеленій палаті!..
- 3945 Гіляччя гуркіт, хрустіння!
Стовбурів міцне гудіння!
Зіхучий гаркіт коріння!
Й все сторчака! Киданина страшенна:
Всюди гармидер, стогін скажений.
- 3950 Руїни буря в провалля скидає,
Свище, й виє, й гукає.
Чуєш — голоси співають:
Зблизу, з - віддалі гукають?
Ге, вже по горі усій
- 3955 Ллється скажений спів чарівний!

¹ Так зветься буря — „Вітрова молода“ — Windsbraut. В німецьких казках говориться про цілу сім'ю вітрів „Вітрова молода“ кажуть в Німеччині на бурю й досі. Переложено буквально, щоб не пропав жарт Мефістофеля („молода“ — буря й „старі“ скелі)“

ХОР ВІДЬОМ

Летить на Брокен відьм юрба,
Жовта стерня, зелена сівба.
Там тиск збирається страшний,
Пан Уріян там головний;
3960 Прожогом все туди летить,
Відьма п ть і цап с . . ть.!

ГОЛОС

Старенька Баубо — то вона —
На матці свинці щось одна.

ХОР

Достошановну шанувать!
3965 Вам, пані Баубо, керувать!
Й свиня - ж! ще й матка на хребті!
Полк відьм за почет має йти.

ГОЛОС

Ти кудою сюди?

ГОЛОС 2 - й

Через Ільзен шпилò,
Й зазіркнула там до сови в дупло:
3970 От та очі зробила!

ГОЛОС 1 - й

Не в пекло - б ти сіла!
Чого так швидко полетіла?

ГОЛОС 2 - й

Та вона - ж мене обідрала,
Ось глянь, які рани порвала!

ВІДЬМИ (хор)

Широка путь, довженна путь,
3975 Чого всі так скажено пруть?
Штирхають вила, мітли рвуть,
Маток спороли, діти мруть.

ВІДЬМАКИ (півхор)

Повзем, мов хатні слимаки, —
Усе попереду жінки...
3980 Бє в чорта в хаті тож звичай:
Тисячу кроків бабі дай.

ДРУГИЙ ПІВХОР

Не так достотно вже, бо там,
Де кроків тисяча бабам, —
Хай та хоч як спішить почне,
3985 А чоловік зараз стрибне.

ГОЛОС (згори)

Ви, — з озерця отам між скель, — до нас!

ГОЛОС (знизу)

Ми й раді вгору, щоб до вас,
І миєм все, й самі аж блищимо,
Та... вік безплідні сидимо.

ОБИДВА ХОРИ

3990 Змовк вітер, геть зірки летять,
Рад місяць хмурий лик сховать.
Хор чарівний летить, шумить,
Тисячі іскор вогневих дощить.

ГОЛОС (знизу)

Постійте! Подождіть!

ГОЛОС (згори)

3995 Хто з скелі, з щілини кричить?

ГОЛОС (знизу)

Візьміть мене! Візьміть! Візьміть!
Вже років триста вгору лізу,
Й ніяк до тім'я не долізу,
А так-же до своїх кортить!

ОБИДВА ХОРИ

4000 Несе ціпок, несе мітла,
І вила, й спина у козла...
Хто в цей день не злетить, — навек
Зоставсь пропащий чоловік.

ПІВВІДЬМА (внизу)

Тягнуся тюпки довго так,
4005 А інші — он далеко як!
Спокою й дома не знайду,
Та й тут ніяк не надійду.

ХОР ВІДЬОМ

Мазь відьмі духу придає;
Тряпиця — от вітрило й є;
4010 Корабль — корито, що й бажать;
В цей день не звивсь — то й не літять.

ОБИДВА ХОРИ

Край верховин пролетим, —
Сідать тоді додолу всім:
Відьомським роєм геть округ
4015 Укрийте весь зелений луг!
(Сідають додолу)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Пре, тисне, шелестить, тріскаче,
Втяга, вирлить, дзизчить, лопоче,
Блищить, іскрить, горить, смердить! —
Самісінький відьомський світ!
4020 Держися - ж ближче, бо розділять вмить.
Де - ж ти?

ФАУСТ (десь здалеку)

Ось - о!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що? Он як встигли одтягнути!
Ну, треба взятъ хазяйське право тута.
Сволота мила, геть! Я — Фолянд -
паничок.

Ось, пане - доктор, я : вхопись ! Ну, в один
скок !

4025 Давай втечем із цього тиску зразу,
Бо й на таких, як я, тут через міру сказу.
Он збоку надзвичайний блиск, гледи, —
Й менé до тих кущів мов притягає :
Ходімо ! шурхнемо туди !

ФАУСТ

4030 Та я - ж даюсь, веди вже, душе суперéчи !
А мудро - ж ти й придумав це, мабуть :
Йдемо в Вальпуржину у самий вир, щоб
тут,
Аби схотів, то й відокремитись до - речи.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Дивись, вогні які пестряві !
4035 І клуб який зібрався жвавий !
Де мало — будеш не один.

ФАУСТ

А я - б хотів до верховин :
Там жар горить, там дим клубиться,
Й до злого вся юрба тече ;
4040 Там скільки загадок рішиться !

МЕФІСТОФЕЛЬ

А инша завузлиться й ще.
Хай світ великий дзвизне мимо, —

- 4065 Копито кінськеє шанується гараз.
 Он, бач: слимак плазучки підповзає:
 Лапучий лик, а нюх вітрить
 І вже щось коло мене почуває...
 Хоч - би й хотів, мені тут себе не
зфальшить.
- 4070 Ходімо - ж від огню та до огню блукати;
 Будь ти за жениха, а я — за свата.
 (До деяких, що сидять коло догорілого багаття)
- Старі панове! Ви - ж чого тут? Я - б
хвалив вас,
 Коли - б любенько в самій гушині зустрів
вас
 Між юних буйнощів, де все - б гуло й
неслось,
- 4075 Бо й дома в самоті гараз насидимось.

ГЕНЕРАЛ

Хто - б клав на нації надію!
 Хоч скільки ні роби на них,
 А, мов жінки, народи ції:
 Вгорі все держать молодих.

МІНІСТР

- 4080 Від ладу справжнього ми дуже віддалік.
 Хвалю старее наше миле!
 Е - ж вся була за нами сила, —
 Й справдешній золотий був вік.

ПАРВЕНЮ (вискочень)

Не дурні й ми були, й не раз
4085 Таке, чого й не слід, чинили;
Як сторчака - ж пішло все в нас,
Тоді й порядку закортіло.

АВТОР

Хто - б став книжки тепер читати взагалі,
Де толку хоч іскрина тліє!
4090 Хлоп'ята - ж наші милі не були
' Ще зроду сорокорозумнії такії.

МЕФІСТОФЕЛЬ

(Прикидаючись на хвилину дуже старим)

Ох, чую я, доспів нарід на страшний суд,
Бо я - ж в останній до відьом оце приплівся, —
Коли - ж потік з мого барильця бруд,
4095 То то вже й світ на схилі опинився.

ВІДЬМА ГАНЧІРНИЦЯ

Панове, так не проминіть!
Нагоди з рук не упустіте!
Увагу на мій крам зверніте:
Багацько дещо тут лежить.
4100 Й немає в цілій крамарніні —
Їй рівні й в світі не було —
Такого, щоб хоч раз людині,
Чи й світу добре не впекло.
Нема ножа, щоб кров його не змила,

4105 Кубка, куди - б палка отрута не лилась
І не зсушила - б молодеє й свіже тіло,
Ні вбору тож, щоб жінку милую хоч раз
Не звів з пуття; меча, що не зробив - би
зради,
Або не встиг - би супротивника іззаду.

МЕФІСТОФЕЛЬ

4110 Ой тітко! Кепсько час ви зрозуміли.
Зробилось — сталося! сталося —
зроблено, — і все!
Ви - б на новинки пересіли!
До них нас тільки і несе.

ФАУСТ

Коли - б самому себе не забути!
4115 Ну й ярмарок, скажу я, тута!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Й весь вир угору підступає;
Ти думав — рушиш сам, воно - ж тебе
ссуває.

ФАУСТ

А це - ж то хто така?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось краще придивись:
Це Ліліта.

ФАУСТ

Хто?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Першая Адамова колись.

4120 Остерігайся кіс її — убору,
Що сяє так на ній єдиній серед всіх;
Зачепить ним вона кого із молодих, —
То відчепитися вже дасть йому не скоро.

ФАУСТ

Он дві сидять: стара і молоденька;
4125 Мабуть, вже настрибалися гарненько!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сьогодні в цім нема спочинку. Йдем!
Нового починають, от і ми вшкварнем.

ФАУСТ

(Танцюючи з молодою)

Раз бачив сон я чарівний:
Мов яблуня й двойко на ній
4130 Гарненьких яблук де й взялись,
Блищать да дражнять, — я і зліз.

КРАСУНЯ

Кортять вам дуже яблучки,
Ви з райських днів уже такі.
Радіє сёрденько моє,
4135 Що це й в менé в садочку є.

МЕФІСТОФЕЛЬ

(Танцюючи з старою)

Раз сон мені непутний був:
Мов дерево хто розчахнув;
Дупло чорніло в нутрині —
Й сире й подобалось мені.

СТАРА

4140 Б'ю найнизенький мій чолом
Вам, пане - лицар з копитом!
Клинка готового держить,
Коли дупло вас не страшить.

ПРОКТОФАНТАЗМІСТ

Чернь клята! Як посміли ви? Чи вам
4145 Давно уже не з'ясували, може,
Що на ногах справдешніх дух стоять не
може?
Ви - ж ще й в танок, подібно иншим
людям — нам!

КРАСУНЯ (танцюючи)

Чого на балі тут йому?

ФАУСТ

Та він - же всюди й во всьому!
4150 Танцюють другі, — він цінує все та судить,
Й як кроку кожного не пересудить,
То наче крокові вже й бути не довелось.

Найбільш він злий, як ми вперед подаємось.
Коли - б ви так йому усе кружка й

топкались,

4155 Як він в старім млині своїм,
То він - би визнав ще добро якесь у цім,
Особше, щоб йому за це ще й поклонялись.

ПРОКТОФАНТАЗМІСТ

Ви все ще тут!? Ні, — це вже нечуване
щось!

Та згиньте - ж бо! Ми - ж роз'яснили вже
якось!..

4160 Чортяча наволоч, — щоб правил слухать—
ні!..

Що мудрі ми, а чорт все грає в чугуні.
Й коли ще збавивсь я 'д химер, а ось —
Ніяк не вичистиш... це - ж нечуване щось!

КРАСУНЯ

Та годі допікать нам тут! Відчепіться!

ПРОКТОФАНТАЗМІСТ

4165 Заяву, духи, прямо в вічі вам роблю:
Я деспотизму духа не люблю, —
Йому мій дух за командира не годиться.

(Кругом танцюють, як і весь час)

Сьогодні, бачу, вже нічого я не вдію;
А подоріж все - ж маю учинить,

4170 І є надія: перш, ніж крок оцей ступить,
Я цих поетів та чортів ще подолію.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Він зараз ось в калюжу сяде, —
Він оттак - о справлятися вже звик, —
Й як присолодяться п'явки до заду, —
4175 Від духів і від духу враз приймає лік.

(До Фауста, що покинув танок)

Що - ж ти покинув дівчину — красоту,
Що любо так тобі співала під танець?

ФАУСТ

Ох! серед співу, підкінець
У неї мишення руде плигнуло з рота...

МЕФІСТОФЕЛЬ

4180 Це діло! Дак достотно - ж не беруть цього:
Не сіра - ж миша, ну, і досить нам того.
Кому в солодкий час про це клопоти?

ФАУСТ

Потім я вгледів...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що?

ФАУСТ

Мефісте! Бач: он там одна
Стоїть здалік дитина гарна та блідая?

4185 Й так тихо - тихо з місця сунеться вона,
Йде й ніг, неначе, не переставляє...
Й признатись мушу, — подає
В сердешну Гретхен вся, як є.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Покинь! З цього нікому не бува добра.
4190 То неживеє, ідол, чарівна мара.
Недобре, кому стрінеться така!
; Під недвигучим взглядом стигне кров
людська.
І чоловік трохи не каменіє весь; —
Ти - ж про Медузу чув запевно десь?

ФАУСТ

4195 І правда: мертвої це очі, що не мали
Руки, щоб люблячи закрила їх.
Ці самі груди мені Гретхен оддавала,
Це - ж тіло милеє, що мав я стільки втіх.

МЕФІСТОФЕЛЬ

То - ж, дурню легкодурий, чвара чарівна!
4200 І кожному вдає коханкою вона.

ФАУСТ

Й яке блаженство! Й скільки мук скипає!..
Від гляду цього відорватись нема сили...
Й цю шию, як диковинно й чудно,
Однісінький шнурок червоний украшає,

4205 Не ширший, ніж в ножі буває тило!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А правда! Й сам я бачу: все одно —
Йй можна й під плечем - би голову тягати,
Бо одрубав її - ж Персей, як мусиш
знати...

І вічно в нього оцей нахил до химер!..

4210 Ось на горбок ходім тепер:
Куток веселий, чисто Пратер;
Йй як ізо мною штуки хто не вдер,
То справді то стоїть театр.
А що в вас тут?

СЕРВІБІЛІС

Ось зараз знову починають.

4215 Це й новина — й зостання із сімох
вистав:
Звичай такий: сім п'єс тут завжди грають,
І дилетант — ще - ж, бачте, — й написав,
Та дилетанти й виставляють.
Простіть, панове, — зараз бігти маю:
4220 Мене дилетантить завісу підтягнуть.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Коли я вас на Блокзберзі стрічаю,
То й бачу, що гараз: вам саме й місце
тут.

Сон вальпуржиної ночі

або

Золота свадьба Оберона й Митанії

(Інтермеццо)

РЕЖИСЕР

Нам нема сьогодні діл,

Мідинженки жваві, —

4225 Гора стара та вогкий діл, —

От, вся сцена й в справі.

ГЕРОЛЬД

Свадьбу щоб позолотить, —

Жди ще півста років доти;

Я-ж, де сварка одбіжить,

4230 Там і клав-би позолоту.

ОБЕРОН

Духи! Хто з вас є отут, —

Зараз щоб збирались:

Король і королева ждуть, —

Удруге поєднались.

ПАК

4235 Йде Пак і косяка кружить,

В рядочки ніжки править;

Сто таких за ним біжить

Веселе діло справить.

АРІЄЛЬ

Арієлько спів веде
4240 Небесним, чистим гласом.
Багацько пик на спів іде,
Та йдуть і гарні часом.

ОБЕРОН

Як пара хоче в згоді быть,
Нас двоє їм наука:
4245 Щоб двом любитись, перша путь —
Малесенька розлука¹.

ТИТАНІЯ

Став дутись він, вона — чудить, —
Хапайте й цюю й того;
Її на полудень зашліть,
4250 На край півночи його.

ОРКЕСТР (Tutti, fortissimo)

Мух морди, й рила комашні,
І родичі без ліку,
Й цвірчки та жаби трав'яні —
Оце у нас музики!

СОЛО

4255 Гляньте, — йде дуда - гнусак!
То бульбашка із мила,

¹ Цар лісів Оберон і цариця Титанія тут справляють золоту свадьбу опісля того, як розсварились на 50 років.

Й плете плетінки — чуєш, — як
Крізь тупоносе рило?

ДУХ, ЩО ТІЛЬКИ ФОРМУЄТЬСЯ

Ніжки павучі, жаб'яче пузце, —
4260 Та з крильцями тварючка!
Звірятка ще нема, за це
Ось є віршова штучка.

ПАРОЧКА

Дрібніш біжи та вище скоч
В медовий дол та пахи; —
4265 Тиж - ж топчешся доволі хоч,
Та не злетиш, як птахи.

ЛЮБОПИТУЩИЙ МАНДРИВЕЦЬ

Це маскарадний жарт, мабуть?
Чи оку - ж вірить треба?
Бог дивний Оберон! Щоб тут
4270 Я стрів сьогодні й тебе?!

ОРТОДОКС

Без хвоста й без пазурів! —
Сумніву - ж ніякого,
Що чорт і він серед чортів,
Як гречеські всі боги.

ПІВНІЧНИЙ ХУДОЖНИК

4275 Що тут схоплю, то це як - раз
Ще скіц робить навчаюсь, —

Це я в Італію завчас
Поїхати ладнаюсь.

ПУРИСТ

Ох! лихом я попав сюди:
4280 І як - же тут лахудрять!
А з полку всіх відьом — гледи:
Дві тільки себе пудрять!..

МОЛОДА ВІДЬМА

Мов юпка, й пудра — для баб'я,
Що з віку посивіло.
4285 Тим ось на цапі й гола я,
Що є кріпеньке тіло.

МАТРОНА (стара)

Ми дуже чемні, щоб хотіть
Гарикатися з вами;
Надію маю: й вам ізгнить
4290 З ніжнотою й красами.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР

Мух морди й рила комашні,
Круг голої не вийтесь!
Цвірчки та жаби трав'яні,
Держіть - бо такт, не збийтесь!

ФЛЮГЕР

(На один бік)

4295 Кумпанство - ж, дак чого й бажать:
В невісти кожна буде!

А женихи - ж, дак стать - під - стать,—
Надій найкращих люде!

ФЛЮГЕР

(Повертаючись на другий бік)

Коли земля не репне й всіх
4300 Заглинути не схоче,
Я побіжу, що маю ніг,
І в пекло зараз вскочу!

КСЕНІЇ

Ми — казюльки, і клешні
Дрібні й гострі наші;
4305 Йдем подать честь сатані,
Нашому папаші.

ГЕННІНГС

Наївно як в гуртку — гледіть,—
Жартливо розмовляють!
Ще стануть потім говорить,
4310 Що добре серце мають...

МУЗАГЕТ

В відьомський збір запоринуть
Я рад би з головою,—
Відьмам зумів - би кращим быть,
Ніж музам, головою.

Ci - devant — СУЧАСНИЙ ГЕНІЙ

4315 Де справжній люд, то й ти вже щось.
Хапай за полу мене!

Парнас німецький — Блоксберг. Ось —
І тім`я - ж широченне !

ЛЮБОПИТУЩИЙ МАНДРИВЕЦЬ

Скажіть, хто цей, що, не гнучись,
4320 Ступає гордовито ?
Він нюха все, що чує ніс,
Ка' — „ширить єзуїта“.

ЖУРАВЕЛЬ

Рибачу в мутній я воді
І в чистій тако - ж само,
4325 Й пан благовірний тож сюди
Втесався між чортами.

СВІТСЬКА ЛЮДИНА

Повірте, благовірні в нас
На всьому виїзджають ;
Та й тут — на Блоксберзі як - раз
4330 Собор святий справляють.

ТАНЦЮРА

Новий це хор іде, мабуть ?
Далекий бубон грає.
Мовчіть!.. То в унісон гудуть
В очеретах бугаї.

ТАНЦМЕЙСТЕР

4335 Ну й ноги - ж б'є та себе всяк,
Як вміє, виставляє !

Криві у скок, товсті — в гопак!..
Й байдуже, як це виглядає...

СКРИПАЧ

Ну й злюща - ж наволоч, ей - ей!
4340 Одно - б другого з'їло...
Мов бестій лірою Орфей,—
Іх тут дуда всмирила.

ДОГМАТИК

Не дамсь в оману, хоч - би й як
Сумнів та критика кричали:
4345 Чимсь будь чорт мусить, бо инак
Хіба - б чорти бували?

ІДЕАЛІСТ

Панить фантазія цей раз
В думках моїх без краю...
Коли оце все я, то видавсь час.
4350 Що й я вже дурня граю.

РЕАЛІСТ

Ну й мука - ж це суття і суть,—
Прегірко досаждає!
Й це вперше - ж чую я отут,
Що й мене з ніг хитає.

СУПЕРНАТУРАЛІСТ

4355 Страсть рад я, що отут засів,
Та з ними і гуляю:

Про духів добрих від чортів
Вже висновка прямая.

СКЕПТИК

Вогні болотяні — дивись,
4360 А їм те — клад... Дурнеча!..
До слова „біс“ клади: „сумнись“.
Ні, й я прибрів до речі.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР

Цвірчки та жаби трав'яні,
Клятущі дилетанти!
4365 Мух морди й ри́ла комашні:
Та ви - ж бо музиканти!

ЛОВКАЧІ

Веселий збір — це - ж Сансусі!
Таке у нього ім'я.
Вже позбивали ноги всі,
4370 Й ступаємо на тім'я.

БЕЗПОРАДНІ

Вистарцьовували, бувало, шматки,
Ну — будь - же бог із нами,—
Протанцювали чобітки,—
Й гуляєм босяками.

БЛУДЯЧІ ВОГНИКИ

4375 З багна ми, бо рсдились там,
А тут — аби у двері —

Дак зараз станем по рядам,—
Блискучі кавалери.

ПАДУЧА ЗІРКА

В огнях і сяйві зорянім
4380 Згори сюди я впала,
Й лягла в траві під ноги всім;
Де - ж поміч, щоб я встала?

МАСИВНІ

Простору! Ширший круг обмеж!
Хай трави полягають!
4385 Йдуть духи, ну, а духи теж
Валкі челéни мають.

ПАК

Та не топчіться грузько так,
Моз юні слоненята!
Між вас хай в цей день жвавий Пак
4390 Всіх більше мішкуватий.

АРІЄЛЬ

Натура й дух, любляче, вам
Дали легкий крила:
Гей, по легким моїм слідам
До гір, що рози вкрили!

ОРКЕСТР (pianissimo)

4395 Хмарки і мрійна мла горять...
Заграва просіяла...

Тхнув лист, очерети вітрять...
Все розплилось, пропало...

Хмурий день. Поле. Фауст,
Мефістофель

ФАУСТ

В лихій недолі! В розпачу! Жаленно
довго на землі плуталась, і тепер ось —
5 в'язниця!.. Як нечестива злочинниця зам-
кнена вона в тюрмі на страшнющії муки,—
цеє дивне, злосчасне створіння! Ось аж
до чого!.. Ось до чого!.. Зрадний, нік-
чемний ти душе! Й ти утаїв це від мене...
Стій, ось, стій!

10 Ворочай свої сатанинські очі злобно
у лобі! Стій ось! Допікуй мені присуттям
своїм нестерпимим!.. В'язниця!

В безповоротній недолі! Видана духам
злим і помстивому, безчулому людству!
А мене ти заколихуєш тим часом у не-
смаковитих розвагах, втаюєш від мене її
15 все більшу й більшу скорботу й даєш їй
безпорадно загинуть!

МЕФІСТОФЕЛЬ

... Вона не перша.

ФАУСТ

20 ... Собако! Бридючий нетвір!.. Оберни
його ти, безконечний душе! Оберни цього

хробака знову в його собачий образ, що так часто подобавсь йому, щоб нічною добою гасати передо мною, підкочуватися безвинному пішоходові під ноги й виснути в нього на плечах, коли той валиться до-
25 долу. Оберни його знову в його улюблений образ, щоб він передо мною по піску на череві повзав і щоб я його ногами топкав, падлюку!..

Не перша!.. Горе! Горе! Його не вмі-
30 стить ніяка душа чоловіча: щоб іще й не одно єдине створіння запоринуло у глибонь цієї недолі, і щоб уже першею ціною оцієї смертної біди, що обвилася округ нього гадюкою, не досить іще заробило вже тим самим за вину усіх других перед очима того, хто всіх прощає! Мені, як свердлом, весь мозок і життя просвердлює гірка не-
доля оцієї єдиної, ти - ж глузуєш байдужно з недолі тисяч!

МЕФІСТОФЕЛЬ

35 — Оце - ж ми вже знов не межі нашого глузду, там саме, де у вас людей тямка зскокує з місця. Нащо - ж ти заводиш товариство з нами, коли недуж його видержати? Хочеш літати й не чуєш у собі безпеки від паморків? Ми до тебе набивалися, чи ти до нас?

ФАУСТ

40 Не вискалюй своїх жерливих зубів
отак проти мене! Мені бридко!.. Великий,
дивесний душе!.. Ти, що удостоїв яви-
тись мені, ти, що знаєш моє серце й ду-
шу мою: нащо було приковувати мене до
соромодійника цього, що у шкоді пасеться
45 й до пагуби ласіє!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ти скінчив?

ФАУСТ

Спаси її, а то лихо тобі! Найстрашні-
5) ший проклін на тебе на тисячоліття!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я не можу розв'язати в'язила помсти-
вця, не можу відсунути його засувів...
Спаси її!.. А хто-ж був той, хто вкинув
її в пагубу? Я, чи ти?

ФАУСТ

55 (Фауст дико озирається¹)

¹ У Мейєрівському виданні число 55 стоїть про-
ти цієї ремарки, так що її можна вважати за німу
репліку Фауста.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Хапаєшся до грому? Добре, що вам, злиденим смертним, не дано його в руки! Рознести в шмаття безвинного суперечника, — ось той тиранський спосіб, щоб у
60 замішанні здобути собі втіху.

ФАУСТ

Веди мене туди! Вона повинна бути
; вільною.

МЕФІСТОФЕЛЬ

А небезпека, що ти під неї себе під-
65 водиш? Знай: ще лежить над городом кривна вина від твоєї руки. По · над місцем убитого носяться духи помстиві й доглядають повернення вбивця.

ФАУСТ

І отаке ще слухать від тебе? Смерть
70 і вбивство цілого світу на тебе, вперюко!
Веди мене туди, кажу я тобі, й визволь її!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я поведу тебе туди, і що в моїй вла-
сті зробити — вислухай! Хіба - ж я маю
всю могуту на землі й на небі? Вартів-
никові я затуманю чутива; завладай клю-
чима й виведи її звідти чоловічою рукою.

75 Я стерегтиму! Чарівні коні готові,— і я
замчу вас. Ось що я можу.

ФАУСТ

Збирайся й гайда!

Ніч. Чисте поле

Фауст і Мефістофель

(Проносяться на вороних конях)

ФАУСТ

Що оті коло кручого камню снують?

МЕФІСТОФЕЛЬ

4000 Не знаю,— щось варять та творять.

ФАУСТ

Піднесуться, та вниз... вигинання...
поклін...

МЕФІСТОФЕЛЬ

То відьомський цех.

ФАУСТ

І кроплять, і кадять...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Минай! Минай!

Т е м н и ц я

ФАУСТ

(Із низкою ключів і лямпою перед залізними
дверцями)

- 4405 Давно одвикла дріж мене стинає,
Вселюдська скорб уся в мене ввійшла...
Вона за цим ось мокрим муrom пропадає,
А гріх увесь — химера милая була!
Й ти гаєшся ввійти до неї! *
- 4410 Страшишся побачитись з нею!
Ну, йди-ж! Щоб смерть скоріша не була.
(Схоплює замка. За дверима співає)

- Шлюха мати моя
Загубила мене!
Мій батько - шельмак,
4415 Він з'їв мене!
Сестричка мала
Кісточки підняла
В холоднім кутку.
Обернулась я в пташечку
милу, та в гай...
4420 Улітай! Улітай!

ФАУСТ (одмикаючи)

І не гадала, щоб тут милий був,
Кайданів дзвін, соломи шелест чув.

(Входить)

МАРГАРИТА

(Ховаючися в куток ліжка)¹

Ой горе! Йдуть! Ой смерть гірка!

ФАУСТ (тихо)

Цить! Цить! Візьму тебе на волю.

МАРГАРИТА

(Підповзаючи до його ніг)

4425 Коли людина ти, почуй - же мої болі!

ФАУСТ

Цить! Варта - ж бо прокинеться кріпка!

(Схоплює кайдани, щоб од'мкнути)

МАРГАРИТА (на колінах)

Хто, кате, міг тобі надать

Надо мною власть такую,—

Вже опівночі мене брать!

4430 Ой, змилуйсь! Хай ще поживу я!

Часу не стало ранку подождати?

(Встає)

Така ще - ж молоденька я!

Й повинна вже вмирати!

Була ще й гарна, це - ж то й загибель вся
МОЯ.

¹ Ліжка — солом'яна постеля долі.

4435 Був близько, а тепер далеко десь дружок,
Розкидано квітки, розірвано вінок.
Та не хапай мене так силомиць!
Ощадь! Що встигла я тобі зробиць?
Дай, щоб не дурно я благала,—
4440 Я зроду ще тебе не знала!

ФАУСТ

Чи лихо - ж видержу такеє!

МАРГАРИТА

Я - ж вся цілком в тебе в руці.
Дай перше ще хоч раз погодувать малее,
Що тішила всю ніч при грудях; а оці —
4445 Взяли його, щоб серцем я боліла,
І кажуть, наче - б я його згубила.
Й ніколи більш не будь мені радій!
Пісні співають про мене!.. Це зло в людей
якеє!

В старій десь казці є кінець такий...

4450 Хто - б пригадав їм цеє?

ФАУСТ

(Кидається перед нею на землю)

Це - ж милий в ноги повалився,
Ярмо недолі збить явився.

МАРГАРИТА

(Кидається до нього)

Станьмо - ж на коліна, святих призовімо!

4455 Глянь: по - під східцями цими,

Під порогом страшная
Геєнна скипає!
Й сам злий
Сказено - люто
Звів галас страшний!

ФАУСТ (голосно)

4460 Гретхен! Гретхен!

МАРГАРИТА (подаючи увагу)

Це дружий голос було чути!

(Схоплюється на ноги, кайдани спадають)

Де - ж він? Я чула оклик його.
Я вільна! Не однімуть цього!
На шию до нього полину,
4465 До грудей прилину!
Гретхен! Гукнув він на порозі стоя,
Й крізь виття й хлюпотіння геєнни страшної,
Крізь регіт чортівський, злющій, глумний,
Я спізнала солодкий звук дорогий.

ФАУСТ

4470 Це я!

МАРГАРИТА

Це ти! Ох, ще скажи! Ще раз!

(Схоплює його)

Він! Він! Куди вся мука занеслась?

Де страх тюрми й кайданів дівся?
Ти! Визволить мене явився!
Спасена я!..

4475 Знов та вже й улиця — дивись —
Що вперше стріла я тебе колись...
Садок радіє маєм,
Де я та Марта тебе дожидаєм.

ФАУСТ

(Пориваючися йти)

Ходім зо мною! Ну-ж, ходім!

МАРГАРИТА

Ой, подожди!

4480 Я-ж так рада побути з тобою¹.

ФАУСТ

Іди!

Забаришся зо мною,—

Дак дорогая буде нам розплата.

МАРГАРИТА

Що? Більш не хочеш цілувати?

4485 Мій друже! Так недавно розлучивсь, —
І вже й цілувать розлучивсь?

¹ Знову нетональний вірш, бо в такому афекті людина й не може говорити мірно. Й далі, де будуть нетональні вірші, там вони за оригіналом пороблені навмисне.

Чого в тебе на шиї страшно так мені?
Було, ти глянеш, або станеш говорити, --
Дак тут все небо, всі вогні...

4490 Й цілуєш було, мов хочеш задушити.

Поцілуй!.. Ну, дарма, —
Я - ж тебе поцілую сама!

(Обіймає його)

Ой!.. Губи ледянії,
Німії!..

4495 Де - ж любов твоя мила
Залетіла?

Хто взяв і не дає?

(Одвертається)

ФАУСТ

Ходім! Не бійся - ж, сёрденько моє!
Тисячократи гаряче тебе люблю;

4500 Послухайся - ж! Про це одно молю!

ГРЕТХЕН (обертаючись)

Невже - ж це ти? Невже - ж це справді ти
вернувсь?

ФАУСТ

Я! Я! Ходім - бо!

МАРГАРИТА

Й ти кайдани зняв.

І знов менé у своє лоне взяв?

І як - же ти оце не віджахнувсь?

4505 Чи знаєш - же, кого звільнив ти, друже
мій?..

ФАУСТ

Ходімо! бо звертає час глухий.

МАРГАРИТА

Загубила я неньку мою,

Дитину втопила свою.

А це - ж не дар був нам обом святий?

4510 Еге... й тобі - ж! .. Ти!.. Ледве віриться
мені.

Дай руку! Та не сон бо, ні!

Твоя мила рука!.. Ой!.. Мокрее - ж на ній!

Обітри!.. Чудиться, мов

То кров...

4515 Що - ж ти зробив? Боже - ж мій!

Меча - ж бо сховай,

Прохаю! нубо - ж!

ФАУСТ

Покинь минуле. Не вертай!

Ти - ж мене губиш.

МАРГАРИТА

4520 Ні! Ні! Зостанься, милий!

Я - ж хочу дати тобі вказання й про могили,

Що маєш звеліти

Це - ж завтра й рити:

На кращім місці матір щоб сховали,

4525 А зараз по - між — брата закопали,
А мене трошки вб'їк,
Та не дуже - ж оддалік!
Мале - ж мені на праві груди,
А то ніхто біля мене й лежать не буде!..
4530 Колись до тебе пригортатись —
От щастя дивнее було — чудова річ!
Тепер - же воно не хоче датись: ¹
Так, наче до тебе крізь силу мушу п'ятись,
А ти неначе - б відштовхаєш мене пріч;
4535 І все-ж це ти, й так божно й хороше гледиш.

ФАУСТ

Як чуєш, що це я, то йди - ж бо! йди - ж!

МАРГАРИТА

Це он туди?

ФАУСТ

На волю!

МАРГАРИТА

Як уже могила там
І смерть стоїть, — тоді веди!
4540 Щоб в вічну вже постіль кісткам
Й ні кроку далі, ні!..
Вже йдеш ти? Генрику! коли - б же й мені!

ФАУСТ

Й тобі - ж! Захоч - бо тільки! Настіж
двері - ж ції.

¹ Див. прим. до 4490 вірша.

МАРГАРИТА

Не смію звідси: для менé шкода надії.
4545 Тікати?.. що це допоможе? Десь нагледять
знов.

Й така - ж недоля вже, як старцювати треба,
Та ще й совість злая в тебе!

Й така - ж недоля — по чужинах блукати,
І мусять все - ж тебе спіймати!

ФАУСТ

4550 Я - ж буду при тобі.

МАРГАРИТА

Скорій! Прямуй!

Свою бідну дитину рятуй!

Біжи! Все під гору туди,

По - над струмком,

4555 Та прямо йди

По стежці в гай,

Ліворуч, де кладка лежить

Над ставком.

Скорій хапай!

4560 Пнеться - ж сплисти,

Все ще двигтять!

Рятуй! Рятуй!

ФАУСТ

Та прочуняйся - ж ти!

Єдиний крок — і вільна путь.

Це - б був мого весілля час!

Нікому - ж не кажи, що ти вже в Гретхен був,

Бо лихо мойому віночку!

А це - ж то й сталося як-раз!..

4585 Побачимось в другий раз,

Тільки не в таночку.

Юрба... Юрба все... й ні чичирк...

Мовчить.

Площадь, вулиць скільки,

А не вмістять стільки...

4590 Дзвін кличе, віточка в судді трищить...

Ох! як хапають, в'яжуть мене!

Допхнули вже до плахи... й блискотить

Над шиями у всіх вістря страшне,

Що в мене по - за шиєю блищить.

4595 І весь світ, як могила, німий!..

ФАУСТ

Ох, щоб я не діждав родитись!

МЕФІСТОФЕЛЬ

(Показується з - за дверей)

Гей! Згибель вам, коли баритесь!

Ні на що ляси точать та мнутья!

В мене коні трясуться,

4600 Ранковий померок замрівсь!

МАРГАРИТА

А то що встає з глибини?

Він! Він! Прожени!

Він чого в святе місце явивсь?
Це по мене!

ФАУСТ

Ти мусиш жити!

ГРЕТХЕН

4605 Божий суде! Всю мене тобі судити!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фауста)

Іди - ж бо! йди! А то я вас покину.

МАРГАРИТА

Ти, отче мій! Спаси свою дитину!
Ангели, святе військо боже,
Постаньте округ мене на сторожі!
4610 Генрику! ти мені страшний...

МЕФІСТОФЕЛЬ

Засуджена!

ГОЛОС (згори)

Спасена!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фауста)

До мене скорій!

(щезає з Фаустом)

ГОЛОС (із темниці, замираючи)

4615 Генрику! Генрику!

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

ПРИМІТКИ ДО „ФАУСТА“

ПОСВЯТА

Свого „Фауста“ Гете задумав на 20-му році свого життя (1769 р.; родився Гете 1749 року), а скінчив твір 1832 року за декілька тижнів до смерті. Так що „Фауст“ писався на протязі 61 року. Праця над поемою - трагедією переривалася не один раз. З 1788 року до 1897 була якраз така перерва.

Посвята поетично рисує повертання поета знову до праці над „Фаустом“, і призначається вона тим образом цієї поеми, що з юних літ тривожили його. (Тепер Гетеві було 48 років, і 28 років лежало між першим замислом трагедії і її продовженням).

4. Химери (Vahn) — образи й замисел усього величезного твору.

9. Тіні друзів, що з ними ділився Гете своїми думами, а також, головніше, і всіх тих, з кого брались ті образи, що в поемі.

26. Тихий край суворих духів. Гете тут разом — і романтик і класик. Як романтик, поривається він у нетутешній світ, в край фантазії, а, як класикові, цей край виникає перед ним, як „Єлізейські поля“ старовинних греків, де вітають мовчазні, суворі духи померлих.

¹ Вірші розмічено згідно з Майєрівським виданням Гетевих творів. Усі примітки, що під текстом, зроблено перекладачем.

28. Еолова гарпа — вітряна гарпа, які ставилися на дахах замків, щоб вітер (Еол — бог вітру в греків) дзвенів у струнах.

ПРОЛОГ У ТЕАТРА

Пролог, або переддія, має вияснити замисел п'єси. „Фауст“ має два прологи. Цей перший пролог торкається не стільки поеми, скільки сучасного становища літератури й театру (на рубежі XVIII і XIX століття).

Ми бачимо перед собою труп переїзного театру. Переїжджали не тільки артисти, а й увесь скарб од декорацій до колків і дошок. Через те і зветься театр инколи балаганом або наметом (Bude). Театр переїздив не тільки з артистами, а ще й з драматургами, що писали п'єси для свого - ж театру. Звісно, що було й багато того, що в нас зветься „халтурою“. Поширення літератури, видання журналів („альманахів“), — так звані „товсті журнали“ — це діло другої половини XVIII століття. Революційна епоха (демократично - буржуазної революції) ставила перед літературою завдання відповідати всім інтересам і запитам нової епохи, переглянути й переоцінити все життя. Ось через що й виникає завдання пройти наскрізь

„Весь круг творення в гору й низ,
Поважно - скорим, мірним поступом рушати
Та з неба крізь весь світ до пекла доступати“.

Це завдання вирисовується на протязі всього прологу з балачки між директором, драматургом і комиком.

46. Журнали лежать уже директорові в печінках, бо в них багато місця давалось літературній критиці, що під той час уже зформувала смак і потреби широкої публіки.

53. „Четвертая чи буде“ (година). Вистави починалися о 6 годині вечора.

59 — 74. Поет - романтик тікає від життя в свій „небесний“ кут, та комік закликає його до життя й завдань сучасного моменту.

88. „І дурниць, щоб не забути“ — натяк на теорію класичної (псевдокласичної) трагедії, яка потурала інтересам аристократії XVIII століття, зупиняючися лише на „високих характерах“ героїв (царів, богів). Теорія забороняла давати місце в трагедії комічному, а, стало, і простому, народньому. Так що й теорія підтримувала аристократію проти демократії й буржуазії. Через це нові завдання, щоб в трагедії не цуралися й дурниці, знаменує як нову публіку в театрі, як і революційну перемогу нових клас у суспільстві.

89. Коли в цім пролозі поет виявляє собою інтелігента, що не знає, куди хитнутися, чи то в „небесний кут“, чи то в старий світ античних греків, чи то в юрму і її життя; коли комік характеризує в своїй особі демократичну буржуазію, що вважала себе за представницю всього народу, бо різниця інтересів робітничої класи й буржуазії ще не виявилась так, щоб стати свідомою, — то директор являє собою фізіономію самої буржуазії без усяких прикрас: зо всього треба гнати гроші, всім торгувати — товарами, честю, совістю, думкою (див. вірш. 99 — 100).

104 — 8. Як бачимо, є досить і таких літераторів-партачів („Saubern Herren“) — „чистеньких панків“, що обслуговували буржуазію.

109 — 133. Директор добре знає публіку й дає пораду, як експлуатувати її. Єдина сила, якої він боїться, — це наукова соціяльна думка, — ті самі журнали, що так йому допікають.

134 — 7. „Право людини“ — „натуральне право“. Революційна романтика: ще в античну старовину існувало вчення, що є натуральне, рівне для всіх, право, з яким родиться людина на світ. Революційна епоха XVIII століття поширила це вчення (і революція в Англії XVII ст.).

Тоді ще не існувало марксизму, — закінченої теорії соціального життя і класової боротьби, — і людям здавалось, що, роблячи революцію, вони не створюють нового права, права тієї класи, що одержала перемогу, а буцїм - то вони вертають людей до загального природного права, яке існувало для людини з - поконвіку і яке тепер повинно панувати на всім світі.

138 -- 157. В очах поета - романтика, у поета є своє натуральне право, право бути самим собою. Поет рисується, як творець. Природа творить, але - ж творить байдужно. Поет творить і дає бездушному творінню природи живу душу. Що - ж він робить ?

а) Він увесь світ захоплює в своє серце й випускає відти новим, перетвореним : дає йому гармонійне життя й ритмічне дихання замість безладдя й метушні.

в) Одиноке явище він перетворює в загальне, типове : освітлює його перед людським оком, робить його „загальним святом“ (148 — 149).

с) Споріднює природу й чоловіка, осмислює й оживотворює природу і її красу (150 — 153).

Вказує людям дорогу, роздає хвалу й хулу, стереже їхні кращі ідеали (154 — 7).

От який поет, поет - ідеаліст, романтик. Він не вийшов із юрби, а прийшов відкись, щоб стати над нею. Коли - б Гете був тільки таким поетом, він не написав - би такого твору, як „Фауст“. Але - ж він — людина свого часу. Він, будши сам найрізнобічною людиною, провадить отут перед нами всю теорію поетичної творчості, роздивляючись її зо всіх боків.

158 — 183. Як - раз у цій промові комика романтику скидається з п'єдесталу, і її місце заступає реалізм : „Хапайте тільки обома з життя людського“: „Greift nur hinein ins volle Menschenleben“

Живе їм всяк, та мало дехто зна,
Й де ні вхоплить, — все штука занятна.

І те саме „відкриття“, що в романтиків іде з неба, ніщо інше, як „відкривання“, „здирання покривала“ з самого людського життя, а, стало, і з соціальної боротьби. Романтик, ідеаліст - утопіст перетворюються в реаліста.

184 — 212. Частково це ті - ж самі переспіви, частково — об'єднання романтики (поет здався на заклик комика) з реалізмом (комик тож здався трохи: „з чудовим плутанням нестись на ціль, що ви - ж собі вказали“).

Між иншим, треба помітити, що задумана 1769 року трагедія, під час, як Гете віддавався містичним і релігійним переживанням, продовжується тепер, у нову епоху, вже після революційних 1789 — 93 років. Між цими пунктами (1769 — 97) лежить і довга смуга індивідуального розвитку поета, і смуга величезного соціального руху. Тоді і ясно, що комик запрохує поета „вдарить в струни, як колись“ (204), буквально — „в знайомі струни“ — і що неправда, буцім „старість робить з нас дітей, вона й застає нас дітьми“, що стоять перед новим життям, принесеним новою епохою.

239 — 249. Устами директора поет намічає завдання свого твору.

ПРОЛОГ НА НЕБІ

243 — 50. Сфери. По вченню старовинних греків, небо — це кришталні, прозорі кулі або сфери. Ці сфери ніби вложено одна в одну, а в самій середині стоїть земля. Сфери і крутяться навколо неї. На кожній сфері держиться одно світило — місяць, сонце, Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн, — і кожне крутиться разом зі своєю сферою, бо воно до неї мов прибито. По-за цими сімома сферами (сім небес у біблій) видно зостанню сферу (сфери кришталні, прозорі); на ній держаться всі інші нерухомі зірки й теж крутяться зі своєю сферою навколо землі. По-за цю сферою, думали греки, починається велика країна небесного вогню (біблія бачила там престол божества).

Ідучи навколо землі гармонійним ходом, сфери, по вченню греків, грають чудову музику, що гриміла і гримить увесь час, тільки ми, чуючи її весь вік, так її не помічаємо, як, живучи серед постійного гудіння (при морі, або - що), звикли про нього забувати.

Крім того, греки вчили, що все на світі складається з чотирьох елементів або стихій — вогню, повітря, води й землі. Всі ці стихії, ніби живі, бувають, борються одна з одною, то об'єднуються, то розділяються, через що на світі одно виникає, родиться, а інше щезає, пропадає.

Як бачимо, беручи біблійське небо, Гете дає й потягчу картину світа, як його рисує біблія. В першій оцій картині рисується й перша стихія — вогонь (сонце і планети).

251 — 8. Що земля крутиться, це вже нове вчення, якого в біблії нема. В цих віршах рисуються інші дві стихії — земля й вода.

259 — 66. Навітряна стихія і знову вогонь. Боротьба стихій і колове їхнє дійство.

276. Патос — високомовна річ.

281. „Божок землі малий“ — чоловік.

288. Цикада — трав'яний коник.

355. „Дядько мій“. В оригіналі — „тітка моя“ — змія. Перекласти треба було так, бо в слов'янській біблії Адама і Єву спокушав змій, а в німецькій (Лютерівського перекладу) біблії — це змія (Schlange), а не змій (Wurm).

348 — 9. „А що в хитючій яві зибиться й пливе,
В тривалих помислах у вас нехай ствердіє“.

Явища виникають і зникають, а картина цих явищ і закон, як вони одно з одного виникають, зостається в нашій думці. Історія людського життя тільки й існує в нашій думці, бо те, що було, вже зникло, як реальне з'явище, а думкою ми знову його повертаємо і ставимо нерушимо.

ТРАГЕДІЇ ПЕРША ЧАСТИНА

Н і ч

Фауст сидить перед пультом — конторкою або столом з косим верхом.

354 — 6. Починається з сумніву уво всіх науках, з якого тільки й може початися вже не середньовікова, а нова, твереза наука, що не вірить, а добивається доказу. Фауст простудіював усі тодішні науки: право, медицину, богослів'я й філософію. Під філософією можна розуміти, або таку науку, що головні висновки всіх наук зводить в одно об'єднане ціле, всіяється дати повний світогляд без супереччи на підставі гармонійного об'єднання всього знання; або під цією назвою можна розуміти так звану метафізику, науку про те, чого ми ніколи й ніяким чином не осягали й не можемо осягти нашими чуттями — зором, слухом, дотиком, а ніби - то схоплюємо одним розумом, якимсь його „зверхнім чуттям“. Тут як - раз і треба під філософією розуміти оцю безплідну метафізику. Найбільш досадно Фаустові, що він убив стільки часу на богослів'я. Воно — та - ж метафізика, тільки на підставі віри в кожне слово писання, і, виходить, що це наука лише про слова. І метафізика й богослів'я — рідні сестри.

360. Студент, що скінчив академічну науку, одержував титул бакаляра. Коли він хотів зостатися при університеті, щоб зробитися професором, то він повинен був науково працювати, покіль одержить титула магістра. А вже великий науковий робітник, що мав відповідальну катедру, одержував найвищий титул доктора.

364. „І бачу: пізнання — не нашої сили“. Такий сумнів і одчай повинен був охопити за часів епохи відродження широкого вченого, якому хотілося - б обняти розумом усе, і який побачив, що всі науки його часу, за невеличким винятком, — науки про слова. Треба було цілі покоління вчених і століття праці, щоб склалась сучасна наука, в яку

не вірити неможливо, бо вона виправдує себе доказами і практикою.

369. „Ні пекло, ні чорт мене більш не лякає“. Вчений уже не боїться церковної заборони своєї праці й церковних погроз пеклом.

374. „І не придбав майна, ні золотих“. Майно — нерухома власність, „золоті“ — гроші. Це показує, що Фауст не дворянин і не духовний, бо в тих завжди є майно, а відци й видно, що взято епоху розвитку торгозельного капіталу, коли вже можна було жити на грошевий заробіток. Інтелігенція цього часу могла виходити з дворянства, і з попівства, і з городянства (буржуазії з ремесництвом), але що далі, то більше вона служила тільки буржуазії.

377. ... „до магії ддався“.

Цілоком риса епохи відродження, коли :

а) була велика віра в неземні сили (духів зір, духа землі, сонця, духів повітря, дощу й т. ин.) ;

б) церковна - ж віра була остільки порушена, що вчені вважали таких духів за рівноправних з ангелами, або й вищих од них (церква їх вважала за чортів) ;

с) не зложилося фізичних наук, і вчені надіялися на номіч оцих самих духів.

405. „Папір задимлений“, бо його читали при тодішніх каганцях та свічках.

406 — 8. Інструменти й посуд алхіміків. Алхіміки хотіли здобути панацею лік, що лікував - би всі хобоби, та філософський камінь, що обертав - би в золото все, що - б до нього ні доторкнулось. Така фантастична була наука. Правда, ці алхіміки зібрали багато матеріялу для хемії, але хемія повинна була знести до щенту всі погляди алхіміків, щоб стати наукою. Уперше ця наука становиться на твердий ґрунт у Лавуазьє. (Треба згадати й руського вченого — Ломоносова, що ще до Лавуазьє розвивав такі погляди і прочував теорію вічності матерії й енергії, тільки його писання тоді не були звісні вченим).

420. Н о с т р а д а м. Французський маг-астролог (1513–66 р.). Астрологія — це наука про зорі, або астрономія, тільки цілком магична. Її теж треба було знести до щенту, щоб виробилась наукова астрономія. Річ у тім, що астрологи вірили, буцім зорями і планетами керують духи (ще великий філософ Декарт був цієї віри), і що ці зорі, або їхні духи, мають вплив на життя людини. Королі держали при дворах астрологів, щоб запитувати їх, як стоять зорі й чи вони сприяють їхньому ділу (війна то -що). Коли народжувався королівський принц, то астролог дивився на небо — як стоять зорі в хвилину народження королевича — і складав на весь час життя королевича прорікання або гороскоп. Віра в гороскопи сягає аж до часу революції.

В дусі таких поглядів Ностардам написав книгу таємниць природи, що їх можна розкрити заклинаннями й запитаннями духів.

430. Макрокосм — всесвіт. Фауст розглядає печать духа макрокосму.

442 — 6. Мудрець — це шведський учений Свендборг (XVIII ст.). Це був і математик, і мінералог, і фізик, і натураліст не з малих. Під кінець життя він захорів, став марити й написав у такому стані багато такого, де учив, що чорти й ангели робляться з людей. Люди вмирають, і душі їхні робляться духами, що населяють пекло, рай і повітря. Його писання мали великий вплив на людей його часу. В сучасний момент спиритизм охоче радий спиратися на Свендборга.

454. „Ох, тільки оком споглядять“... Значить, можна тільки розглядати, а вмішатися сюди, викликати духа, розпитати його й навчитись у нього — не можна.

460. Дух землі або мікрокосму (малого світу). Инколи мікрокосмом зветься тільки чоловік, бо він є дзеркало всього всесвіту. Тут як - раз виходить, що з землі треба починати науку, а не з неба.

485 -- 98. Виходить, що Фауст - маг викликав почвару своєї власної фантазії, та сам і перелякався.

509. Він тче одєжину для богині вічності.

512. „Рівняйся з тим (духом), якого дужий зрозуміть“
„Не до мене“.

Сиріч, ти схожий на такого, як ти сам. Ніякі нетутешні сили не дадуть тобі ні поради, ні помочи.

518. „Ох, знаю: фамулус!“ Фамулус — служка. Так звався кращий учень у професора, що помагав йому в його науковій праці з студентами. Часто це був уже сам старий учений, як тут Вагнер. Фамулуси з студентів ще й тепер не перевелися по німецьких університетах.

522 — 7. Істеричні виклики Фауста Вагнер прийняв за декламацію якоїсь трагедії. Він хоче й тут „спрохвитувати“ (покористатися), щоб навчитися захоплювати своїх слухачів. Кумедіант — це актор. Проповіді католицьких попів часто бували дуже театральні, через що в народі й ходило прислів'я, що кумедійник вимуштує й попа.

530. Музей. Вагнер, як бачимо, завідує якимсь музеєм при університеті, де професорує Фауст.

538. „Шматки стуляйте“. Вагнер умів тільки підносити иншим не своє, а чуже вчення, яке він збирає шматочками то з тієї, то з иншої книжки. Своєї власної критики в нього нема. Через те з чужих потрав, з чужої розкоши (творчої розкоши чужого розуму) він варить рагу (страва з шматочків м'яса й усякої всячини) в своєму горщику. Він навіть не здібний помітити суперечи в різних ученнях, так що шматки так незвязаними шматками й застаються в нього.

546. „Вже - ж красна річ щастить промовцеві“. Буцїм-то красною річчю можна покрити похибки в науці. Вагнерові здається, що тільки додати до науки красну мову, — і все.

565. Пергамен: теляча шкіра, єроблена тонкою, як папір. Колись иншого паперу не знали.

577 — 9. Фауст сміється з того, як люди без критичних поглядів тлумачать історію. Щоб зрозуміти історію, треба добре знати побут, літературу, релігійні погляди і весь склад думок колишніх людей. Нема нічого легшого, як, розглядаючи історію старих часів, вложити туди наці думки й погляди, думаючи, що отак як - раз наші прабатьки й вірили, і думали. А на ділі, кого ми тоді будемо бачити? Да самих - же нас, бо на самих - же нас відбився дух нашого часу так міцно, що ми вже не всилах зрозуміти старих часів ніяким побитом. Можна сказати, що Гете і взагалі не дуже - то довіряв історикам.

584. „Прсмудрі прагматичні заповіді,
Що лялячому - б роту говорити“.

Саме гірше буває те, що, розуміючи історію, як нам самим хочеться, ми виводимо з неї нашого утвору правила й видаємо за історичні заповіді наших прабатьків, а не за свою вигадку.

Крім того, цей насміх ще ширший: життя не стоїть, а міняється, і жити тільки по заповітах старого часу — це, виходить, зупиняти хід життя.

589. „Хто сміє звати повним іменем дитину? ..“

Хто сміє науку, що ще в дитинячих пелюшках, поважати за непохибну науку.

631. І тих поривань, чи слухать, чи забудь? Це поривання до повного знання; з цього Фауст і починає.

543 — 9. Загальний зміст цього місця такий: краще, до чого поривається наш дух, ми часто кидаємо, як тільки доб'ємося матеріального достатку. На дальші поривання ми дивимося вже, як на химери.

640 — 43. І фантазія підлягає цій - же умові. Тут цілком ще йде ідеалістична концепція — протест „духа“ проти „матерії“, ніби - то фантазія не залежить од матеріальних умов. У другій частині „Фауста“ фантазії дається реальний напрям.

680 — 85. Своїм треба жити, а не прадідівським. Тут ми бачимо знову нову епоху буржуазного суспільства. В середні віки майно переходило в спадщину або здобувалось війною. Тепер гроші, крім цього, здобувалися торгівлею, спекуляцією, позиками і а рїст. Здобутки почали цікавити чоловіка, який сам уміє здобувати, а не живе тільки спадщиною. Через це люди стали свобідніші не тільки в ділах, а й у думках та поглядах. Треба було відкинути й батьківські погляди.

702. Фауст хоче заподїяти собі смерть, і йому вже ніби бачиться колесниця Іллі, що повезе його в небесні сфери.

737. В середні віки давались по церквах театральні п'єси біблійського змісту. Хори ангелів, міроносиць і вчеників христових Гете взяв із цих п'єс.

772. Нова субота — великдень.

По-за брамою

1038. „Адепт“ — прихильник.

1042 — 7. Показує, щò алхимики думали про свою науку. Вони хемічні елементи називали іменем людей, звірів, квіток, античних богів. Так, живе срібло й досі зветься „Меркурій“ (бог торгівлі). В своїй лабораторії (це була й аптека тож) алхимики не просто змішували й варили ліки, а робили, як їм здавалось, „священнодійство“: вони спаровували „молодого й молоду“. „Червоний лев“ — це червона окислина живого срібла. Під назвою „лілея розумілись різні речі в різних алхимиків. Цариця, це вже їх дочка. Це й була, на думку Фаустового батька, панацея, лік проти всіх хороб. Але - ж можна догадуватися, щò він намішав щось таке, де була сулема (хлорне живе срібло), через щò люди й умирали.

1056 — 1063. Вагнерові байдуже, чи вмирали люди від цього ліку, чи ні. Аби тільки було зроблено, як написано

в книзі. Чесно й совісно виконувати те, що ухвалили авторитети, — цього вже досить, щоб скинути з себе всяку відповідальність за те, що з цього буде далі.

1114 — 17. Фауст почуває себе роздвоєним. З одного боку, йому хочеться жити повним життям, а з другого — його тягне в Єлізейські поля до блаженних тіней прабатьків, щоб розпитати, що є таке ще на світі, чого ми не досягаємо зовнішніми чуттями.

1118. Не треба забувати, що Фауст ще не покинув думки про магію, через що він і викликає духів навітря.

1126. Вагнер відповідає, як справдешній середньовіковий католик, що знає тільки ангелів та чортів. Навітряні духи — це все в нього чорти, що керують різними вітрами: з полуночи — гострий холодний вітер, від сходу — сухий; з полудня — гарячий сирокко, що з Сахари инколи переноситься й через Альпи, і з заходу — океанський сирий.

К а б і н е т І

1258. Соломонів ключ. Так звались книги, де були заклинання духів.

1271 — 6. Чотирі слова або „стих про чотирі“ — заклин чотирьох елементів: Саламандра — вогонь, Ундіна — вода, Сильфа — навітря, домовик — і земля й домовий дух.

1290. Incubus — инкуб, що давить груди вночі. В серенні віки існувала ще одна „наука“ — демонологія, що ставила завданням розказати, які є чорти, як звуться й що роблять.

1322. „Мефістофель“. Гете перекладав цю назву, як чорт - брехун. Він з'являється в одежині бродячого вченого; таких тоді було не мало, і вони були потрібні суспільству для навчання дітей то - що.

1334. „Бог мух“. Є така назва — Гельзевул, це постароєврейському — „мушиний бог“.

1350. „Частина тьми“. По вірі греків, та й не тільки греків, все почалося з ночі, з темного хаосу, з якого

родився так чи інакше світ. Тут усюди під світом треба розуміти не світ — земля й небо, а світ — світло.

1395 — 6. Ступінь відьомський або пентаграма, це п'ятикутна зірка; її треба було зробити єдиним розчерком. Тоді це забороняло злим духам увійти в хату. У Фауста цей знак було не як слід зроблено.

К а б і н е т І І

1599. Мамон — бог золота й багатства.

1716. Педант — формаліст, „дрібнична душа“.

1720. „Потік вселенський“. По вченню філософа Декарта, по всесвіту розливається етер. В етері плавають земля, сонце, планети, зорі. В цьому етері існують вихорі, що вічно крутяться. В таких вихорях і носяться навколо землі сонце, місяць і зорі. Тут це вчення змінено так, що земля носить на навколо сонця в тому - ж етері. Крім вихорів, в етері виникають потоки, через які ніби - то проноситься земля, і ці потоки її не спиняють. Треба мати на увазі, що Гете в першій частині „Фауста“ не може вкладати в річ Фауста Ньютонівського вчення про всесвітнє тяжіння, а повинен рисувати його, як ученого епохи відродження.

1791. Квалітети — здібності.

1802. Мікрокосмос — маленький світ.

1806. „Вкінці, ти тєє, що ти є“. Сиріч, ніяких у тебе сил, крім сил людини, немає, так само, як не робить людину іншою ні парик, ні диби.

1825. Мефістофель виявляє погляди, характерні для епохи розвитку торговельного капіталу: „з грошима — все твое“.

1830. „Заходити в спекуляцію“ — заноситься думками в метафізичні „хмари“.

1911. Collegium Logicum (колегіум логікум). Навчання логіки. Логіка — наука про правильне мислення. Ця наука розділяється на дві частини: 1) формальна логіка або логіка

дедукційна : вона навчає, як треба з якого - небудь положення або тези робити висновки, підсумки; які помилки можуть бути, і як од них берегтися. Але - ж думка наша може бути правильною формою, та зовсім не вірною по суті. Візьмімо таку тезу.

Всі європейці — люди білої раси.

Коли ми тоді скажемо, що венгри — європейці, тоді ми обов'язково введемо, що венгри — люди білої раси.

Формально — цілком правильно, коли тільки правильна теза, що всі європейці білі. По суті - ж венгри — люди жовтої раси, бо нашу тезу ми взяли на віру.

Отак, взявши на віру все те, що каже біблія, логіка й робила свої висновки. Можна було, взявши на віру бога і його праведність, дійти до того, щоб роз'яснити, як за одно райське яблучко все пекло заселилось людьми, так що богові довелося вбити ще і свого сина, щоб, нарешті, людський рід одкупився від дальшої карі.

Далі, коли ми що обґрунтовуємо, ми робимо докази, але - ж далеко простіш, ніж треба - б по логіці : думки самі в'яжуться правильно, і як робиться помилка, ми її зараз помічаємо, тільки не завжди вміємо до неї добратися. От тоді логіка, дійсно, помагає нам, учачи, як ставляться тези й робляться з них висновки. Кожного - ж разу вести річ логікою, ставлячи перше тезу, потім меншу тезу, а потім висновок у таких речах, що й без того ясні, — це вже виходить так, мов-би і їсти й пити треба було по команді : раз, та два, та три, а без команди вже й ложки проковтнути не можна.

Тепер треба знати, як виставити правильну тезу, як дійти від дрібних фактів до вірного загального положення, а не брати його на віру. Цього навчає індуктивна логіка, що почалася вже тільки з XVII століття (з філософа Бекона). До того часу про цю логіку й не питали, бо вірили всьому, що каже біблія; а для середньовікового суспільства, до розвитку торгівлі та промисловости,

науки про природу ще не були такі потрібні. А покінь такої логіки не було, то ніяким чином не можна було спізнати природи, користуючись із прийнятих на віру положень, хоч - би скільки ні доводили, що: як перше буде так та друге так, то і третє вже й четвєрте вийде так . . .

1937 — 39. Тут насміх іде вже з другого боку. Коли ми хочемо спізнати й описати живого звіря, ми його вбиваємо, розрізуємо й т. ин. Частини всі в руці, а життя нема. От і були вчені, що казали, що для вияснення живої істоти треба притягти ще якусь живлячу силу (такі вчені звались віталістами, від слова *vitalis* живлячий). Коли придивитися, то вийде, що ця живляча сила — та - ж сама душа, і знову почали ділити природу, вже ніби - то з наукового погляду, на мертву й живу. Так що Мефістофель виходить, наче - б то віталіст (коли він чорт, то йому - ж і потрібна душа). Коли - ж дивитися ширше, то насміх далеко глибокий. Це видно з вірша 1920: „Енхейрез — скоплення в руку, спіймання“. Річ у тім, що хемія за часів Гете вмiла тільки розкладати тіло на його елементи або частини (аналіза), а складати або синтезувати його не вмiла ще. Між тим, хеміки чванилися, що вони вже захопили природу в руки і зрозуміли її. Сюди можна додати, що перший великий удар зазнали віталісти 1829 року. Річ от в чім: хемію ділять на неорганічну й органічну. Органічна хемія має діло з вуглецевими сполуками, бо без таких сполук живих організмів (як звірів, як і рослин) нема. От віталісти й казали, що неможливо в лабораторії зробити ні однієї органічної сполуки, бо тільки „живляча сила“ може їх зробити. 1829 року пощастило зробити лабораторним засобом сечевину. З того часу вже багато - багато органічних сполук робиться лабораторним засобом. Значить, люди збагнули засіб, яким працює природа.

Таким чином, Гете зовсім не був прихильником віталізму, і коли шкилю є тут, дак це не з науки, а з тих

учених, що непомірно чванились досягненнями своєї науки, тоді як вона була ще тільки на початку.

1924 — 5. Редуціювати — робити виводи, висновки, класифікувати — ділити звіря, рослини то - що на розряди, на роди, види й т. д. Це все назви з логіки.

1948 — 63. Насміх з метафізики й з університетів, що перш усього забивали голови учнів метафізикою, а потім уже одурілим людям підносили інші науки.

1978 — 9. Про натуральне право див. примітку до прологу в театрі, вірші 134 — 7.

1988 — 9. Коли взяти релігію, то кожне визнання, кожна секта примушують вірити так, як учить той чи другий учитель — хай то буде апостол, чи Лютер, чи Кальвін. Сперечати не можна, а тільки треба обов'язково приймати кожне їхнє слово, клястися на слові вчителя.

1990 — 2000. Страшений насміх з богослів'я та метафізики. 2000 вірш натякає на те, як цілий вселенський собор перегрязя з - за однієї літери йоти в символі віри.

1211 — 12. Ще раз нагадаємо, що світом великим або макрокосмом зветься всесвіт — і земля, і небо. Світом малим (мікркосмом) можна звати одну землю в протилежність всесвіту. А через те, що людина охоплює своєю думкою всесвіт, — людину теж звали мікркосмом. В цій місці під макрокосмом — великим світом — розуміється фізичні науки, які розглядають все, що є на світі, а мікркосмом — малим світом — тільки науки про людину (анатомія, фізіологія, вчення про хвороби й т. д.).

2048. Будете, як боги, що знають добре і зле — слова змія до Адама і Єви.

2080 — 81. В кінці XVIII століття брати Монгольф'єри пустили перший аеростат (повітряний балон), що підіймався вгору від теплого духу. Для цього на гондольці під самим джерелом балону розводилося на плитці багаття. Так що тут Гете дає легенький жарт, натякаючи на цей винахід.

Рисується бенкет веселого товариства студентів, що тоді були, як і всі середньовікові організації, озброєні, так що сварка могла закінчитися кров'ю.

2090 — 91. Це насміх з так званої Римсько-Германської держави в середні віки. На чолі цієї держави стояли, з одного боку — обраний князями середньої Європи німецький князь, а з другого боку — папа. Тому й імперія звалась свято-римською. Ні папа, ні князі не хотіли, щоб імператор мав дійсну силу, а тому його й обирали з князів, що слабші за інших. В цю імперію входила майже вся середня Європа, де були тисячі князів, Італія, іноді Іспанія й т. д. Це була держава лише по назві, а не по суті. Імператор був дуже слабкий, щоб об'єднати хоч-би одну німецьку націю, але-ж його було досить, щоб робити такому об'єднанню якої-небудь нації перешкоду. Коли вже Австрію перед війною 1914 року звали „шматяною імперією“, то свято-римсько-германська (862 — 1806) імперія була дрібношматяною, та ще й незшитою.

2098. П'яниці на бенкетах обирали за свого папу того, хто більше вип'є.

2113. Блоксберг „лиса гора“ (де збираються відьми).

2179. Базарні кликачі — це середньовікові шахраї, що, зодягшись в одезину вченого, ходили по ярмарках та базарах, продавали різні талісмани та ліки від сотні хвороб, зараз та робили фокуси й т. ин., обдурюючи легковірну публіку.

2189 — 90. Ганс Задій з-під Ребриці (Іван ж...) (Hans Arsch von Rippach) — фігура з грубого народного оповідання. Прізвисько досить ясно дає мандрівцям зрозуміти, що кумпанія охоча перелічити їм ребра.

2206. Віртуоз — гарний артист.

2245. „Свободу вшанувати“. Початок революційної епохи у Франції. Вже з 2080 вірша Гете починає змішувати

різні епохи, бо сам Фауст повинен переноситися в різні епохи.

2270. — 73. Цього вірша німці перекрутили й часто бживають відносно поета Гайне, що його дуже не любить німецька буржуазія за революційність, а не може не визнавати його за великого поета.

2284 — 7. Мефістофель передражнює попа.

2301. Чистилище. По вченню католиків, крім пекла, є ще й чистилище, де мучаться не вельми тяжкі грішники, а потім ідуть у рай. З пекла вже туди дороги нема.

Кухня відьми

2345. „Благородний дух“ — один із тих, в яких вірить магія („біла магія“; „чорна магія“ зноситься з чортами).

2369. „Тисячі мостів змостити“. Люди, що живуть у горах, звуть чортовими мостами кам'яні брили, що позривалися з гір і лежать над провалями, ніби мостовини.

2378 — 2393. Загальна примітка :

Треба сказати, що при дворі герцога Ваймарського (Гете був „тайним радником“ цього герцога) був театр, і „Фауст“ був написаний для театру. Коли кажуть, що „Фауст“ не сценічний, що в нім мало дії й більше думки, то це ще не значить, що його зовсім не ставили на сцені : німці й тепер ставлять його на сцені, але - ж, оскільки широка публіка мало знає й розуміє цей твір, остільки він і не сценічний. Та публіка, що була при Ваймарським дворі, мала твори Гете й Шіллера, як то кажуть, прямо з перших рук, і для неї ставили на сцені „Фауста“ без купюр (без скорочень). Друга частина, правда, вийшла в світ тільки опісля смерті Гете (1832 р.). Все - ж її писав Гете для сцени. (Дається тепер у Германії з купюрами, хоч є думка давати її на сцені й без купюр).

Такі сцени, як „За брамою“, „Ауербаків підвал“, „Кухня відьми“, були дуже потрібні для сценічності.

З другого боку, вживаючи народніх казок, Гете в таких сценах, як „Кухня відьми“, „Вальпуржина ніч“, слівця простого не скаже. Тут що ні слово, то сатира, натяк на кого - небудь із сучасників: на літераторів, на вчених, на теорії, на події того часу й т. ин. Тільки - ж там, де є натяк на теорії або на події, там сатиру можна розшифрувати, а де натяки на тих чи інших персон, там часто не можна вже тепер вияснити, на кого саме. Звісно, що письменника більш поважають не за його часу, а тільки опісля його смерті, і коли почали робити коментарії (примітки) до творів Гете, вже було запізно. Багато вже забулось, так що инколи деякі вірші здаються нісенітницею, тоді як вони за свого часу страшенно висміювали деяких діячів і вчених.

Як - раз сцена з малпами — насміх з гуртка, може цілої школи письменників, що писали популярно - наукові книжки. Проти кого саме направлено гостріє — вже незвісно, а взагалі це ясно. Перше: звірі відповідають так, що не розбереш, коли - ж то вернеться пані. А Мефістофель цю розмову величає „дискурсом“ (науковий трактат). Потім малпи кажуть, що вони варять великі страви для старців, а Мефістофель додає, що ото - ж у них і широка публіка.

В середні віки монастирі годували багато прочан. Що більше натуральне господарство переходило в грошове, то все скупіше становилась церква й усе більше в оцій страві було водиці. Ст, оцю водицю в науково - популярних книжках і висміює поет. Що - ж до персонального натяку (Фауст про звірів каже: „Пренеподобні, як я рідко кого знав“, виходить, що тут не звірі, а хтось або якийсь гурток), то докопатися до розгадки неможливо (вірші з 2384 — 2393).

2394 — 2401. Насміх з манії гри в лото.

2402 — 2415. Насміх і жорстокий з геологічної теорії Кювье (теорія катастроф) і з вулканічної.

Геологія — наука про те, як зложилась земна куля, як вона застигла, як і коли вишикло на ній життя, як виникли гори, моря й ин.

Була теорія катастроф, що вчила, буцім форми земної поверхні — гори, долини, моря — мінялись инколи за один момент: це був або страшенний вибух розтопленої лави, що ламав земну кору на протязі цілих великих країн, або що об землю вдарялись инколи величезні небесні тіла. Так що форма земної поверхні пережила багато чудес. Коли вулканічна теорія була теорією чудес, рисуючи катастрофи на всю землю, то теорія вдару комети або планети об землю ще більш кумедна.

Пізніші теорії, більш обдумані й обачні, довели, що поверхня землі мінялась багато разів, мінялась страшенно, але потроху, майже непомітно, і тільки за мільйони років ці зміни зробили землю такою, як вона є. Крім того, дізналися, що всі шари над старими гранітними й иншими масивними породами осіли з води, і инколи так зляглися, що зробилися масивні, як камінь. Теорія, що визнає за водою найбільшу роль при формуванні земної поверхні, зветься водяною теорією або нептунічною (Нептун — у греків морський бог). Крім того, не тільки моря й ріки, а й вітер страшенно міняє поверхню землі (вкупі з жаром, холодом, дощами й ин.), але тож тільки непомітно для очей. Тепер визнають і нептунічну, і вулканічну теорію, вносячи ту поправку, що все мінялось потроху, а не катастрофічно. А Гете жив як - раз за часів сутичок між ученими й був прихильником нептунічної (водяної) теорії. Він не жалів сил, щоб висміяти вулканістів, і не раз до цього вертатиметься (в другій частині). Тут як - раз він сміється з учення, що земля має тоненьку кору, мов от - от розіб'ється.

2416 — 28. Казкові речі.

2429 — 40. Фауст бачить у дзеркалі образ прекрасної Єлени.

2442. Бог „браво“ сам собі сказав — насміх з біблії, де сказано, що побачив бог, що все створене вельми добре.

2448 — 52. Натяк на французьку революцію й кару Люд. XVI, особливо вірш 2457.

2453 — 5; 58 — 60; 2466 — 4. Насміх з поетів партачів, що в моменти великих рухів випливають відусюди і складають не думки, а рими, намагаючися попасти в тон. (Відома річ, що тут не треба розуміти великих революційних поетів). Інколи їм і пощастить зложити якусь думку, але - ж тут винні не вони, а епоха.

2497. Почвара з полуночи — той рогатий та хвостатий чорт, як його малюють (коли у греків були фавни козлоногі та рогаті, то це були не злі божества, не почвари). Що - ж до двох воронів (вірш 2491), то це вже Гете придав Мефістофелеві атрибут колишнього у німців дохристиянського бога — Вотана. Тож насміх із церкви, що визнала і старих богів, обернувши їх тільки в чортів. Тоді й Гете вже від себе додав чортові двох воронів. Вийшло й церковно і національно: справді вже чисто німецький чорт.

2507. Книжка байок — біблія. Він не хоче носити ім'я, що ним лякали дітей у байках, бо з байок ніякого толку немає, як і з біблії.

2532 — 35. Відьма передражняє церемонію божої служби. Фаустові слова також відносяться до церковної служби.

2536 — 9. А Мефістофель додає сюди ще приклад лікарів - шахраїв та знахурів.

2540 — 72. Дехто з критиків бачить у цій відьминій нісе літниці виверт десятиох заповідей. Може ця риса тут і є, та не цілком.

Скоріш тут насміх з моди вірити в кабалістичні числа, починаючи з апокаліпсису (число „звіря“ 666) і до віри в 7,13, а також у різні цифірні викладки про

Наполеона й т. ин. Крім того, це місце підготовляє до вірша 2561.

2555 — 66. Насміх з учення про триєдиність божества.

2567 — 2572. Пародія на слова писанія, що бог одкрив малим і нерозумним те, що сховав од мудрих.

2591. Пісенька, щоб „розгарячити кров“.

2593 — 5. Жарт з лікарських порад.

2598. Купідон або Амур — божок кохання.

В у л и ц я

2605 — 6; 2619. Фауст, як бачимо, починає „з місця в кар'єр“. Характерно для дворянина відносно міщаночки. Це підкреслює і Гретхен, бачучи в нахабстві „розв'язність“ шляхецьку (в 2683). Це остільки характерна риса, що Гете отут одступив од серйозного трактування Фауста, чим і придав йому повну реальність життя. Цей настрій у Фауста тільки потроху зникає, коли кінчаються іграшки й починається глибоке захоплення новим почуттям.

2727. „Великий Ганс“ має тут таке значіння, як у нас — „голубе мій“ або „соколе мій ясний“.

2759. Фулі — казкова країна.

2839 — 40. Згадаймо, що католицька церква за своїх часів була найміцнішою державою в Європі через те, що заглинула величезні землі й навіть цілі держави.

2841 — 2. Річ іде про королів та банкірів. Натурально, національність капіталістів тут ні при чому, крім, хіба, тільки того, що перші банки, що народилися колись у Ломбардії, були тоді в руках євреїв, бо католицька церква забороняла христіянам держати такі контори й мала ще політичну силу для переслідування непокірливих. Пізніше вона сама брала участь у спекуляціях. Згадаймо хоч-би торгівлю індульгенціями (відпущення гріхів), коли ці папірці з хрестом ходили, як банкові акції або кредитки.

Хата сусідки Марти

2868. „Мене - ж одну в солomu й пхнув“. В оригіналі — покинув на соломі, сиріч зробив солом'яною вдовою. Мартинин чоловік, як видно, салдат, що служить за плату або з - за грабіжки. Це були так звані ланцкнехти. Розвиток ланцкнехтівства знову - ж був можливий лише при розвитку торговельного капіталу, коли за гроші можна було купити вже й людське м'ясо.

2926. Падуа — місто в північній Італії. Там є старий звісний собор св. Антонія.

2834. „Ремський учень“ — на споді торби береже. Ремесництво в середні віки було організовано в цехи. В голові цеха стояв майстер, у нього був підмайстер один або й більше, а потім були ще й учні. Зріст капіталу пролетаризував населення, і було велике число людей, що хотіли попасти в учні, а потім у підмайстри. З цього часу положення підмайстрів і учнів гіршає. Підмайстер, щоб зробитися майстером, повинен був скласти екзамена (зробити зразкову роботу), поставити майстрам добру випивку й т. ин. Значить, пролетар уже ніколи не проб'ється в майстри. Що - ж до учнів, то, щоб їх держали в майстера, вони повинні були ще й ходити в різні краї, щоб там учитися в інших майстрів і переймати секрети виробництва. От через те ремесничий учень мав завжди й торбину для своїх мандрівок.

2955. „Нагрішив ще геть на довшу книжку“. В оригіналі — „далеко більш має на випивці“ (Auf der Zeche). Коли хто в шинкаря пив на віру, то шинкар робив на дверях або на вікні зарубки, що показували, скільки винен цей чоловік йому. Отже й що до гріхів, то Мартинин чоловік казав, що він нагрішив ще геть на довшу низку зарубок. Через те, що цей образ тепер був - би нерозумінний, я перекладаю низку зарубок словом книжка.

2970 — 78. Життя ланцкнехтів — війна й розбій морський (піратство) і „сухопутний“. Хто держав найняте

військо, той був иноді примушений воювати, щоб задовольнити салдат. Иноді, коли скінчалася війна й ландкнехтів одпускали, вони організовували банди розбійників. Опісля столітньої війни у Франції довелося королеві набирати спеціальне військо й уводити спеціальну подать на організацію охорони всього королівства від отаких банд. Мальта — острів на Середземному морі.

2982. Неаполь — город в Італії.

2984. „Що слід аж до кінця блаженного зостався“. Опісля хрестових походів по всій Європі розповсюдився сифіліс.

3012. Цього вірша Гете, мабуть, не доживився й переніс його з якої-небудь ранньої редакції „Фауста“. Річ у тіму, що газети — це діло XVIII століття, тоді як уся сцена рисує побут XVI століття. (Війна з турками, що вів імп. Карло V).

В у л и ц я

3027. Sancta simplicitas (санкта симпліцитас) — свята простота. Це слово сказав чеський реформатор Ян Гус, у час своєї смертної кари на кострі (тож діло католицької церкви). Одна стара баба, думаючи, що вона робить цим святе діло, принесла й кинула в костер в'язку дров. Гус, побачивши цев, скрикнув з гірким насміхом: „Свята простота!“

3045. „Дефініція“ — повне наукове вяснення, означення. Річ Мефістофеля нагадує Фаустові, як він сам колись учив про те, чого не знає (див. в. 361 — 4).

3050. „Софіст“. Так звались колись у греків спершу просто вчені, мудрі люди, а опісля стали давати це ім'я тільки безсовісним ученим, що вміють лише так крутити словами, щоб узяти гору над супротивником, щоб він не зміг більше суперечити. Наведімо приклад легенького софізму (виверта), який колись теж заморочував легковірних і тугодумних людей.

З а п и т — „Те, чого ти не згубив, у тебе є?“

В і д п о в і д ь — Є.

З а п . — А р і г ти не загубив ?

В і д п о в і д ь — Ні.

С о ф і з м — Ну, стало, у тебе роги є, ти рогатий, хоч цього й не бачиш.

3059 — 61. Отут сам Фауст під впливом почуттів стає софістом. Він каже, що коли він палає безконечним палом серця до Гретхен, то невже він цього палання не може назвати вічним. Треба сказати, що ні. Бо, кажучи — „безконечний пал“, він має на думці сказати — такий міцний пал, що він не може змірити його, безмірний. Але - ж такий безмірний — це не безконечний: безмірно міцний ще не значить такий, що буде безконечно існувати.

С а д

3109 — 3118. Побут дрібного міщанства в Німеччині, та й не тільки в Німеччині.

3120. „Піщов до війська брат“. Такий - же ланцкнехт, як і Мартинин чоловік. Багато сімей заробляли грошей тим, що парубки наймались у салдати. У Швайцарії це зробилося промислом значної частини населення, і не раз бувало, що швайцарці бились брат із братом, служачи у війську того або іншого супротивника.

Л і с і п е ч е р а

Загальна примітка

Фауст, закоханий, захоплений новими почуттями, тікає від усіх, щоб прислухатися до себе. Він тікає „в природу“ й дивиться на неї „новими очима“. Так починається для Фауста повне життя.

Що до самої цієї сцени, то монолог 3217 — 3250 являється дуже характеристичним у багатьох відношеннях.

І 3217. „Реличний Душе!“ Це Фауст звертається до духа землі, що він уже викликав (вв. 480 — 513) і вже вийшло, що нічого надземного чоловік осягти не може.

Річ у тім, що це місце з того „Фауста“, що його задумав ще молодий Гете. Той „Фауст“ не починався з прологу на небі.

Тоді здається, що і цього уривку не слід-би вставляти сюди. Але - ж увесь настрій сцени й багато думок, характеристичних для всього твору і для дальшого розвитку основної думки, вимагають того, щоб цього монолога обов'язково вставити сюди. Коли взяти весь твір (див. вступну статтю), то виходить, що :

а) Фауст починається з релігійної теми — заклад бога з чортом

в) Тепер (у цім монолозі) ми бачимо перехід релігії біблійської в релігію натуральну (віра в творчу природу, в її життя).

с) А в самому кінці Фауста, в другій частині, ми бачимо, що й цеє схилення перед природою переходить у поважання одного на світі — творчої сили людини (див. вступну статтю)

„І що мене доводить до одчаю —
Стихій могута недоцільна ця“.

Значить, цей монолог рисує одну із стадій переходу людей од релігії до перемоги над нею.

В самому монолозі характеристичні вірші 3226 — 7, де говориться :

„І познавать братів моїх навчаєш
В навітрі, у воді і в тихім гаї“.

Оце як - раз початок еволюційної теорії, де на людину Гете дивиться, як на істоту, що виникла на землі опісля довгого розвитку форм життя від нижчих до вищих.

Таким чином, Гете, коли не перший, то він є один із перших: еволюціоністів і підготовляє дорогу Дарвінові і Спенсерові. Ясно, що ця теорія виявляє з'явлення людини на землі й різних організмів без ніякого творчого чуда.

3240 — 3250 Знову суперіч. Мефістофель сам приходить до Фауста, а не як посланець од духа землі.

Нарешті треба сказати, що й сам „величний дух“ у цьому місці не стільки персона, скільки персоніфікація природи.

3291. Интуїція — споглядання (російське „созерцание“).

3337. Двойко білих серн - близняток, що під рожами насуться, — образ, узятий із Соломонової „пісні пісень“, рисує жіночі груди.

3356 — 9. Фауст продовжує порівнювати себе з водоспадом.

Сад сусідки Марти

3540. Геній — тут просто фігура з німецьких казок.

Біля колодезя

3569. „Спокутничя ряднина“ — це рядюжана сорочка, що в ній покриток водили в церкву і ставили на видному місці. Треба сказати, що Гете у Ваймарському герцогстві добився заборони цього звичаю, але - ж у народі таке переслідування „грішних“ дівчат, як у віршах 3574 — 5, держалося ще довго. Повна свобода жінки й рівне право з чоловіком — це тільки завоювання комунізму.

Вулиця перед хатою Гретхен

Валентин — брат Гретхен — салдат - ланцкнехт.

3661. „Вальпурги дивна ніч“ — відьомський шабаш. (див. у сцені — „Вальпуржина ніч“).

3664 — 5. По народньому повір'ю, клади самі поти-хеньку вилазять з - під землі.

3699. „Пацюколов“ — той, що дудочкою виманює па-цюків, як є повір'я в народі.

3715. Заклин на кров. В біблії говориться, що кров кричить, викликаючи помсту.

3720. „Твої неньки син“. Люди осудили Гретхен і не вважають її за сестру Валентина. Матір Гретхен, як буде видно потім, уже вмерла від тунку, що їй давали вже не раз.

С о б о р

В соборі йде заупокійна служба (панахіда по матері й по братові Гретхен).

3798 — 9. Латинські слова звісного гімну Томаса Челонського (XIV століття). Це — звісний „реквієм“ (заупокійна служба). На слова цього гімну Моцарт написав найкращу зі своїх симфоній — „Реквієм“. Моцартів „Реквієм“ — величезний музикальний рисунок знищення вогнем усього світу, встання всіх мертвих і страшного суду — всіх тих страховин, що витворив собі розум пригніченої людини за всі віки народньої темряви¹.

В а л ь п у р ж и н а н і ч

Народне повір'я, що в ніч на 1 травня (день св. Вальпурги) на горі Брокені буває шабаш відьом, відьмаків, чортів і всякої нечисти. Гора Брокен належить до гірного пасма Гарц у середній Германії. На Брокені буває величезне природне явище, яке їздять дивитись багато мандрівців: саме, як сходить сонце, воно кидає тінь од Брокена на туман, що в цих горах (Гарц) часто стоїть стіною

¹ Переклад латинських віршів узяв я зі свого власного перекладу Моцартового „Реквієму“. Цей переклад прийняв од мене Літком при Наркомосвіті ще 1922 року.

далеченько від Брокенської верховини, ніби кінематографічний екран, і от, на тім тумані вирисовуються у величезних розмірах і верховина Брокена, і тіні людей, що на ній стоять і ходять. Инколи, як туман буває з водяних крапок (вже починає йти з нього дощ), навколо тіней ще починає грати коло ніжної райдуги. Це явище звісне під назвою „Брокенського привида“.

Що до цієї сцени, то вона рисує самий спід людського життя й потрібна була Гетеві, щоб за короткий момент перевернути у Фауста всі настрої від запитливості й запоринання в самісіньку глиб розваги й розпусти до повернення знову, хоч і до тяжкої, вельми тяжкої, а все-ж не підправленої дурманом розпусти й п'янства, справдешньої людської долі. В кінці сцени ми побачим, як серед розгулу й забуття у Фауста встане перед очима образ загубленої Гретхен, і йому огидне в один момент усе, чим він себе бавив.

З другого боку, шабаш відьом дає можливість Гетеві знову поточити гостріє своєї сатири. Не всю її можна розшифрувати, але й те, що розшифровано, досить колюче та їдке.

З третього боку, щоб зробити картину сценічною, живою і знайомою, Гете не вигадував фігур, а гарненько ознайомився з народними оповіданнями.

3841. Лабіринт — плутаниця доріг.

3860 — 65. Блудячий вогник біжить кривулячками, бо має „легеньку вдачу“. Це й гарний загальний наміс, а може кого і спеціально шпигонув Гете цією назвою.

3915. Мамон — бог золота й багатства.

3936. Люта буря. В оригіналі стоїть „вітрова молода“. Так у німців ще й досі називають инколи бурю, а пішла ця назва з того, що в німецьких казках говориться про Вітра з цілою родиною — братами, свояками й т. ин.

3962. Баубо — відьма розпусти. Взято не з німецьких, а з грецьких мітів.

3987 — 9. Ми все миємо, і дуже чистенькі, зате ж безплідні, і не піднятися нам угору. Це ядовита відповідь Гете всім тим, хто нападав на нього за те, що він не боявся у своїх творах виводити життя, не ховаючись од таких його боків, про які говорити непристойно.

3996 — 9. Історичний натяк. Не розшифровано.

4024. Фолянд — назва чорта з народнього оповідання.

4030 — 33. Фаустові вже чудиться, що серед цього веселого галасу й натовпу йому тільки краще почуватиметься, який він тут чужий.

4041 — 41. Ф а у с т — „Там стільки загадок рішиться“.

М е ф. — „А инша завузлиться й ще“.

Тут в останній раз згадується про Фаустові сподіванки від магії, але ж уже у формі іронійного насміху, щоб „покинути на Брокені“ всі ці думки до решти.

4062. „Інкогніто ходити“. Маніра „великих світа цього“ — королів, принців та різних міністрів, приїздячи куди-небудь неофіційно, ходити в цивільній одежині, а не в мундирах, щоб їх ніби не пізнавали („інкогніто“ — непізнаний) й не робили церемоній.

4063 — 4. Насміх з орденів. При дворі англійського короля є справді орден „підв'язки“, який і носять на нозі, через що Мефістофелевське кінське копито виходить дуже гарним насміхом.

4076 — 91. Сатирична картинка, де введено діячів, яких революція у Франції викинула з життя. В особі генерала, гадають, Гете вивів славетного Дюмур'є, що водив революційні війська, а потім зрадив революцію й опинився, як сорока на тичці, втративши славу. Потім введено (в. 4080) колишнього міністра, що згадує золотий старий вік; 4084 — 7—„парвеню“, сиріч вискочня, що бачить, як усе пішло сторчкака, і не знає, де йому приткнутись, і автора, що пережив свій вік і проповідує те, що нікому більш не потрібно, та скаржитья не на себе, а на світ.

Цьому дістається більш усього, бо Мефістофель у віршах 2092 — 5 його й передражнює, зробившись дуже старим, і прорікає тепер кінець усьому світу, бо йому самому прийшов кінець.

4114. „Ти думав — рушиш сам, — воно - ж тебе ссуває“ зробилося прислів'ям. Цілком правильний погляд, що не думки й діячі керують історією й розвитком, а сам економічний і соціальний розвиток відбивається на думках і діячах.

4119 — 20. Ліліта. По - за біблійське казання, буцім бог дав Адамові жінку, що потім його покинула й зійшлася з сатаною. Вона безсмертна, бо не їла райського яблука й не знає ні добра, ні зла, і так і є десь між раєм та пеклом. Потім бог уже утворив Єву з Адамового ребра.

4124 — 43. Дуже реальна картина розбешеного розгулу.

4144 — 7. Проктофантазм іст. Це грецьке слово, яке Гете сам вигадав. Воно визначає „задоспоглядч“ або „задомрій“. Під цією назвою Гете вивів німецького письменника Ніколаї. Це був не з великих, але-ж із дуже крикливих письменників і в'ївся досить Гетеві за напади на нього та Шіллера. Зачіпкою для цього насміху була лекція, що читав 1801 р. в Берліні цей самий Ніколаї. Він серйозно доводив публіці (на початку вже ХІХ століття!), що чортів і привидів нема, що це гра недужої фантазії, коли в нас яка хвороба. На своє лихо він і тут, і у своїх писаннях розповсюдив про свою особу той факт, що він і сам часто бачив привиди через те, що хорів на геморой. Одначе - ж він лікував себе п'явками, і опісля п'явок ці явища зникали. Зате - ж Гете не пошкочував яду й не раз ще виведе його у Фаусті. Як - раз тут він присвятив йому цілих 32 вірші, які ми й розберімо.

4144 — 7. Ніколаї з'являється на Брокен читати лекцію, що чортів нема.

4149. Усюди тиче носа.

4155. Топчеться у своїм млині. У Ніколаї був мавток, що звався Млином (Mühle).

4159. „Чи вам давно вже не з'ясували“ — натяк на лекцію Ніколаї.

4161. . . . „а чорт все грає в чугуні“.

У німців, коли хочуть сказати — в цій хаті водиться нечиста сила, кажуть — тут чорт грає в чугуні (es spukt im Tegel); як-раз будинок Ніколаї й мав назву — „Чугун“ (Tegel).

4168—71. . . . Ніколаї роздзвонив про свою подоріж по Швайцарії та Германії, де себе виставив дуже розв'язно.

4172—5. . . . і нарешті Гете рисує картину, як Ніколаї приймає лік.

і Так „обезсмертив“ Гете свого недруга.

4178 — 9. Повір'я народне, буцім, як відьма засне, у неї вискокує з рота руде мишеня.

4183. Медуза. З оповідань грецької старовини. Це було страховище з гадюками на голові замість волосся. Всяк, хто на нього гляне, — скаменів. Герой Персей, захистившись від погляду на медузу, відтяв їй голову й потім прибив до свого щита.

4201 — 5. Фауст прочуває смертну кару Гретхен, і йому здається, буцім голова в тіні відтята і приставлена до шиї.

4208. Персей (див. вище, прим. до в. 4194).

На цьому місці треба вважати кінець Вальпуржиної ночі, бо цілком ясно, що тепер Фаустові не до гулянок, він уже нічого не чутиме й не бачитиме, що діється біля нього, бо в нім уже зробився страшний перелом, що відокремив його (див. вірші 4030 — 33) від усього й зупинив на Гретхен.

Коли Вальпуржина ніч ще продовжується від 4209 до 4398 вірша, то це вже у відсутності Фауста; це вже, коли хочте, забавка самого Мефістофеля, бо коли досі ми дивились на чортів людським оком, то тепер гляньмо на людей чортячим оком: тепер люди будуть виконувати свою кумедію перед чортом.

4211. Пратер — місце у Відні, куди виходить гуляти фасонна публіка.

4215. Сервібіліс — прислужник або краще — підслужник. Такий літератор, що підслужується думками й поглядами до інших літераторів і шукає між ними собі „протекції“, та й не тільки між ними. Коли це правда, то Гете натякає на Ваймарського дир. гімназії, відомого вченого Беттічера, що разом з історичними й археологічними творами видавав журналу „Розкоши й мод“.

4217. Дилетант — людина, що береться за діло, не знаючи його досконально. Насміх з плохеньких літераторів, що писали п'єси для Ваймарського театру.

Сон Вальпуржиної ночі

У Шекспіра є комедія — „Сон літньої ночі“, де виступають духи. Оберон — цар ельфів (лісові та повітряні духи), Тітанія — його жінка; вони розходяться й миряться. Пак — дух насмішник, що викидає всякі штуки й морочить і людей, і ельфів, і багато ще духів.

Пак робить, наприклад, таке: зачаровує царицю Тітанію й закохує її в людину, якій одягає на плечі ослячу голову. Він розводить і знову зводить людські пари.

Сон і минає, як сон: наверзеться, натішить, намучить, — і щезне.

Гете перекинув цю фантазію гориніж. Духи: Оберон, Тітанія, Пак та Аріель (дух квіток з іншої п'єси Шекспіра — „Буря“) тільки відкривають сцену й закривають її (Аріель). А потім ідуть інші „ельфи“ — це вже сучасники Гете, і кожному з них поет роздає по компліменту з 4 віршів кожний.

До „Фауста“ сцена ця не має ніякого відношення; її часто і пропускають. Але-ж тут тягнеться одна лінія, що йде через усього „Фауста“, — це сам Гете з його сатирою. Сатира зостається та-ж сама, як і всюди у „Фаусті“. Через це краще не випускати нічого, як я і зробив.

4223 — 6. Мідинг був сценарисом при Ваймарським театрі. Він уже вмер, і Гете звертається до його синів.

4227 — 30. Герольд скликає духів на золоту свадьбу Оберона й Титанії (див. вище), що помирилися після довгої сварки. В поетичній формі це натякає на примирення між двома великими поетами — Гете самим та Шіллером.

4235 — 42. Пак (див. вище), Аріель (див. вище).

4251 — 4. Оркестра (молоді дилетанти - поети).

4255 — 66. Тож загальний напад на молодих поетів - романтиків. Треба правду сказати: Гете не дуже - то підтримував молоді таланти й не дуже - то ставився до них приязно. З одним Шіллером він був хороший. Гайне дуже іронічно відозвався про свою спробу познайомитися з Гете.

4267—70. Любопитущий мандрівець — це знову Ніколаї.

1271 — 4. Правовірний — це й загальна сатира на християнське правовір'я і спеціальна — на Штольберга, що напав на Шіллерів вірш — „Боги Греції“, де Шіллер висловив думку, що грецька поганська „релігія далеко більш“ відповідала свободній людині, ніж християнська.

1275 — 8. Художники їздили в Італію, щоб закінчити свою мистецьку освіту. Натяк на те, що художники ще мало розуміють значіння своєї епохи, часу й місця.

1279 — 82. Пурист. Тут цього слова вжито в буквальному значінні (від слова пурус — чистий) — прихильник чистоти. Тепер її вживається у значінні прихильника чистої мови (без чужих слів). Гете нападає на тих, що докоряли йому за натуральну трактовку життя. Він каже, що їм треба пудри та фігового листка.

Див. ще примітку до віршів 3987 — 9. Тільки там Гете виставляє в голому вигляді нижчу сторону життя; і завжди Гете, як класик, любив красоту тіла в художній композиції.

4282—6. Молода відьма й подає репліку пуристові, що нічого, мов, ховати красот; хай уже старі ховають своє змарніле тіло. Розумінно, що річ іде про художні справи.

4287 — 90. Стара відьма ображається й подає репліку до молодой. Це — з гуртка знайомих Гете, але - ж запевне не звісно, кого він тут розумів.

4295. Флюгер — це знову Штольберг, що, з одного боку, осуджує класичне мистецтво з релігійного погляду, а з другого — радий угодити і класикам таким, як Гете.

4303 — 6. Ксенії. Так прозвали Шіллер і Гете спільно написані ними вірші (400 пар віршів), де вони надзвали ударів своїм літературним супротивникам. Ці Ксенії дуже роз'ярили проти них гуртки письменників.

4307 — 18. Як - раз один із таких письменників — Геннінгс і нападав на Шіллера й Гете. Він випустив „альманаха“ (збірника) під назвою „Муза гет“, сиріч охоронець муз. (богинь поезії й мистецтв) і випускав журн. — „Сучасний Геній“, так що Гете zarazом дає йому три стусани.

4323 — 6. Журавель — це Лафатер, швайцарський проповідник. Написав книгу про фізіономіку, де вчив, як розгадувати характери по обличчю. Ігнатія Лойолу, що заснував ордена Єзуїтів, за Лафатером, характеризує „езуїтський“ ніс, що все щось винюхе. Гете повертає це проти нього самого (3324 — 6).

4327 — 30. Світська людина просто подає репліку від імени Гете.

4341. Грецьке оповідання про поета Орфея розказує, що він так гарно грав на лірі, що усмиряв звірів і, навіть, випрохав собі в богів підземного царства свою молодую жінку — Евридику, — що нагло вмерла. Тільки не виві її з підземного царства, бо обернувся на неї раніш, ніж було умовлено (щоб не оглядатись, покіль уже вийдуть обидва на землю).

4343 — 4362. Виступають представники філософських напрямків і релігійних.

Догматик приймає на віру деякі положення (тези) і не дозволяє собі в них усумнитись, бере положення некритично.

Ідеаліст — філософ, що визнає, що існує тільки „я“, а все інше існує остільки, оскільки я його бачу, чую, смакую й т. д. З погляду ідеалістів, увесь світ може бути лише однією мрією, що ми самі собі утворюємо. Значить, існує лише я або дух, а матерія — тільки його витвір.

Реаліст, навпаки, визнає, що світ існує й незалежно від нашого пізнання. Тоді отут на Вальпуржиній ночі ідеаліст почуває, що він сам себе збожеволив, а реаліст — що його збожеволено духами. (Тут реаліст скоріш матеріяліст, що визнає лише існування матерії, а не духа).

Супернатураліст — метафізик, який гадає, що висновками розуму можна спізнати щось таке, чого не бачиш очима й не досягаєш іншими чуттями — слуху, дотику й т. д. Йому треба обґрунтувати, що бог існує, і от, він радий, що п о б а ч и в таки чорта, бо відци можна вивести, що тоді-ж повинен існувати й бог.

Скептик — той, хто сумніється, щоб розумом можна було дійти до рішучого висновку що до духа та матерії. До цього напрямку схилявся Гете. Вся кумедія в тім, що чистісінько всі однаково гарно почувають себе в чортів на шабаші, і кожне доказує, чому це так. В цім зведенні всіх до одного гурту Гете й виявив свою невіру в філософію.

4369 — 86. Сатира на так звані „верхи“ суспільства, головним чином, на придворну „челядь“.

4367. Сансусі — так звався один із палаців Фрідріха II, куди він виїжджав для забави („Сансусі“ — „без турбот“). Тут і ті, хто підслушується, і болотяні вогні — кавалери, і різні „падучі зірки“, і, нарешті, такі духи, що роздавлять і слона.

Х м у р и й д е н ь

Сцена з першої редакції „Фауста“, яку Гете юнаком написав прозою. Він брався за переробку цієї сцени, але-ж залишив такою, як вона була (див. прим. до в. 3217).

Причини цього дуже складні. Ми бачимо, що задумано колись трагедію було инакше, і цей задум остільки різниться від виконання, що переробити цю сцену можна було - б тоді лише, коли спочатку й до кінця передумано буде й другу частину „Фауста“, а, між тим, Гете, мабуть, уже не гадав писати другої частини, і тільки через 17 років знову вернувся до неї. Таким чином, доводиться визнати, що оцю сцену він вставив лише для вияснення настрою Фауста й тих думок, що викликав цей настрій. Може, сам Гете не встиг тоді ще продумати цих думок до кінця.

Дехто з критиків думає, що ця сцена зовсім сюди не підходить, бо знає-ж Фауст про лихо Гретхен уже з Вальпуржиної ночі. Виходить уже дійсне чудо, буцім-то чорти й усе таке — реальний зміст, а не символічна форма трагедії.

Треба думати лише так, що Фауст серед всіх розваг протверезів і здригнувся, згадавши Гретхен. Тільки опісля цього він уже дізнався, що з нею робиться.

Ніч. Відкрите поле

4399 — 4404. Воронячий камінь — це лобне місце, де буде кара. Відьомський цех передражнює церковну службу.

4412 — 20. Пісню Гретхен узято з німецьких казок.

4590. „Віточка в судді“. Суддя, коли вимовляв смертний присуд, ламав трісочку або віточку, що й символізувало смерть. І досі цей символічний присуд до смерті ще де-де зостається, тільки в иншій формі, напр., в Англії секретар подає судді чорний щит, щоб він прикрив собі очі; це і значить — смерть.

4596. „Ой, щоб я не діждав родитись!“ Таку хвилину знайшов Фауст у житті. Значить, пошуки його не скінчились. „Фауст“ повинен мати продовження. Це буде в другій частині.

М. Улезко

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Харків, Спартаківський пров., № 3

БІБЛІОТЕКА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

	<u>ЦІНА</u> коп.
<i>Винниченко В.</i> — Контрасти, стор. 42..	13
<i>Голота Петро.</i> — В дорозі змагань, стор. 32	8
<i>Заливчий Андрій.</i> — Зарізяка, стор. 31	10
<i>Коляда Грицько.</i> — Оленка. Поема, стор. 19.. . . .	10
<i>Коцюба Гордій.</i> — Біля гудків, стор. 16	6
<i>Коцюбинський М.</i> — Він іде, стор. 36	7
<i>Коцюбинський М.</i> — Подарунок на іменини, стор. 32	10
<i>Коцюбинський М.</i> — (Persona grata) стор. 32	10
<i>Коцюбинський М.</i> — Дорогою ціною, стор. 93	10
<i>Лісовий П.</i> — В тумані, стор. 43	8
<i>Лісовий П.</i> — Сільське, стор. 36	10
<i>Любченко Аркадій.</i> — Кукіль, стор. 36	10
<i>Ляшко Н.</i> — Оповідання про кайдани, стор. 39	12
<i>Семенко М.</i> — В революцію, стор. 51	40
<i>Сенченко І.</i> — Інженери, стор. 28	8
<i>Сенченко І.</i> — В огнях вишневих завирюх. Книжка I, стор. 48	20
<i>Слісаренко Олекса.</i> — В болотах. Оповідання, стор. 32	10
<i>Смолич Юрій.</i> — Кінець міста за базаром, стор. 26	6
<i>Стефаник В.</i> — Оповідання, стор. 150	35

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ

Харків, Спартаківський пров., № 3

Ціна 3 крб.

№ 21559

